

ТЕМА 12
ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
У ФРАНЦІЇ В ХІ – ХV стст.

План

1. Особливості процесу централізації, його етапи.
2. Причини посилення і лідерства Капетингів в об'єднанні Франції.
3. Посилення влади Капетингів у ХІІ – ХІІІ стст. Формування територіальної проблеми в суперництві з Плантагенетами.
4. Реформи Людовіка ІХ Святого. Паризький парламент.
5. Соціально-політичний конфлікт і боротьба з папством Філіпа ІV Красивого.
6. «Полювання на екію» і процес тамплієрів.
7. Створення Генеральних Штатів.
8. Завершення централізації за Карла VII і Людовіка ХІ.

Джерела

1. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / Под редакцией К.И. Батыра и Е.В. Поликарповой. – М.: Юрист, 2006. – 329с.

Література

1. Возникновение Генеральных Штатов во Франции/ под. Ред. Хачатурян Н.А. – М.: Лира - пресс, 2006. – 329с.
2. Галанза П.Н., Громаков Б.С. История государства и права зарубежных стран. – М.: Академия, 2001. – 486с.
3. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства зарубежных стран: Учебник. – М.: Норма, 2003. – 341с.
4. Жидков О. А. История государства и права зарубежных стран, часть 1. – М.: Феникс, 2005. – 378с.
5. История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д.ю.н., проф. О.А. Жидкова и д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинниковой. – М.: НОРМА, 2003. – 366с.
6. История Франции. – М.: Наука, 2002. – 428с.
7. Люблинская А. Д. Структура сословного представительства в средневековой Франции. – СПб.: Питер, 2004. – 226с.

8. Местр Ж. де. Рассуждения о Франции / Пер. с фр. и сост. Абрамов Г.А., Шмачкова Т.В. – М.: РОССПЭН, 2002. – 316 с.
9. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права. – М.: Дело, 2004. – 389с.
10. Разумовский Б. С. Государство и право зарубежных стран. – М.: Дело, 2002. – 342с.
11. Тавминов С.В, Западноевропейская средневековая государственность. – М.: Академия, 2005. – 295с.
12. Хачатурян Н.А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. – М.: Высшая школа», 2005. – 421с.

Методичні рекомендації

Тема практичного заняття охоплює важливий період історії середньовічної Франції XI – XV стст. Упродовж цього періоду французька монархія зазнала істотних змін. Відбувся процес централізації державної влади і формування станово-представницької монархії. Різновид історичних джерел, які наведені нижче, дає можливість студентам ґрунтовно вивчити соціально-політичну трансформацію французького середньовічного суспільства.

Передусім, студентам слід визначити роль династії Капетингів у становленні централізованої держави і подолання феодальної анархії. Наративне джерело «Життєпис короля Людовіка Товстого» абата Сугерія дає можливість виявити шляхи і способи подолання феодальної роздробленості, які започаткував ще Людовік VI. Аналіз «Повчання короля своєму синові» Людовіка IX Святого і ордонанс Філіпа III «Сорок днів короля» є взірцями морально-етичних і правових факторів стабілізації соціально-політичного життя у Франції в епоху класичного феодалізму.

Важливим напрямом централізації державної влади у Франції, починаючи з реформ Філіпа II, стало формування і постійне вдосконалення системи адміністративного управління. Про це можна дізнатися, аналізуючи такий правовий документ як «Кутюми Бовезі». Студентам слід встановити обсяг повноважень, які отримали королівські посадовці, а також яким було судочинство у Франції в XIII ст.

Значний внесок у зміцнення королівської влади зробив Філіп IV. Студенти повинні з'ясувати обставини звернення короля за підтримкою до різних суспільних станів Франції, у результаті чого виник орган станового представництва Генеральні Штати. «Великий березневий ордонанс» 1357 р., ухвалений під час паризького повстання під проводом Марселя Етьєна, фрагмент якого поміщено нижче, дає можливість студентам виявити обсяг розширення повноважень Генеральних Штатів.

Аналізуючи «Мемуари» Філіпа де Комміна і ордонанс Людовіка XII «Про суд і охорону порядку в королівстві», студенти мають з'ясувати яким чином відбулось завершення централізації державної влади у Франції наприкінці середньовіччя і сформовано основи для переходу до абсолютної монархії.

СУГЕРІЙ

ЖИТТЄПИС КОРОЛЯ ЛЮДОВІКА ТОВСТОГО

Цей твір укладений між 1138 і 1144 рр. абатом монастиря Сен-Дені Сугерієм (1081 – 1155), найближчим помічником короля Людовіка VI (1108 – 1137).

Розділ 2

Про те як він зберіг Сен-Дені від нападу благородного чоловіка Бушара де Монморансі (Bouchard de Montmorency).

Славний молодий чоловік Людовік виріс веселим, приємним і люб'язним, хоча деякі люди і знаходили його дещо простуватим. Як чудовий і хоробрий захисник королівства свого батька, він дбав про потреби церков і, що суперечило недавнім звичаями, - дбав про мир для ченців, трудівників і бідняків.

Так, тоді виникла суперечка про деякі митні збори між Адамом, поважним абатом Сен-Дені, і Бушаром, знатним сеньйором Монморансі. Суперечка досягла такого напруження, що обидва, ще недавні союзники, розірвали оммаж і стали воювати один з одним мечем і вогнем. Коли про це дійшла до сеньйора Людовіка, то він, охоплений лютим обуренням, швидко змусив Бушара постати перед судом свого батька. Програвши справу, Бушар не підкорився рішенню суду. Він не був схоплений на місці – це не у французькому звичаї, але незабаром

після свого від'їзду він дізнався, до яких неприємностей і нещасть призводить непокора підданих королівській величності. Славний хлопець підняв армію проти нього і проти його союзників, оскільки до Бушара примкнули відважний і войовничий Мат'є (Mathew), граф Бомона (Beaumont), і Дрого де Муші (Drogo de Mouchy). Людовік розорив землі Бушара, він зрівняв із землею укріпленні місця і зруйнував зовнішні укріплення замку, хоча і не взяв сам замок. І він все віддав вогню, голоду і мечу. Всередині замку вони намагалися чинити опір. Тому, разом з французькими та, приведеними його дядьком Робертом, фламандськими воїнами, Людовік розпочав облогу. Цим та іншими ударами він привів Бушара до підпорядкування своїй волі і бажанню і, отримавши задоволення, він поклав край ворожнечі, що стала причиною нещастя.

Потім він напав на Дрого де Муші, щоб помститися йому за цей і за інші його нічим не спровоковані напади, від яких особливо страждала церква Бове (Beauvais). Людовік, оточений великими силами лучників і арбалетників, зустрів його настільки близько від замку, так що тому, в разі поразки, було легко врятуватися втечею. Людовік стрімко кинувся на нього і силою зброї запобіг його втечі в замок, а потім кинувся в гущу ворогів і до воріт. Він був видатним воїном і відмінно володів мечем, у замку він отримував часті удари і часто завдавав ударів іншим, але він не відступав і не дозволяв собі перепочинку, поки повністю не захопив і не обернув на попіл весь замок, аж до башти. У принца був такий запал, що він не відчував болю і не йшов від вогню, хоча це вже стало небезпечним для нього і його війська, а сам він дуже захрип. І таким чином, привівши ворога до смирення Богу, в ім'я якого він бився, він підкорив його, немов той був немічним, і підпорядкував його своїй волі.

Розділ 3

Про те як Мат'є Бомонський був змушений повернути замок Лузарш (Luzarches) Гуго Клермонському, коли сеньйор Людовік з могутньою армією обложив цей замок

Тим часом, граф Мат'є Бомонський, спонуканий старими образами, повстав на свого тестя Гуго Клермонського, людини знатної, але м'якої або, скоріше, навіть простакуватої. Він

захопив цілком замок Лузарш (Luzarches), половина якого до цього вже належала йому, відповідно до шлюбного контракту, і готувався захищати вежу силою зброї з допомогою озброєних людей. Що залишалось робити Гуго? Поспішивши до захисника королівства, він у сльозах припав до його ніг і благав його, допомогти старій людині, надати підтримку йому, що опинився перед настільки серйозною загрозою. «Я волів би, мій щедрый пане, - говорив він, щоб усі мої землі дісталися тобі, тим більше я все одно тримаю їх від тебе, ніж моєму недостойному зятю. Якщо він відбере їх у мене, то мені краще вмерти». Глибоко зворушений його сумними обставинами, Людовік потиснув йому руку на знак дружби, обіцяв свою допомогу і обнадіявши, відіслав його додому. І надія ця не була марною.

Відразу ж до графа вирушили гінці і наказали йому, ім'ям короля, повернути природному власнику землю, яку він незаконно привласнив, і що цей випадок буде розглянутий у визначений день у королівському суді. Коли Мат'є відмовився коритися, захисник королівства поспішив помститися. Він зібрав велику армію, рушив вперед і підійшов до замку. Він бився і зброєю, і вогнем, і після гарячої сутички взяв замок, ув'язнив гарнізон у вежі і повернув його Гуго, як той і просив.

Розділ 24

Про те, як король зруйнував замки Томаса Марля.

Оскільки правиця королів дуже могутня, то вкупі з чеснотою істини, вона повинна поборювати нахабство тиранів всякий раз, коли ті викликають війни або знаходять задоволення в розбої, ображають бідних або руйнують церкви. Тим самим, приборкується вільність, яка, якщо її безконтрольно надати кожному, може розпалити людей на ще більші безумства, оскільки злісні душі, воліють вбивати тих, кого не в змозі утримати і без жалю пестять тих, кого утримати сподіваються, підливаючи масло у вогонь, щоб ті горіли з ще більшими муками.

Томас де Марль, будучи самою пропашою людиною, грабував землі Лаона, Реймса і Ам'єна, поки Людовік був зайнятий описаними вище минулими війнами. Диявол допомагав його діям, оскільки успіх негідників зазвичай призводить до їх

смерті. Він все спустошував і пожирав як скажений вовк, всіх вбивав і все руйнував. Він не щадив, не боячись відлучення, ні духовенства, ні мирян і був чужий будь-якій християнській жалості. Він навіть відняв у жіночого монастиря Св. Іоанна в Лаоні дві прекрасні вілли, зміцнив добрими валами і високими вежами два зручних для оборони замки – Кресі і Нувьон (Nouvion), нібито вони були його власністю, і перетворив їх на драконівське лігвище і гніздо розбійників, маючи намір піддати всі прилеглі землі безжалісному грабежу і пожежам.

Втомившись від заподіюваних їй нестерпних лих, французька церква зібрала загальний синод в Бове, щоб оприлюднити попередній вирок і осуд від імені істинної хрестової нареченої, тобто церкви. Але Конан, єпископ Палестрині, поважний легат римської церкви, глибоко засмучений з приводу незліченних церковних скарг та смутку бідняків і сиріт, звернув проти Томаса Марля меч Святого Петра, піддав його загальній анафемі, позбавив його заочно пояса лицаря, а також всього нажитого ганебними злочинами майна, і оголосив його ворогом імені християнина. Поступаючись благанням і скаргам цього великого зібрання, король не зволікаючи зібрав проти Томаса військо. Супроводжуваний своїм духовенством, до якого він був завжди уклінно прив'язаний, він підійшов до дуже сильно укріпленого замку Кресі і несподівано взяв його великою силою свого війська, а правильніше кажучи – завдяки Божій допомозі. Він пішов на штурм потужного укріплення так, начебто б перед ним була лише селянська халупа, і покінчив із злочинцями, благочестиво перебивши безжальних нечестивців і обезголовивши тих, хто був позбавлений якогонебудь милосердя. Ви могли бачити замок, охоплений нібито пекельним вогнем і тоді могли зрозуміти зміст слів: «Весь світ буде битися разом з ним проти тих, хто позбавлений почуттів»

Людовік VI
Товстий

(Притчі Соломонові?). Переможний король швидко використав свій успіх і рушив до замку Нувьон. Там до нього з'явився посланець зі словами: «Знайте Ваша світлість, мій сеньйор король, що в цьому зловісному замку мешкають найгірші з людей, їм тільки одна дорога – в пекло. Я говорю про тих, хто, коли Ви наказали придушити комуну, спалили не тільки місто Лаон, але також і благородну церква Діви Марії і ще багато інших церков, хто катував майже всіх благородних городян за те, що вони вірно служили і підтримували свого сеньйора єпископа, і хто найжорстокішим чином умертвив і самого єпископа Годрі (Gaudry), поважного захисника церкви, не побоявшись підняти руки на помазаного сеньйора. Вони кинули його на площі на поживу птахам і звірам, попередньо відрізавши палець, на якому він носив єпископське кільце. Нарешті, при підбурюванні найгіршого з негідників, Томаса, вони намагалися оволодіти Вашим леном і, таким чином, позбавити Вас, спадкового майна».

Сповнившись подвоєного гніву, король кинувся на лиходійський замок і зруйнував це безбожне місце, гірше, ніж всі кола пекла. Прощаючи невинних і суворо караючи винних, так один чоловік помстився за неправди багатьох. Жадаючи здійснити правосуддя, він засудив всіх огидних вбивць до повішення, а потім їхні тіла були кинуті на поживу шулікам, воронами, яструбам, показуючи всім, як по заслугах отримують ті, хто насмілюється піднімати руки на помазаного сеньйора.

Коли безбожний замок був зруйнований, а вілли повернуті монахию Св. Іоанна, він повернувся в Ам'єн і взяв в облогу укріплення, що знаходилося в цьому місті, якогось тирана Адама, який руйнував церкви та спустошував всю округу. Після щільної облоги, що тривала близько двох років, він примусив обложених здатися, взяв це укріплення штурмом і повністю зруйнував. І з його знищенням він відновив самий довгоочікуваний мир у країні, повністю виконавши свій обов'язок короля, «бо недарма носить меч» (Римлян, 13,4). Потім він навечно позбавив безславного Томаса і його нащадків права на сюзеренітет над цим містом.

(Жизнеописание короля Людовика Толстого. VITA LUDOVICI)

СОРОК ДНІВ КОРОЛЯ

Цей указ Філіпа III (1270 – 1285), узаконює обов'язковість 40-денного інтервалу між оголошенням феодалної війни і фактичним її початком.

Здавна, а саме указами блаженної пам'яті Людовіка Святого, короля Франції, попередника нашого, за життя його постановлено і і завжди так велось, щоб всякий раз, коли виникнуть між баронами нашого королівства будь-які чвари, сварки, звалища або буйства, затіяні підступно і навмисне, від чого нерідко буває багато вбивств, каліцтв і інших тяжких образ, - кровні родичі, які затіяли подібне, перебували і повинні були перебувати у своєму положенні (тобто в спокої з дня згаданого нападу або злочинства протягом наступних сорока днів, виключаючи тільки осіб, що (безпосередньо) почали ворогувати між собою, які за свої лиходійства можуть бути схоплені і затримані як протягом вказаних сорока днів, так і після і поміщені у в'язниці при судах, у відомстві яких учинені лиходійства, щоб отримати за те, покарання, згідно з властивостями злочинів, як вказано в статутах. І якщо у вищезазначений сорокаденний термін будь-хто з рідних, дітей, єдинокровних або свояків – когось із головних призвідників справи кому-небудь з родичів іншого боку завдасть яким би то не було чином образи або шкоди в помсту або якимось інакше, то, крім вищевказаних лиходіїв, які, як уже пояснено вище, можуть бути схоплені і покарані в міру провини, ці (що втрутилися у сварку перших) як зрадники і викриті в злочинстві, і як порушники королівських статутів та уложень мають бути засуджені і покарані відповідним суддею того відомства, де скоєно злочин, або в тому місці, де були у злочині по суду викриті; ці статuti недарма ще й понині у багатьох і різних частинах нашого королівства неухильно дотримуються, заради загального блага і захисту країни і жителів, що там мешкають і осілих, вірно зберігаються, як сказано вище.

(Хрестоматія по історії середніх віків. – Т. II., 1963)

ЛЮДОВІК ІХ

«Повчання короля своєму синові»

Рекомендації, залишені Людовіком ІХ (1226 – 1270) спадкоємцю принцу як державний заповіт.

1. Милый син, перше, чого тебе вчу: нехай виповниться серце твоє любові до Господа; без цього ніхто не може врятуватися.
2. Остерігайся творити що-небудь неугодне Йому: це – гріх смертний. І доведеться тобі тоді випробувати всіляку муку, бо ти згрішив смертно.
3. Якщо Господь пошле на тебе напасть, перенеси її покірливо і терпляче і пам'ятай, що ти заслужив її, і що все обернеться тобі на благо.
4. Якщо ж Він дасть тобі благополуччя, подякуй Йому зі смиренням, щоб те, що мало служити поліпшенню твоєму, не обернулося б, по гордині твоїй чи інакше як, до погіршення твого, бо змагатися з Господом за дари його не слід.
5. Сповідайся частіше і вибирай у духівники собі людей розумних, які зуміли б навчити тебе тому, що ти повинен робити і чого остерігатися; і ти повинен так поводитися і тримати, щоб духівники твої і друзі насмілювалися безтрепетно гудити тебе і показувати твої недоліки.
6. Службу церковну слухай благоговійно, не розважаючись, без жартів і озирань; молись Богу вустами і серцем і всіма думками своїми, особливо ж за обіднею, коли звершується перетворення.
7. Серце май добре і жалісливе до бідних та пригноблених, підтримай їх і допоможи їм, скільки можеш.
8. Якщо що-небудь гнітить тебе, швидше повідом своєму духівнику чи іншій людині розумній, і тобі стане легше.
9. Дивись, щоб довкола тебе були всі люди добрі, будь то духовні чи миряни, і частіше розмовляй з ними; уникай товариства дурних.
10. З бажанням слухай проповідь і при народі, і у себе, і будь старанний у молитві і прощенні.
11. Возлюби добро і ненавидь зло, в чому б воно не проявлялось.
12. Нехай не наважиться ніхто в присутності твоїй на слово спокуси та гріха, і сам не будеш проклинати за спиною іншого на шкоду йому.
13. Не потерпи, щоб у присутності твоїй хто-небудь сказав неподібне про Господа Бога чи святих його і залишався без належної відплати...
15. У справі суду і розправи будь сильний та справедливий до своїх підданих, не ухиляючись ні вправо, ні вліво, йди завжди

прямо. Підтримуй справу біднішого, поки не з'ясується істина...

18. Докладай всього свого старання, щоб у мирі і правді жили під тобою люди твої, піддані твої, однаково і ченці, і вагомий церковний люд... Охороняй міста та кутюми свого королівства в тому вигляді і в тій недоторканності, як їх зберігали твої предки. А якщо буде потрібне яке виправлення, виправляй і поправляй так, щоб це робилося з любов'ю і прихильністю; бо при силі і багатстві великих міст, і ближні і дальні, особливо ж твої пери і барони, задумуються затіяти щось проти тебе ...

23. Війни і чвари, як свої, так і твоїх підданих, вгамовуй як можливо скоріше ...

24. Намагайся мати добрих прево і бальї і розпитуй частіше про них і про тих, хто у тебе в палаці, як усі вони поводяться.

(Средневековье в его памятниках, с. 212 – 214.)

КУТЮМИ БОВЕЗІ (XIII ст.)

Королівський легіст Філіп де Бомануар (1247 – 1296) уклав у 1282 р. запис звичаєвого права «Кутюми Бовезі».

Розділ I

Про посаду бальї

§ 12. На нашу думку, людина, що бажає бути справедливим і чесним бальї, повинна володіти десятьма чеснотами, з яких одна є головною і має панувати над усіма іншими, і без неї не можуть існувати інші чесноти правителів. І ця чеснота називається мудрістю, що означає бути мудрим. Тому скажемо прямо, що той, хто хоче стати бальї і вершити правосуддя, повинен бути мудрим, інакше він не впорається з обов'язками бальї.

§ 13. Друга чеснота, яку повинен мати бальї, це те, що він повинен сильно любити Бога – нашого батька і рятівника, а також з любові до Бога – Святу церкву. І мова йде не про любов, яку деякі слуги мають до своїх сеньйорів, любов, яка заснована на страху і боязні, а про справжню любов, ту, якою син повинен любити батька ...

§ 14. Третя чеснота, якою повинен володіти бальї, - це спокій і доброта; йому повинні бути чужі люті і жорстокість. Але він не повинен бути добрий ні до зрадників, ні до жорстоких, ні до тих,

хто вчиняє злочини, тому що до такого роду людей він повинен показати себе суворим і навіть жорстоким, щоб покласти кінець їхнім злодіянням. Адже так само, як лікар дозволить хворобі з жалю до нього звалити хворого, якого він повинен лікувати, добрий до зловмисників бальї піддає загрозі смерті людей, які прагнуть жити в спокої. І немає більшого блага для бальї, як викорчовувати зло за допомогою швидкого суду. Отже, коли ми говоримо, що бальї повинен бути добрим, це означає, що він повинен бути добрим до тих, хто бажає блага, і до простого народу, а також у тих випадках, які сталися більше по нещастю, ніж по злому наміру ...

§ 15. Четверта чеснота, якою повинен володіти бальї, - це терпіння і вміння уважно вислуховувати, здатність не виходити з себе ні в якому випадку, бо бальї, який поспішає з висновками або терзає і гнівається, не може усвідомити собі все, що пропонують йому в суді. А якщо він не може всього цього собі усвідомити і не може нічого добре запам'ятати, він не зможе належно здійснити свою посаду. Отже, бальї повинен бути терплячим і уважно вислуховувати таким чином, щоб надати тим, які перебували перед ним у суді, (можливість) висловити в суді все, що здасться необхідним одній стороні проти іншої, не перериваючи їх слів. Тільки в цьому випадку бальї зможе найкраще і найбільш мудро судити або змусити судити, якщо це суд (двір), де судять васали. Так само, як ми говорили, що доброта бальї не повинна поширюватися на зловмисників, ми говоримо, що на них не повинно поширюватися його співчуття; але він повинен дуже уважно їх вислухати, оскільки часто таким шляхом він може дізнатися, що приховують вони в своїх серцях ... Ми також не вважаємо, що бальї повинен бути надто щедрий у справах про образу його сеньйора або заподіянні його сеньйору або йому самому збитку. Якщо шкода або образа нанесена його сеньйору або йому, він повинен швидко і мудро покарати за це згідно з тим, що вимагає скоєне, подаючи самим покаранням іншим приклад того, як слід поводитися відносно своїх сеньйорів або своїх бальї, тому що бальї, перебуваючи на своїй посаді, представляють свого сеньйора і тому злочин проти бальї є злочином проти сеньйора ...

§ 16. П'ята чеснота, якою повинен володіти бальї, - це сміливість та енергійність без всякої лінії. Лінивий бальї упускає безліч обов'язків, які слід здійснювати, надаючи іншим робити масу таких справ, які повинні бути зроблені ним самим, і відкладає по своїй лінії вирішення таких питань, вирішити які слід негайно. Про сміливість же ми говоримо тому, що без цієї чесноти бальї не може робити те, що відноситься до його посади, бо, якщо він боязкий, він не зможе звинуватити багату людину, яка скоїла що-небудь проти бідняка, не посміє засудити того, хто заслужив смерті, зі страху за свою сім'ю, і він не посміє ні заарештувати злочинців, ні схопити їх зі страху, що (зловмисники) можуть чинити опір. І все, що він не зробить з боягузтва, належить зробити йому. Отже, він повинен бути сміливим і безстрашним, нічого не боятися і не вагатися, інакше він не зможе зробити те, що слід зробити йому за своїм становищем. Але завжди, коли йому належить діяти рішуче (сміливо), він повинен робити це розумно. Адже є два роду сміливості: одна - мудра, інша - навіжена. Мудра сміливість полягає в тому, щоб виявляти її після зрілого роздуму і розумно. Навіжений же, бажаючи виявити свою сміливість, діє, ніколи не подумавши про результати ...

§ 17. Шоста чеснота, яка повинна бути притаманна бальї, - щедрість ...

§ 18. Сьома чеснота, необхідна бальї, полягає в тому, що він повинен коритися наказам свого сеньйора ...

§ 19. Восьма чеснота, необхідна тому, хто взяв на себе посаду бальї, - бути, справжнім знавцем (свої справи) ...

§ 20. Дев'ята чеснота, яка повинна бути у того, хто взяв на себе (посаду) бальї, полягає в тому, щоб він був здібним, кмітливим і вмів добре виконувати (свої обов'язки), не завдаючи шкоди іншим, а також добре рахувати. Добре виконувати (свої

Людовік ІХ Святий

обов'язки) означає, що доходи, землі сеньйора не повинні зменшуватися по недбалості бальї, але, навпаки, повинні завжди зростати, завдяки його розумним діям ...

§ 21. Десята чеснота, яка повинна бути у того, хто взяв на себе (посаду) бальї, - найкраща з усіх, без якої жодна нічого не варта, бо вона осяває всі інші. Ця чеснота називається вірністю ...

§ 22. Ми говорили про десять чеснот, які повинні бути у того, хто взяв на себе (посаду) бальї. І той, хто б володів ними, заслужив би любов Бога і свого сеньйора. Але оскільки дуже важко володіти всіма чеснотами, то, принаймні, бальї повинен стежити за тим, щоб у нього не було недоліку у вірності. Якщо ж він може бути мудрим і вірним, він має все інше ...

§ 47. Жоден злочинець, які б не були його злочини, до тих пір поки вони не доведені і недостатньо відомі, не повинен бути засуджений до смерті. Перш слід запитати бальї, чи хоче він чекати законних доказів, і якщо він цього не хоче, нехай тримає його (злочинця) в тюрмі, оскільки його погана репутація свідчить проти нього.

Розділ 2

Про виклик до суду

§ 58. Якщо сеньйор хоче викликати в суд дворянина, що сидить на його ф'єфі, він повинен взяти двох людей, які є перами тому, кого він хоче викликати; а якщо таких немає, він повинен позичити їх у свого сеньйора, а сеньйор, від якого вони тримають ф'єф, зобов'язаний йому їх надати. І тоді він повинен їм сказати, щоб вони пішли і викликали до суду цю людину і щоб вони супроводжували його в належне місце, а також повинен їм доручити, щоб вони йому сказали, з якої причини він викликаний до суду. І тоді, коли слід викликати в суд, виклик повинен бути зроблений щонайменше за 15 днів.

Розділ 30

Про злочини

§ 823. Найголовніше для всіх тих, хто вершить правосуддя, - це вміння розрізняти проступки, які вони - великі чи малі, і знання того, якого покарання вони заслуговують. Бо так само, як неоднакові проступки, неоднакові й покарання. Є такі злочини,

які повинні каратися смертю і які підлягають королівській юрисдикції, незалежно від того, яким шляхом зловмисник їх скоїв. Інші ж злочини повинні бути покарані довічним тюремним ув'язненням з конфіскацією майна, але не однаково у всіх випадках, а в тій мірі, в якій це потрібно. Треті ж злочини повинні бути покарані конфіскацією майна без страти, без каліцтва і без тюремного ув'язнення; (для покарання злочинців, які їх вчинили), досить штрафу, оскільки вони не рівні тим, про які ми говорили вище. Міра покарання повинна залежати від проступка, а також від того, хто його вчинив і кому завдано шкоди. А для того, щоб прості люди знали, яке їх чекає покарання, якщо хто-небудь з них вчинить злочин, і щоб кожна людина окремо знала це, також, щоб сеньйор знав, яке покарання слідує за кожен злочин, ми розповімо в цій главі про злочини, які можуть бути вчинені, і про те покарання, яке повинно йти за кожним з них.

§ 825. Вбивство (*murtres*) полягає в тому, що один (чоловік) навмисне вбиває або змушує когось вбити іншу людину під час між заходом і сходом сонця, причому вбивство це відбувається напевно.

§ 826. Зрада полягає в тому, що хто-небудь, не висловлюючи явно ознак ненависті, смертельно ненавидить будь-кого і з ненависті вбиває його, або змушує іншу людину його вбити, або б'є його, або змушує іншу людину його побити до того, що той, кого він ненавидить і зраджує, стає калікою.

§ 827. Ніяке вбивство не може бути скоєно без зради, але зрада може бути вчинено без вбивства у багатьох випадках; адже вбивство не може бути без смерті людини, а зрада виражається і в побитті, і в нанесенні каліцтва під час перемир'я в той час, як (людина) відчуває себе в повній безпеці ... Зрада полягає і в наданні неправдивих свідчень, що призводить до чиєїсь смерті, або до позбавлення когось спадщини, або до вислання, або до того, що сеньйор (даної людини) зненавидить його або до інших подібного роду наслідків.

§ 828. Убивством (*homicide*) називається і той випадок, коли будь-хто вбиває іншого (людину) в запалі суперечки: виникає сварка, під час сварки вимовляються огидні слова, після огидних слів виникає бійка, яка закінчується часто смертю одного із тих,

хто сперечається.

§ 829. Згвалтуванням жінки називається акт, який чинять плотською компанією, опановують жінкою проти її волі і попри те, що вона робить все можливе для свого захисту.

§ 830. Всі чотири вищевказані злочини повинні бути покарані і відомщені однаково... Але є інші справи, що підлягають королівській юрисдикції, які повинні бути покарані по-іншому. Послухайте про кожну з них і про покарання, які за них випливають.

§ 831. Той, хто підпалив будинок, має бути повішений, і його майно має бути конфісковане, як це зазначалося вище.

§ 832. Той, хто краде чужі речі, має бути повішений, і його майно має бути конфісковане, як це зазначалося вище.

§ 833. Той, хто помиляється у вірі, не вірить і не хоче повернутися на істинний шлях, або той, хто займається содомією, повинен бути спалений і позбавлений всього майна, як це зазначалося вище.

§ 834. Фальшивомонетники повинні бути посаджені під замок і потім повішені; майно їх підлягає конфіскації, як це зазначалося вище.

Розділ 45

Про відмови, сервітути і т.д.

§ 1451. Слід знати, що людям нашого століття відомі три стани. Перший – знатні. Другий – стан вільних за походженням людей, народжених вільною матір'ю; тих, які можуть і повинні були б по праву називатися дворянами. Але не всі вільні люди – дворяни, і між правами дворян та інших вільних людей існує велика різниця, оскільки дворянами називають тих, які по прямій лінії походять від королів, герцогів, графів або лицарів; і ця знатність йде по прямій батьківській, але ніяк не по материнській лінії; адже цілком зрозуміло, що ніхто, навіть якщо його мати і дворянка, не може стати дворянином, (якщо тільки не буде на те особливої королівської милості), якщо тільки його батько не дворянин. Але інше діло з вільним станом, оскільки цей стан йде від матері, і всяка людина, народжена вільною матір'ю, - вільна...

§ 1452. Ми говорили про два стани – про знатний і вільний; третій стан людей – кріпосні. І в цьому стані не всі люди знаходяться в однаковому становищі: є різні умови кріпацтва. Бо

одні з кріпаків так підпорядковані своїм сеньйорам, що ці сеньйори можуть розпоряджатися всім їхнім майном, мають (над ними) право життя і смерті, можуть тримати їх в ув'язненні, як їм буде завгодно – за провину чи без вини – і ні перед ким за них не несуть відповідальності, окрім як перед Богом. З іншими поводяться більш м'яко, бо за їхнього життя сеньйори не можуть нічого від них вимагати, якщо тільки вони не завинили, крім їх чиншів, рент і повинностей, які зазвичай платяться ними за їх кріпосний стан (*servitude*). І (лише) коли вони помирають або одружуються на вільних жінках, всі їхнє майно – рухоме і нерухоме – переходить до сеньйор. Бо той, хто одружується на вільній або на жінці з іншої сеньйорії, повинен платити викуп за розсудом сеньйора. І якщо (кріпак) вмирає, немає у нього іншого спадкоємця, крім сеньйора, а діти кріпосного нічого не отримують, якщо не заплатять викупу сеньйорові, як це робили б люди сторонні. Цей останній звичай, про який ми говорили, носить у кріпаків Бовезі назву «мертвої руки» і «шлюбного викупу» (*foragiages*). Про інші кріпацькі стани в чужих землях ми промовчимо, бо наша книга розповідає про звичаї в Бовезі.

§ 1457. Наш звичай м'якший (*courtoise*) стосовно кріпаків, ніж в багатьох інших країнах, бо в багатьох інших країнах сеньйори можуть розпоряджатися життям і смертю своїх кріпаків коли і як їм завгодно, а також примушувати їх вічно жити на своїх землях. У Бовезі ж з ними поводяться більш людяно, бо за умови сплати своїм сеньйорам покладених звичаєм ренти і спеціального податку, що збирається з кожної сім'ї (*chevages*), вони можуть йти служити і жити поза юрисдикцією своїх сеньйорів. Але ніде вони не повинні відмовлятися платити належний сеньйорові шлюбний викуп (*foragiages*), за винятком місць, перебування в яких може дати їм свободу, як, наприклад, в деяких містах, всякий житель яких вільний у силу привілею чи звичаю. Бо, як тільки хто провідає, що його кріпак оселився в такому місці, він може зажадати його повернення, якщо заявить на нього свої права протягом одного року і одного дня або протягом того терміну, який дійсний для цих місць, згідно з їх звичаями. Багато кріпаків, таким чином тасмно пішли від своїх сеньйорів на проживання в інші місця і отримали свободу.

Розділ 50

Про суверена

Ми говорили в цій книзі в ряді місць про суверена і про те, що він може і повинен робити, але ніхто не може вважати, що якщо ми не називаємо ні графа, ні герцога, то йдеться (тільки) про короля; бо в усіх місцях, де король не називається, ми маємо на увазі тих, хто тримає баронію, оскільки кожен барон є сувереном у своїй баронії. Слід розуміти, що король є сувереном над усіма і на підставі свого права охороняє все своє королівство, в силу чого він може створити всякі установи, які йому завгодно для загальної користі, і те, що він встановлює, має дотримуватися. І немає над ним нікого, настільки великого, щоб він міг прийти в його двір (творити суд) про правопорушення або за скаргами на неправильне рішення і по всіх справах, що стосуються короля. І оскільки він є сувереном, що стоїть вище від усіх, ми його називаємо лише тоді, коли ми говоримо про будь-яке суверенне право, яке йому належить особисто.

Розділ 67

Як слід судити

§ 1883. Згідно з нашими кутюмами, ніхто не може бути суддею у своєму суді і по своїй справі з двох причин: перша – та, що ніяка людина ніколи не може бути суддею у власній справі ...; друга – що, згідно з кутюмами Бовезі, сеньйор не судить у своєму суді. Судять в його суді тільки його люди.

§ 1884. Якщо яка-небудь людина з впливом (а роі) збирається судити в суді свого сеньйора, вона повинна просити останнього представити її його перам, і той повинен це зробити ...

§ 1910. Всякий раз, коли виноситься вирок за відсутності сторін, коли сторони не викликаються, щоб вислухати рішення, його слід повторити в присутності сторін, з тим, щоб вони могли згодом апелювати до ради.

§ 1914. Як ми вже сказали, рішення суду нічого не варте, якщо воно було винесено за відсутності сторін; воно також нічого не варте в тому випадку, якщо воно було винесене проти неповнолітнього і якщо цей неповнолітній не зможе апелювати при досягненні повноліття.

§ 1920. Нехай знають всі, що ніхто не має права відмовитися від

обов'язку судді, які він виконує по оммажу; але якщо у нього на те є якісь законні підстави, він може послати замість себе (до суду) людину, що може за своїм становищем його представляти.

Про міські комуни і їх права

Міські комуни і навіть міста, які не мають прав комун, а також простий народ повинні охоронятися законами таким чином, щоб ніхто їх не образив і щоб вони нікого не змогли образити. Комунальні хартії повинні зберігатися як доказ привілеїв, які не можуть бути порушені, оскільки настільки ж мало коштує піч, яка нездатна до випалу цегли, наскільки ж і хартія, що повсякденно не втілюється в життя.

За новими правилами у Франції жодне місто не може стати комуною без дозволу короля, бо всякі нововведення без згоди короля заборонені. Якщо ж король побажає надати якомусь місту це право або надав його, це має бути записано в хартії вольностей, виданій королем місту з цієї нагоди. Але це повинно бути зроблено без обмеження прав церкви і дворянства, оскільки не можуть і не повинні бути обтяжені церкви і зменшені володіння дворян.

Кожен сеньйор, що має в своїй владі місто-комуно, повинен щорічно дізнаватися, в якому стані знаходиться місто і як ним управляють мери і ті, що поставлені його охороняти і ним управляти. Хай багаті не сумніваються, що якщо вони порушують закон, вони будуть покарані, і нехай бідняки зазначених міст можуть мирно заробляти собі на прожиток

(Хрестоматія пам'яток феодального господарства и права стран Европы / Под ред. В. М. Корецкого. М., 1961).

ЗАПРОШЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІД МІСТ НА ГЕНЕРАЛЬНІ ШТАТИ

Грамота Філіпа IV Красивого (1285 – 1314) від 1302 р., видана у зв'язку з тим, що папа Боніфацій VIII (1294 – 1303) оголосив буллу про «всесвітню владу» пап римських і вступив у конфлікт з французьким королем.

Філіп, милістю Божою король франків, сенешалу Босера та його заступнику привіт. Бажаючи обговорити і розглянути спільно з прелатами, баронами і іншими нашими і нашого королівства вірними підданими численні скрутні обставини, що

немало зачіпають становище і вольності наші, а також королівства нашого, церков, духовних осіб, знаті, світських людей, громад та окремих жителів зазначеного королівства, наказуємо вам розпорядитися і наказати від нашого імені ... консулам і громадам ... міст і містечок Монпельє і Босера ... щоб зазначені консули і громади згаданих міст і містечок вибрали по два чи по три з кращих і досвідчених людей ... які б з'явилися в неділю перед Вербною неділею в Париж для спільного з нами розгляду, обговорення, прийняття до відома, виконання і схвалення від імені консулів і зазначених громад всього того ... що вже нами вище постановлено.

(Хрестоматія.... 1950, т. II, с. 45 – 46.)

ПЕТИЦІЯ ДВОРЯН І ПРОСТОЛЮДУ 1314 р.

Петиція східнофранцузьких дрібнопомісних дворян і незнатних людей була викликана поборами в королівську скарбницю.

**Філіп IV
Красивий**

Всім, хто побачить і почує ці грамоти, ми, дворяни й простолюди Шампані, від нас, від земель Вермандуа, Бовезі, Понтъє, де ла Фер, Корбі, і від усіх дворян і простолюду Бургундії, і від усіх наших союзників і прісних, які живуть у всіх краях королівства Франції, привіт. Нехай буде відомим всім, що доблесний і наймогутніший государ, наш улюблений і вельмишановний пан Філіп, Божою милістю король Франції, встановлював і стягував різні таллі, допомоги і незаконні побори, псував монету і творив багато інших справ, від чого вказані дворяни і простолюди несли великий тягар і зубожіння... І не видно, щоб вони послужили до честі і користі короля і королівства, ні до збереження користі загальної. З приводу тих образ ми багато разів смиренно і благоговійно просили і благали названого короля, щоб такі справи він зволив скасувати і залишити, але нічого цього він не зробив. І ще в поточному 1314 р. вказаний наш король встановив неправильно податки на дворян і на

простий народ, а також і допомоги, які намагався стягувати з них; цього ми не можемо терпіти і з доброї совісті допустити, бо в такому випадку втратили б свої почесні права, пільги і вольності... Внаслідок тих вищевказаних справ, ми, вищеназвані дворяни й простолюдини, за себе і за наших рідних і прісних, а також і за інших, у всіх краях королівства Франції, як сказано вище, поклялися і обіцяли під присягою, прямодушно і сумлінно, за себе і своїх спадкоємців, графствам Осер і Тоннер, дворянам і простолюду названих графств, їх союзникам і прісним, що, з нагоди допомоги, необхідної на поточний рік, та інших неправд і новизн, незаконно введених і тих, що вводяться нині і надалі, якщо королі Франції, наші правителі або інші захочуть обкласти ті землі, ми надамо їм допомогу і захист своїми власними силами і засобами... І нехай буде відомо, що, роблячи так, ми ухвалили і постановляємо, визначили і визначаємо, щоб всі служби, повинності ленні... і всякі інші, належні королям Франції, государям нашим та іншим нашим панам і їх спадкоємцям, залишалися збереженими, непорушними і недоторканими.

ОРДОНАНС ЛЮДОВІКА X ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ КРІПАКІВ

Це указ Людовіка X Сварливого (1314 – 1316) про скасування кріпосного права на землях королівського домену, ухвалений 3 червня 1315 р.

Людовік, милістю божою король Франції та Наварри, улюбленим і вірним нашим – пану Сенс де Шомону і пану Ніколя де Брей – привіт і виявлення приязні. Оскільки за природним правом кожен повинен народитися вільним, але за деякими звичаями і кутюмами, з незапам'ятних пір встановленими і досі в нашому королівстві збереженими, а також випадково за проступки предків безліч нашого простого народу потрапило в стан кріпосної залежності та різні (інші залежності), що вельми нам не подобається, ми, приймаючи до уваги, що королівство наше назване і має славу королівством франків¹, і бажаючи, щоб дійсний стан речей відповідав назві і щоб становище народу було виправлено нами з початком нашого нового царювання, після обговорення з нашою великою радою повеліли і наказуємо, щоб

¹ Франк у буквальному смислі означає «вільний».

повсюди в королівстві нашому, оскільки це в нашій владі і владі наступників наших, такі стани несвободи переведені були до свободи і щоб всім тим, хто, або за походженням, або – по давності, або знову в силу шлюбів чи в силу проживання на невольній землі, потрапили в кріпосну залежність, дана була на добрих і пристойних умовах свобода. І заради того, щоб простий народ наш не терпів більше ні образ, ні шкоди від збирачів, сержантів та інших службовців, яких раніше посиляли у справі про менморти і формарьяжі як це було досі, що вельми нам не подобається, а також заради того, щоб і інші сеньйори, які володіють залежними людьми, за прикладом нашим, привели їх до вільного стану, ми, цілком покладаючись на вірність і випробувану мудрість вашу, цією грамотою доручаємо і наказуємо вам¹ вирушити в санліський бальяж і його відомство, а також в усі містечка, міста, громади і до окремих осіб, хто вимагатиме у вас вищеназваної свободи, з тим, щоб домовлятися і домовлятися з ними відносно відомих викупів, якими ми були досить винагороджені за вигоди, що з названого кріпосного стану могли надійти нам і наступникам нашим, і давати їм, наскільки це стосується нас і наступників наших, загальну і постійну свободу, як вище сказано і як більш докладно ми вам про те усно говорили, оголошували і доручали.

Людовік X Сварливий

ВЕЛИКИЙ ОРДОНАНС (1357 р.)

Указ, виданий після зборів трьох станів королівства Франції Лангдоїля, що містить багато постанов з різних питань.

Карл, старший син короля Франції, і його намісник, герцог

¹ Ордонанс був складений у вигляді королівської грамоти, адресованої посадовим особам. На його підставі могли отримати свободу - за викуп - кріпаки, що жили в королівських доменах.

Нормандський і дофін Вьєнський. Доводимо до відома всіх теперішніх та майбутніх, що на наше запрошення були скликані і збиралися в Парижі кілька разів, а востаннє в п'ятий день і в наступні дні лютого, який щойно минув, три стани королівства Франції Лангдойля, а саме: архієпископи, єпископи, абати, капітули, принци крові, герцоги, графи, барони, лицарі і ін. і городяни – жителі єпископських резиденцій, фортець та інших добрих міст, щоб подати нам пораду і надати підмогу для звільнення нашого дорогого сеньйора батька, чого ми бажаємо найбільше на світі; а також щоб подати нам пораду та думку щодо збереження хорошого управління, піклування та захисту держави; щоб з їх поради і з їх допомогою ми могли з Божою допомогою чинити опір і протистояти злим задумам ворогів і вигнати їх з меж держави, щоб населення надалі могло жити в мирі і користуватися повною безпекою; в колишній час піддані багато страждали і відчували і відчувають і в даний час великі лиха від ворогів і від поганого управління державою, з вини деяких чиновників і радників, що доставляє нам велике засмучення; і на наші прохання три штату шанобливо погодилися і тепер, як бувало і раніше, як хороші, вірні і чесні піддані можуть і повинні вчиняти по відношенню до їх сеньйора. Щоб краще обговорити наші прохання, все поліпшити і здійснити сповна, вони зібралися окремо і мали велике обговорення і нараду, розібравши насамперед сумлінно і справедливо причини та обставини, внаслідок яких держава прийшла в такий занепад, а піддані так багато терпіли і переносили такі лиха; все відбулося від того, що в минулому мало боялися Господа Бога і св. Церква, погано служили їм і погано шанували їх; правосуддя погано підтримувалося, здійснювалося і охоронялося, держава керувалася людьми корисливими, жадібними і недбайливими, які мало або зовсім не турбувалися про те, як йдуть справи і як управляється держава, зовсім не думали про суспільну користь, а думали переважно про свою приватну вигоду і про вигоди своїх друзів, про те, щоб потурати ними і збагачувати, виконувати побажання і підносити своїх наближених і свої креатури. Три стани правильно вирішили, що такі великі недоліки, від яких страждає держава, можуть бути цілком виправлені і знищені за допомогою Божої тільки за тієї умови, якщо ті особи, які так

погано керували державою, будуть абсолютно усунені від управління, відставлені і віддалені, а замість них будуть поставлені нами на чолі уряду хороші, чесні люди, обізнані, дбайливі і вірні; і щоб нами та іншими суддями та посадовими особами держави надалі здійснювався, підтримувався і охоронявся правий і справедливий суд, а всякі утиски, вимагання та незаконні побори, які стягувалися в колишні часи з народу всілякими способами і шляхами, позиками, правом захоплення, соляним податком і іншими обкладеннями, а також псуванням монети й інакше, надалі були припинені зовсім. Крім того, три стани вирішили, що, коли всі ці погані порядки будуть абсолютно знищені і замість них встановляться інші – праведні, справедливі і розумні, - вони нададуть велику підмогу для якнайшвидшого звільнення нашого дорогого сеньйора і батька і для ведення війни і опору злим задумам ворогів, за умови певних поступок за чотирма вимогами їх, на які ми на їх прохання погодилися і дарували їм, і ще дозволяєм і жалуєм за їхнє добре рішення та постанову в наступному порядку:

1. Ми бажаємо безумовно, щоб те, що депутатами і вами буде зроблено за порадою трьох станів щодо підмоги (aide), щодо реформ, щодо монети і з інших питань, згідно з інструкцією, складеною з цього приводу, так само як щодо посадових осіб та радників, поймаєних нижче, які були нам названі і яких ми змістили з займаних ними посад, цілком і назавжди увійшло в силу і не піддавалося ні будь-яким змінам, ні скасуванню.

2. І щоб ці підмоги, субсидії, податки були використані виключно на військові потреби, для яких вони і були проголосовані з огляду на те, що деякі особи намагалися, слідуєчи поганим порадам, розпоряджатися ними і повертати їх на інше вживання, від чого держава зазнавала великої шкоди, ми наказали і наказуємо за порадою трьох станів, а також обіцяємо самі вірно дотримуватися і змусити нашою владою дотримуватися і охороняти, щоб всі гроші, отримані від підмоги, яку три стани вирішили і обіцяли надати на потреби війни, були цілком спрямовані на військові потреби, зі усіма доходами, прибутками і пенями, які на них можуть вийти яким би то не було чином, так щоб ні сеньйор, наш дорогий батько, ні королева, наша дорога мати, ні дорога і улюблена дружина наша, герцогиня

Нормандська, ні брати наші, ні будь-хто інший з принців крові, ні будь-хто з наших чиновників, лейтенантів, коннетаблів, адміралів, начальників стрільців, ні скарбники, чи інші якісь посадові особи не могли брати, збирати, вимагати або просити з них нічого яким би то не було чином інакше, як на військові потреби. Крім того, ми бажаємо, наказуємо і дозволяємо, щоб ці гроші, доходи, прибутки та пені стягували і розподіляли не люди сеньйора короля, не наші люди, що не є скарбниками або які-небудь інші посадові особи, розумні, чесні і заможні люди, які отримали повноваження, обрані і призначені для цього трьома станами, як на кордоні, так і в інших місцях, де доведеться їх розподіляти. Цим довіреним особам (*commis*) і депутатам ми надаємо цим повну владу і авторитет робити це; ці довірені особи (*commis*) і головні депутати (*deputes generaux*) принесуть присягу нам або кому ми накажемо і депутатам трьох станів або кому вони накажуть; а провінційні депутати (*deputes particuliers*) точно так само принесуть присягу перед місцевими королівськими судьями в присутності одного або двох представників від кожного з трьох станів над св. Євангелієм, що ні для яких потреб, які б вони не були, вони не віддадуть ці гроші ні сеньйору королю, ні нам, ні комусь іншому, які б не були накази, зроблені ним з цього приводу, а тільки чином армії або тим, кому буде доручено вербувати рекрутів в армію, щоб спрямувати ці гроші на військові потреби, і щоб це було твердо й непорушно, і щоб ніхто не намагався робити протилежне, ми обіцяємо широкі і накажемо дати обіцянку і нашої дорогої дружини герцогині, те ж саме зробить наша дорога королева-мати, і принесуть присягу над Євангелієм наші брати, наш дорогий дядько герцог Орлеанський, герцог Бурбонський, герцог Бретанський, наші кузени граф Алансонський, його брат П'єр, граф Етампський, всі інші принци крові, їх чиновники і слуги, що вони не братимуть і не будуть отримувати ніяких грошей з цієї субсидії, не проситимуть і не змусять просити позичково або як-небудь інакше. І якщо хто-небудь по настирливості своїй або як-небудь інакше випросить грамоту або наказ від нас або від кого-небудь іншого, що суперечить вищесказаному, ми наказуємо, щоб головні і провінційні депутати (*deputes generaux et particuliers*), приймальники та інші особи, до яких ці грамоти і ці письмові

накази будуть звернені, не були зобов'язані коритися цим грамотам і цим письмовим наказам; отже, ми суворо їм забороняємо, оскільки це може завдати шкоди сеньйору королю і нам, щоб вони ні в якому разі не корилися названим грамотам і письмовим наказам; ми бажаємо, щоб вони принесли присягу над св. Євангелієм, що будуть так чинити. Якщо трапиться, що вони вчинять інакше, ми негайно ж позбавляємо їх назавжди і безповоротно всіх державних служб і посад і відправляємо їх у в'язницю, і ми представляємо право людям трьох станів затримувати їх і наказувати їх затримувати у всякому місці, де вони будуть знайдені, виключаючи священних місць притулку, і передавати першому королівському судді, якого вони знайдуть, і відправляти їх у в'язницю, з якої вони не можуть бути випущені і звільнені за заклад свого майна, або як-небудь інакше, доти поки вони не сплатять повністю і не повернуть все, що вони віддали або витратили з цих грошей або з доходів, прибутків, та пені, які на них виходили. І якби сталося, що хто-небудь з посадових осіб сеньйора короля, з наших або кого-небудь іншого, посилаючись на письмове розпорядження чи прохання будь-кого, захотіли силою їх взяти, ми бажаємо і наказуємо, щоб названі депутати чи приймальники надали їм силою опір ...

3. Головні депутати, обрані станами для збору допомоги (*aide*), можуть діяти тільки за спільною згодою або, принаймні, щоб шість з них, по дві особи від кожного стану, були однієї й тієї ж думки.

4. Ми обіцяли широ, що за допомогу, яку проголосували нам три стани, ні ми, ні наша улюблена дружина герцогиня, ні наші брати, ні самі, ні через скарбників, начальників рахункових палат або інших яких-небудь посадових осіб нашого сеньйора короля або наших не проситимемо або вимагатимемо або прямо чи опосередковано, словами або як-небудь інакше нікого з людей трьох станів, хто б вони не були, прелати, клірики, дворяни або городяни, купці і ін., давати нам грошей або замість них щось інше для якої б то не було потреби або необхідності; але ми бажаємо і наказуємо, щоб всі такі побори відтепер були припинені, і ми відмовляємося від десятин, субсидій, соляного мита, таллі, від інших обкладень і яких би то не було поборів. І ми обіцяємо широ і бажаємо, якщо трапиться, що будь-хто з

посадових осіб сеньйора короля або з наших зробить що-небудь протилежне, щоб йому не корилися. Ми знищуємо всі податки абсолютно і зовсім відмовляємося від усіх десятин, подарованих або які будуть подаровані протягом того часу, коли буде збиратися допомога (aide), якби за власним спонуканням святійший отець їх дав нашому сеньйору батькові, нам або комусь із наших.

5. Для того, щоб якомога краще обдумати і вжити належних заходів для ведення війни і щоб не було і не могло бути ніяких помилок, ми наказали за згодою трьох станів, щоб названі стани знову зібралися в Парижі в наявному складі або надіславши належних уповноважених в понеділок на найближчому Фоминому тижні: ми вимагатимемо з допомогою листів або письмових наказів від наших вірних кузенів, герцога Бургундського, графа Фландрського і від населення їх земель, від наших дорогих кузин, графині Фландрської і графині Алансонської і від населення їх земель і від багатьох інших дворян і городян, які не з'явилися на дані збори, щоб у призначений день, в понеділок на Фоминому тижні, вони з'явилися або прислали б належних уповноважених, щоб виявити згоду і затвердити, оскільки це буде їх торкатися, встановлення допомоги (aide), з попередженням, що якщо вони не з'являться і не надішлють уповноважених, як було сказано, вони повинні будуть підкорятися всьому тому, що постановлять присутні на зборах, і ухвалять розумно ті, які будуть присутні на наступних зборах; крім того, у зазначений день три стани можуть збільшити, зменшити, встановити або змінити підмогу (aide) згідно з тим, як їм видасться кращим; постанова буде зроблена ними за спільною згодою таким чином, що згода двох станів не може зв'язати третього; далі, оскільки підмога (aide) проголосована нам тільки на один рік, а тягар війни дуже великий і обтяжливий, і потрібна постійна турбота і ретельна увага, ми наказуємо за згодою трьох станів, які мають велику любов до народу і велике бажання скоріше покласти край війні і скоріше звільнити з полону сеньйора короля, нашого батька, що без всяких грамот та письмових наказів з боку сеньйора короля або від наших посадових осіб три стани можуть зібралися в Парижі або де-небудь в іншому місці, де їм заманеться, два рази або більше,

якщо виявиться необхідним, після понеділка на Фоминому тижні до 1 березня 1357 р., щоб обдумати і вжити необхідних заходів для ведення війни, реалізації ордонанса про допомогу (aide) і влаштування хорошого управління державою.

6. *Надалі не отримуватимуть помилування люди, які вчинили тяжкі злочини, навмисні вбивства, звалтування дівчат і жінок, підпали, порушення божого миру.*

7. Ми суворо вимагаємо і наказуємо всім суддям держави відтепер і на всі наступні часи: якщо хто-небудь вчинить злочин проти короля і нас, проти членів Парламенту, членів палати розслідувань (Chambre des Enquetes) і палати прохань (Chambre des Requetes), проти бальї, прево і всіх інших, щоб вони скоро і добре відправляли правосуддя кожен у своїй інстанції, відпускаючи тих, що судяться якомога швидше і з найменшими витратами, і щоб вони поводитися з ними ввічливо і дружньо, також і з бідними людьми, які будуть мати до них справу. І оскільки ми чули, що багато судових позовів і процесів були дуже надовго відкладені і прострочені палатою Парламенту з вини деяких з її президентів, по дружбі, знайомству або неприпустимого упередження, або ж через ненависть, що живиться ними до тих, хто судиться, через що багато підданих терпіли значні витрати і збитки, бо вироки, які повинні б були відбутися двадцять років тому, до цих пір ще не винесені – ми наказуємо, щоб надалі члени Парламенту, що засідають у палаті розслідувань (Chambre des Enquetes), збиралися для засідань зі сходом сонця і якнайскоріше, без всяких відмовок, розшукали б самі або змусили розшукати секретарів та переписувачів Парламенту всі процеси, старі і нові, за якими можливо ухвалити постанову; процеси розділять між собою, кожен візьме свою частину; таким чином всі процеси будуть розглянуті і обговорені, як належить; потім кожен день або, принаймні, раз на тиждень будуть ухвалюватися постанови до тих пір, поки не будуть розібрані всі процеси; будуть утворені дві палати, одна – щоб вирішувати позови за доповідями, інша – для вислуховування тих, хто позивається. Ми наказуємо, щоб вони вчинили так під страхом бути позбавленими своїх посад і накликати на себе гнів короля і наш. Ми наказуємо, щоб діяли рішуче і якнайкраще.

8. Оскільки ми чули, що населення дуже страждало і

страждає як від того, що посади прево, віконтів, секретарів і багато інших в колишні часи здавалися на відкуп, від чого відбувалося багато лих і багато труднощів, так і від того, що особи, які тримають ці посади на відкупі, думають тільки про те, щоб здійснювати незаконні утиски і здирства з підданих, і багато з цих посадових осіб недостойні займати ці посади, а також від того, що бальї, сенешали і віконті були суддями в тих областях, звідки вони родом, - ми, бажаючи показати добрий приклад вищим суддям та іншим підданим, наказуємо, щоб посади прево, сільських нотаріусів, віконтів, секретарів та інші, які мають відношення до судочинства, надалі не продавалися і не здавалися на відкуп, а заміщувалися особами на зарплаті і за згодою місцевих штатів і навколишнього населення, а щоб бальї, сенешали і віконті були суддями в тих областях, звідки вони родом і в яких вони мають постійне проживання; якщо такі виявляться серед них, ми бажаємо, щоб вони були зміщені, і ми самі зміщуємо їх цією постановою.

9. Забороняється надалі отримувати за злочини композиції.

10. Процеси повинні розглядатися в порядку реєстру справ слухання.

13. До нашого відома дійшло за скаргами населення, що всі особи, які мають справу в Рахунковій палаті, яка б вона не була – велика або незначна, - або, які намагаються отримати довідку про неї, жодним чином не можуть нічого добитися і їм доводиться втрачати час і витрачати гроші і йти звідти, нічого не зробивши. Крім того, в цій палаті занадто багато членів, які отримують надмірні платні, що приносить великі збитки.

Від цього можуть статися ще більші лиха, якщо не будуть вжиті заходи як щодо кількості членів, з яких повинна складатися палата, бо чим значніше було їх число, тим менше вони працювали, так і щодо якнайшвидшого закінчення справ. Ми, бажаючи все це скоро і добре виправити, для слави і для користі сеньйора короля, нашого батька, нашої і нашого народу, наказуємо наступне: ми і наша рада призначимо певну кількість членів у цю палату, хороших, чесних, розумних і обізнаних, які будуть отримувати достатню платню; вони зобов'язані будуть приходити в палату зі сходом сонця; вони принесуть присягу над св. Євангелієм, що добре і сумлінно будуть розбирати справи

прохачів, у порядку черги, не змушуючи їх втрачати час, що будуть виконувати все, що належить їм за посадою.

16. Оскільки нам добре відомо, що в колишні часи народ багато терпів і страждав від права реквізицій хліба, вина, харчів, провіанту, коней і ін., яким зловживали деякі люди сеньйора короля, наші кур'єри та ін., ми зволяємо і обіцяємо щиро, що надалі назавжди припиняються захоплення для короля батька, для дорогої королеви, для улюбленої дружини нашої герцогині, для наших братів і принців крові, лейтенантів, канцлерів, коннетаблів, маршалів, начальників стрільців, дворецьких, адміралів, постачальників, каштелянів, капітанів, кур'єрів і будь-яких інших посадових осіб; і ні король батько, ні ми, ні хто-небудь інший не будемо брати з жителів королівства ні хліба, ні вина, ні харчів, ні возів, ні коней або чого-небудь іншого, також відмовляємося від цього за всіх вищепойменованих осіб.

17. Оскільки багато людей в державі так звикли користуватися правом реквізицій, що навряд чи зможуть від нього утриматися, ми бажаємо, обіцяємо, зволимо щиро, що якщо хто-небудь захоче для сеньйора короля, для нас або для вищепойменованих осіб скористатися правом реквізицій у державі, посилаючись на чий би то не було авторитет або на яку б то не було необхідність, за винятком вищевказаних випадків, всякий може цьому опиратися силою і взяти назад відібране у нього без покарання і без штрафу, причому ті, які провели реквізицію, будуть розглядатися як приватні особи; якщо ж ті, у кого хочуть взяти, виявляться недостатньо сильними, щоб чинити опір загарбникам, вони можуть покликати на допомогу своїх сусідів і сусідніх городян, які можуть бути скликані криком, биттям у дзвони або як-небудь інакше, залежно від того, як їм здасться краще, щоб чинити опір загарбникам; якщо ж вони захочуть побити, образити чи зробити насильство, можна від них захищатися таким же способом, не наражаючись покаранню або штрафу; крім того, вони будуть покарані за це – ті, які силою захочуть взяти, - штрафом в чотирикратному розмірі і можуть бути переслідувані судом у тому місці, в якому заманеться тим, у кого вони зроблять загарбання або намагатимуться силою захопити; в тому ж випадку, якщо їх будуть переслідувати кримінальним судом, загарбники караються як злодії, і кожен

може відвести їх для ув'язнення в найближчу в'язницю, діючи при цьому в якості ніби судового пристава; загарбники не можуть бути звільнені з в'язниці і процес їх не може бути припинений навіть у тому випадку, якщо будь-яка значна особа заявить, що загарбник діяв за його наказом і вона бере на себе відповідальність за все; загарбники не можуть бути звільнені з в'язниці поступкою свого майна або як-небудь інакше до тих пір, поки вони не заплатять цілком і абсолютно задовольняють за все те, що вони силою взяли або силою намагалися взяти, а також поки вони не заплатять штраф, до якого були примушені; загарбники будуть покарані, як за насильство, за крадіжку і викрадення; разом з тим місцеві судді не будуть надавати їм ніякої поблажливості і ніякої допомоги, а зобов'язані піддати їх вищевказаному покаранню; якщо ж судді відмовлять або відтермінують розслідування справи після того, як буде подано належну заяву до суду, вони повинні будуть відшкодувати збитки і будуть покарані штрафом, що в чотири рази перевищує вартість взятого, і тілесним покаранням за вироком судді.

25. Оскільки особи, які стоять на чолі управління водами і лісами і деякі інші прагнуть день у день поширити і збільшити існуючі заповідні парки для дичини і придбати нові, внаслідок чого неможливо з вигодою обробляти землю і рілля залишається необробленою, а якщо її обробляють, то врожай гине або псується, ми наказуємо та зволимо, щоб все заповідні парки, влаштовані і збільшені за останні 40 років, були зовсім знищені, і цією постановою абсолютно їх забороняємо; крім того, надаємо кожному право в них полювати, не наражаючись за це на штраф.

31. До нашого відома дійшло, що багато радників і чиновників короля батька і наші, як з Великої ради, так і інші, мають звичай через посередників вести велику торгівлю, від чого товари нерідко внаслідок їх зловживань сильно підвищуються в ціні; і, що ще гірше, з причини їх високого становища та їх авторитету, знаходиться мало людей, які наважуються встановлювати ціни на товари, які вони або їх посередники бажають мати або купити, від чого купці мають велику шкоду і терплять образи, чим ми дуже незадоволені; тому ми наказуємо всім радникам і чиновникам короля батька і нашим, щоб ні самі вони ні через посередників надалі не займалися торгівлею, ні

обміном грошей і не вступали б у товариства з іншими, під загрозою позбутися товарів і отримати інші важкі покарання; і ми наказали, щоб по відношенню до них не виявлялося ніякої поблажливості всупереч вищевикладеному; якщо ж буде мати місце поблажливість щодо них, ми з цим абсолютно не будемо рахуватися; якщо хто-небудь прагне чинити інакше, понесе суворе покарання.

33. Ми наказуємо, щоб було оголошено для загального відома, що під страхом тілесного покарання і позбавлення майна ніхто з дворян та інших військових людей не може покинути королівство на весь час тривалості цієї війни ні з якої причини, окрім як за постановою суду або з дозволу короля.

34. Так буде оголошено для загального відома, що ми забороняємо під загрозою тілесного покарання і позбавлення майна всім дворянам і недворянам протягом всієї цієї війни починати один проти одного війну, явну чи приховану, і підбурювати до війни; ми наказуємо, щоб, якщо хто-небудь зробить протилежне, місцевий суддя, сенешал, бальї, прево або інші, скликавши, якщо потрібно, місцевих жителів, захопив призвідників війни і примусив їх невідкладно, посадивши їх у в'язницю і наклавши арешт на їх майно, укласти мир і припинити війну.

37. Ми наказали і наказуємо, щоб було оприлюднено від імені сеньйора короля і нашого і заборонено під загрозою повішення найманим військам, королівським або чужим, проходячи по країні, реквізувати, грабувати і забирати хліб, вино, будь-які їстівні припаси або що-небудь інше у підданих королівства, де б вони не проходили і у кого б то не було; якщо вони будуть прагнути чинити інакше, ми бажаємо і наказуємо, щоб всі чинили їм опір силою проти їх насильств, всіма шляхами і способами, які вони знайдуть кращими, закликаючи сусідніх городян ударом у дзвін або як-небудь інакше, як їм здасться доцільніше; ми даємо їм право і владу робити це, повеліваємо і строго наказуємо; також місцеві судді повинні надавати їм свою силу, надавати допомогу і сприяння, якщо в цьому буде потреба і якщо до них звернуться; якщо вони цього не зроблять, вони будуть суворо покарані і будуть позбавлені своїх посад і зобов'язані будуть відшкодувати збитки добрим людям. Крім того, ми бажаємо, щоб такі

грабіжники були покарані так строго і жорстоко, щоб це послужило прикладом для всіх, – як за утиск, і злодійство.

38. Нехай буде оприлюднено, що якщо наймані війська прийдуть і помістяться в готелі, вони можуть залишатися в ньому не більше одного дня після того, як вони будуть зараховані на платню; якщо вони захочуть залишитися довше, вони будуть видалені силою; їх змусять йти на війну зазначеними вище способами, якщо вони не приведуть поважної причини, про яку вони повинні довести до відома місцевого судді.

39. Беручи до уваги думку та поради трьох станів, а саме – вести безперервну війну з нашими ворогами на воді і на суші, докладаючи всі наявні сили, і що ця війна не може бути доведена до кінця інакше, як тільки за допомогою Божою, обіцяємо щиро представникам трьох станів, що не укладемо перемир'я з нашими ворогами інакше, як за їх порадою і за їх згоди.

40. Ми наказали і наказуємо, для того, щоб ми могли якнайшвидше надати допомогу жителям королівства, нехай буде оприлюднено, щоб усі люди озброїлися за своїм станом; ті, які цього не зроблять, будуть примушені озброїтися; цей примус стосовно світських людей буде виконано вищими судьями і мерами добрих міст в їх землях; а по відношенню до церковних людей і до кліриків – звичайними судьями церкви.

41. Оскільки депутати трьох станів зробили нам подання і повідомили дуже шанобливо, що в минулому багато чого вживалося, абсолютно невідповідного призначенням, з допомогою надмірних і даремних дарувань, зроблених людям, які не були ні гідними ні достатньо значними, щоб отримувати такі надмірні дарування, і що ці дарування, якщо дотримуватися розумної точки зору, не можуть і не повинні бути за ними закріплені, то вони просили нас, щоб ми ці дарування відібрали назад і приєднали і повернули їх знову до складу домену французької корони, частину якого вони складають; оскільки вони звернулися до нас, як до намісника нашого улюбленого сеньйора батька і до правителя всього королівства, ми, завжди сповнені бажання збільшити честь і гідність французької корони і зберігати їх на належній висоті і в належному порядку, обіцяли і обіцяємо щиро депутатам трьох станів, що ми будемо підтримувати, охороняти і захищати всіма нашими силами велич,

честь, гідність, вольності французької корони і всі домени, які їй належать і можуть належати, і що ми не будемо відчужувати, і не допустимо відчуження з нашої волі цих доменів. Крім того, ми їм обіцяли і обіцяємо щиро, що якщо що-небудь з цього домену або що-небудь, що є по своїй суті і по своїх властивостях належним до домену, було відібране, відчужене, відділене або обміняне яким би то не було чином, з часу короля Філіпа Красивого, ми будемо домагатися і вживемо всю нашу владу, щоб все було повернуто, і знову приєднано до домену, виключаючи того, що було дано і вручено святій церкві і Господу Богу належним чином, без шкоди для кого б то не було, або дано в результаті виділення належної частини кому-небудь з принців крові, чи якесь інше дарування зроблено ним, або дано у вигляді виділення вдовиної частки, або у вигляді винагороди за інший спадок, без жодного обману і брехні. Що стосується інших осіб, які не є

Карл V Мудрий

принцами крові та яким могли бути зроблені дарування, у них вони будуть відібрані лише після ретельного обговорення та ради, тому що може виявитися, що ці люди такі, що цілком того заслужили і гідні того, що вони отримали, так що було б несправедливо віднімати у них зроблені їм пожалування; з іншого боку, можуть бути і такі люди, які так погано використовують зроблені їм пожалування, що цілком справедливо і чесно відняти їх назад; у таких ми негайно їх віднімаємо і абсолютно анулюємо.

42. Оскільки в колишні часи багато радників держави ставилися недбало до управління державою і пізно приходили на службу, а прийшовши, мало працювали, ми для запобігання цьому наказали строго всім і кожному з членів Великої ради, яких ми залишили, обрали і затвердили за порадою і з схвалення

трьох станів, щоб надалі в тій галузі управління, яку ми їм довірили, вони розібрали і подбали про всі відкладені справи, і ми наказали їм принести в цьому присягу над св. Євангелієм. Понад те, ми їм наказали, щоб щодня, близько часу сходу сонця, вони приходили в призначене їм місце і обговорювали, що має бути спішно виконано в цей день, вибираючи, розглядаючи і закінчуючи найбільші й важкі справи; потім ми їм наказали, щоб вони закінчували по порядку всі справи, за які вони візьмуться; і коли вони візьмуться або почнуть одну справу, - щоб вони доводили її до кінця, перш ніж перейдуть до нової, якщо тільки вони не побачать цілком сумлінно, що станеться велика шкода від затримки нової справи і велика користь від її вирішення; і наказали їм, щоб у такому випадку вони сповіщали нас про це, якщо їм здається, що добре і необхідно так вчинити.

43. Ми наказали їм принести присягу в тому, що вони будуть займатися і розбирати виключно справи, що відносяться до управління державою і суспільної користі, а не відносяться до їх приватної вигоди або до вигоди їхніх друзів; а щоб вони краще і старанніше могли ними займатися, ми призначили і встановили велику винагороду і платню, абсолютно достатню для заняття цієї посади; ми наказали, що хто запізниться прийти до ради рано вранці в призначений час, той позбудеться винагороди за весь цей день; а якщо він постійно це робить, він буде позбавлений посади і виключений з Великої ради, якщо він не приведе достатніх, вибачаючих його, обставин.

48. Ми накажемо канцлеру, членам ради та іншим чиновникам і радникам нашим принести присягу над св. Євангелієм у тому, що вони не будуть укладати між собою союзів або вступати в змови; ми заборонимо їм це суворо, під загрозою бути назавжди позбавленим державних посад у разі, якщо вони будуть чинити інакше.

49. Заради прихильності до наших добрих підданих і за велику відданість, яку вони показали в минулому і виявляють у сьогоденні, щоб показати їм добрий приклад, а прелатів, принців і баронів королівства спонукати стримати свої витрати, і щоб припинити надалі зайві витрати на розкіш для нас і для них, ми обіцяли скоротити витрати на утримання нашого двору і двору нашої улюбленої дружини герцогині; також вчинять і наші

улюблені браття, ваш улюблений дядько герцог Орлеанський, наші улюблені кузени, графи Алансонський і Етампський, та інші принци крові; ми доручили турботу про наше продовольство і про продовольство вищепойменованих осіб людям хорошим, розважливим, чесним і обізнаним у цій справі; крім того, ми суворо наказали нашим дворецьким і завідувачам продовольством, щоб вони акуратно оплачували те, що вони будуть купувати для нас, а також дворецьким і завідувачам продовольством нашої дорогої дружини герцогині; а також ми повеліли і просили всіх вищепойменованих принців крові, щоб вони віддали такі ж накази своїм людям і змусили їх таким же чином робити.

50. До нашого відома дійшло і підтверджено скаргами представників трьох станів, що дуже багато людей відчувають багато хвилювань і занепокоєння від переслідувань за борги ломбардам – лихварям, як з боку комісарів, призначених для цього нашою дорогою королевою Бланш, так і з боку чиновників, призначених після нашим дорогим королем батьком і нами; такі справи ведуться в судах і тепер ще день у день; боржників змушують приходити з віддалених місцевостей у Париж і вводять багатьох їх у занепокоєння і піддають утискам, викликаючи їх до суду і в різні дні; так що багато хто з них, щоб уникнути цих занепокоєнь і утисків, сплатили стільки, скільки з них зовсім і не належало, і, що ще гірше: деякі ордонанси, справедливі і розумні, видані королем, згідно з якими після закінчення певного часу, а саме після десяти років, борги абсолютно погашалися, так що ніхто не міг вже переслідувати за ці борги ні шляхом продажу майна, ні шляхом пред'явлення позову судовим порядком, деякі чиновники, внаслідок неправильного і недоброзичливого розуміння, зовсім незадовільно і нерозумно роз'яснювали і тлумачили ці ордонанси. Ми, бажаючи прийти на допомогу в цих випадках, припиняємо справжнім розпорядженням всі справи, позови і судові розгляди за боргами ломбардам до понеділка найближчого Фоминого тижня.

52. До відома нашого дійшло, що деякі особи, присутні на минулому зібранні трьох станів у Парижі близько до дня св. Ремігія і на наступних зборах, 5 лютого, і які прибудуть на наступні збори, піддалися або могли піддатися насильству з боку

деяких посадових осіб, які служили при королі батька і при нас; ці посадові особи хотіли, якби були в стані, їх побити, поранити або вбити; тому ці особи, які були присутні на минулих зборах і прибудуть на наступні збори, мають достатні підстави побоюватися з їхнього боку нападів, і просили нас, щоб ми надали їм допомогу. Ми, бажаючи у що б то не стало охороняти їх і надати їм повну безпеку і допомогу проти їх недоброзичливців, доводимо до загального відома, що ми беремо названих осіб під особливу і спеціальну охорону короля батька і нашу. Понад те, ми надаємо кожному з них право для безпеки, захисту та охорону їх життя проходити по всьому королівству у супроводі озброєних людей, числом до шести, кожен раз, коли вони вважатимуть це потрібним, і ніхто не може їх заарештувати або образити, а все населення повинно їх охороняти. І ми наказуємо всім суддям королівства, сенешалам, бальї, прево та іншим, щоб вони надали їм і їхньому конвою проходити всюди, де їм завгодно, не роблячи заперечень і не чинячи перешкод з приводу носіння ними зброї. Крім того, ми бажаємо, щоб бальї й інші судді надавали їм допомогу і сприяння у вищевказаних випадках, якщо це знадобиться і якщо до них звернуться.

61. Всі вищевикладені постанови і кожна з них у тому вигляді, як воно викладено, ми зволяєм, жалуєм, стверджуємо і схвалюємо цим указом по нашому розумінню – і по нашій особливій милості і в силу вищезгаданого права й авторитету, незважаючи на деякі укази, звичаї і права, які перебувають з ними в суперечності і які ми усуваємо і абсолютно скасовуємо.

(Социальная история Средневековья. Том 2. Деревня и город позднего Средневековья Под ред. Е.А. Косминского и А.Д. Удальцова. – М.-Л., 1927. – С. 333-346.)

ПОСЛАННЯ МАГІСТРІВ ПАРИЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ КОРОЛЮ ФРАНЦІЇ З ПРИВОДУ ПРОЦЕСУ НАД ОРДЕНОМ ТАМПЛІЄРІВ

Навесні 1308 р., для того, щоб зробити процес над храмовниками більш легітимним, Філіп Красивий звернувся до магістрів богослов'я Паризького університету і поставив їм свої сім питань, а саме:

- Як слід вчинити правителю держави, коли він і його легісти чують, як єретики і схизматики паплюжать ім'я Боже і підривають католицьку віру: чи слід правителю скористатися своєю законною владою і почати розслідування, навіть якщо церква не давала йому на те дозволу, якщо для всіх очевидно, що скоєно злочин, який зумовив обурення всього народу?

- Чи може правитель почати процес проти тамплієрів, якщо серед них виявлена жахлива єресь, якщо люди ці – члени релігійного братства? Чи не можна розглядати членів цього духовно-рицарського ордену насамперед як рицарів, а вже потім як кліриків?

- Чи може бути засуджений весь Орден цілком, якщо його великий магістр та інші керівники, а також ще понад півсотні братів зізналися у скоєних злочинах і подібні визнання були отримані по всій країні, причому ті, що признавалися не знали нічого про свідчення один одного і не мали можливості почекати і з'ясувати, чи признавався хто-небудь ще в тому, в чому зізналися вони самі?

- Оскільки неофітів змушували відрікатися від Бога і істинної віри на таємних церемоніях, де були присутні лише дві-три людини, які нині, за рідкісним винятком, вже відійшли в інший світ, якщо ці (ті, що відреклися від Бога) тамплієри продовжують наполягати на своїх помилках і не бажають зізнаватися в гріхах, чи не варто вигнати їх з католицтва?

- Якщо десять, двадцять, тридцять або більше тамплієрів ні в чому не зізналися і наполегливо заперечують свою причетність до вказаних злочинів, то чи зберегти Орден або ж розпустити його на підставі численних свідчень проти нього?

- Чи має король право конфіскувати майно тамплієрів, якщо їх володіння розташовані на його території, або ж майно це має відійти до церкви, або ж воно має бути передане для захисту Святої Землі, заради чого спочатку і створювався сам Орден?

- Якщо буде прийнято рішення використовувати майно тамплієрів для захисту Святої Землі, то хто буде цим займатися – Церква чи світські правителі, і насамперед король Франції, на чій території тамплієри проживали протягом довгих років?

Нижче ми публікуємо відповідь магістрів Паризького університету ...

Ясновельможному і християннішому государю Філіпу Божою милістю славному королю франків, його негідні, але смиренні й віддані слуги, магістри теології Парижа; як навчаючи цій науці, так і ті, хто не читає лекцій, з усією покорою охоче пропонують вдячну і віддану службу королівському величності.

Християнніші королі преславного королівства франків з самого початку їх царства славляться не тільки матеріальною силою, а й духовною перевагою, а також відданістю християнській релігії. Тому такий пречудовий володар, як Ви, наслідуючи високому прикладу своїх святих попередників і полум'яніючи ретельністю до віри, прагне належним чином її захистити, не узурпуючи, однак, прав іншої великої сили. Хоча ви можете наказувати нам, як своїм слугам, Ви воліли в своїй великій поблажливості, в доброзичливій манері запитати в посланнях нашу думку про те, як вам слід діяти проти явних низвергателів віри, не порушуючи при цьому іншої юрисдикції. Тому ви пропонуєте нам відкриті питання, на які ми не змогли негайно відповісти як через важливість самої справи, так і через відсутність деяких з головних членів нашої спільноти. Ми сподіваємося, що постійна добродійна королівська прихильність вибачить нам проступок настільки значної повільності. Після багатьох зрілих роздумів щодо згаданих питань, піклуючись про те, щоб не займати занадто довго часу Вашої Величності, ми порішили відповісти таким чином, щоб уникнути багатослівності. Ми дозволимо собі точно викласти ті висновки, які ми, переконані розумними доводами, вважаємо найбільш правильними. Тому з вашого дозволу так відповідаємо на згадані питання.

На перше питання, де питається, чи може світський государ заарештовувати, допитувати або карати єретиків, ми відповідаємо, що, як нам здається, влада світського судді не простягається так далеко, щоб вести судове розслідування у справах ересі проти кого б то не було, ще не залишеного церквою, якщо тільки сама церква не зажадала або не зажадає цього. Підставою для відступу від цього правила можуть бути

особливі обставини, коли вірі загрожує очевидна і видима небезпека. В цьому випадку, маючи підстави сподіватися на затвердження, світська влада може заарештувати єретиків з наміром передати їх в руки духовної влади, як тільки дозволять обставини ... На друге головне питання, де питається, чи можна розглядати тамплієрів, оскільки вони є воїнами, як світських осіб, [що підлягають королівській юрисдикції], ми відповідаємо: нам здається, що становище воїна, призначеного до захисту віри, не заважає його приналежності до духовного сану. Тому такі воїни, приймаючи обітницю, затверджену церквою, повинні розглядатися як особи, які не підлягають світському суду. Якщо, проте, вони [не визнають обітниці і при цьому виявляються причетними до цієї єресі, вони не є духовними] особами і не повинні вважатися такими. Якщо ж виникають сумніви, чи виголошували вони обітницю, то тільки церкві, яка затвердила цей Орден, належить вирішувати це питання. Бо за характером злочину все, що має до нього відношення, аж до окремих особистостей, належить церкві, поки вона від них не відвернеться.

Що стосується третього питання, коли нас питають, чи може весь Орден бути викритий в єресі за підозрою, яка спирається на визнання окремих осіб, ми заявляємо: на підставі вже зроблених зізнань існує сильна підозра проти всіх членів Ордену, що вони єретики або співучасники єретиків, оскільки всі вони не викривали єресь і не сповіщали про неї церкву. При цьому існує глибоке переконання в тому, що вони знали про процвітанні єресі в Ордені, якщо врахувати, що магістри Ордену і важливі персони, які приймали нових членів, а також багато інших осіб зізналися в злочині такого роду. Всього цього цілком достатньо ... щоб порушити розслідування проти всього Ордену публічно викритого в настільки тяжкому злочині.

По четвертому питанню, де питається, як бути з тими, хто не визнав себе винним і не був викритий (якщо такі були), ми відповідаємо: незважаючи на те, що ці особи не можуть бути визнані єретиками, існує сильна підозра проти всього Ордену, а отже, і проти них. І нам здається, що по відношенню до них

повинні бути прийняті такі запобіжні заходи, які запобігли б небезпеці поширення зарази на інших.

По п'ятому питанню, де нас питають з приводу тридцяти або сорока інших членів Ордену, наша думка ясно виражено в тому, що вже сказано в третій і четвертій статтях.

На шосту і сьому статті, де питається, що потрібно зробити з майном тамплієрів, ми говоримо. Оскільки майно тамплієрів було їм подароване через розумні і необхідні причини не на вічні часи – як власникам, але скоріше як воїнам для захисту віри і підтримки Святої землі – а це була кінцева мета дарування того майна, то поки залишиться ця мета й існує потреба і вищевказаних засобах – вони повинні бути чесно визначені і збережені для вищевказаної мети. Що стосується опіки над майном тамплієрів, то нам здається, що тут мають бути віддані накази, які відповідають характеру зазначеної мети.

Ось все, ясновельможний пане, що ми так старанно, як тільки могли, в цілковитій згоді вирішили і записали, всім серцем бажаючи слідувати наказам короля і велінням істини. Ми сподіваємося, що наші відповіді будуть прийнятні для Його Величності, бо ми подбали застосувати всю нашу старанність і з цих питань вченість, щоб догодити настільки високій величі.

І нехай ця настільки велика наруга віри, головним захисником і охоронцем якої Ви є, ганьба, скандальна і страшна для всього християнського народу, буде скоріше покарана згідно з Вашим священним бажанням. Ваша королівська високість, як ми твердо віримо, плідно піклується не тільки про минуці людські установа, але й про духовну користь церкви. Нехай Всемогутній якомога довше зберігає вас. І нехай Ваша милосердна величність поблажливо збереже до нас, своїх вірних і смиренних служителів, благовоління. На підтвердження всього вищесказаного ми вирішили скріпити цей документ нашими печатками. Дано в свято Благовіщення, в рік Господа нашого 1307.

(Документы по истории университетов Европы XII-XV вв. Воронежский государственный педагогический институт. 1973, пер. Г. И. Липатниковой)

ДЖОВАННІ ВІЛЛАНІ
НОВА ХРОНІКА АБО ІСТОРІЯ ФЛОРЕНЦІЇ
ЯК І ЯКИМ ЧИНОМ СТАРАННЯМИ КОРОЛЯ ФРАНЦІЇ
ЗАНЕПАВ ОРДЕН ЄРУСАЛИМСЬКОГО ХРАМУ

...У 1307 році, перед тим як французький король виїхав від папського двору в Пуатьє, за намовою своїх радників і підбурюваний жагою наживи, він звинуватив перед папою магістра тамплієрів і весь орден в деяких помилках і злочинах, про які йому донесли. Почалося все з одного настоятеля з Монфокона в Тулузі, члена ордена, людину погану і єретика, якого магістр за його вади присудив у Парижі до вічного ув'язнення. У в'язниці він зійшовся з якимсь Ноффо Деї, з наших флорентійців, закоренілим злочинцем, і обидва вони, як люди відчайдушні, що втратили надію, лиходії і негідники, вигадали це помилкове звинувачення, щоб за допомогою короля вийти з в'язниці і розбагатіти. Обидва вони, правда, погано закінчили: Ноффо незабаром потрапив на шибеницю, а настоятеля зарізали. Вигоди цього діла для короля вони змалювали перед чиновниками, а ті донесли Філіпу і він з жадібності дав справі хід і таємно поручився перед папою, що розправиться з Орденем тамплієрів, звинувативши їх по багатьом статтям в єресі. Стверджують, однак, що насправді це було зроблено з користолюбства і з ненависті до Ордена і магістра храму. Щоб звільнитися від французького короля, який вимагав засудження папи Боніфація, про що ми згадували, Климент вирішив задовольнити його, не вникаючи в істинність або хибність зведених ним звинувачень. Після свого від'їзду король розіслав накази і в один прекрасний день, призначений ним, були проведені арешти тамплієрів в різних країнах, їх церкви були закриті, на їх будинки та володіння, де зберігалися незліченні багатства, була накладена заборона. У Франції все майно тамплієрів було опечатано королем, а в Парижі схоплений магістр храму, по імені брат Жак, з сеньйорів де Моле в Бургундії, і ще шістдесят братів, лицарів і дворян. Їм було пред'явлено звинувачення в єресі і в деяких злочинах проти єства, що увійшли у них в звичай – що, присягаючи Ордену, вони клялися служити йому в справах правих і неправих, що вони були ідолопоклонниками і плювали на хрест, що посвята їх магістра

проходило таємно і потай, невідомим для сторонніх чином, і, нарешті, що через зраду їх попередників була втрачена Свята Земля і захоплені в полон при Мансурі король Людовік і його воїни. За всіма цими пунктами король навів деякі докази і велів домогтися визнання обвинувачених під тортурами, але ніхто з них ні в чому не зізнався. Протримавши їх в тюрмі довгий час і не знаючи, як покінчити з цією справою, король велів обгородити в паризькому передмісті Сент-Антуан і в місті Санлісі великі площі дерев'яною стіною і прив'язати всередині них до стовпів п'ятдесят шість з тамплієрів. Ці стовпи стали підпалювати знизу по черзі, попередивши в'язнів, що той, хто зізнається у своїх помилках і гріхах, врятує своє життя. При цьому рідні та друзі вмовляли їх зізнатися, щоб не загинути такою безславною смертю, але ніхто не побажав цього зробити. Навпаки, зі сльозами і криками вони клялися у своїй невинності, закликаючи Христа, Діву Марію та інших святих, і так мученицьки попрощалися з життям на вогнищі. Магістр, брат дофіна Овернського, брат Уго де Перодо і ще один із сановників Ордену, які залишилися в живих, посадові особи та скарбники французького короля, були привезені до папи в Пуатьє, де в присутності короля їм було обіцяно помилування, якщо вони зізнаються у своїх гріхах і помилках, і скажуть, що вони частково покаються. Після повернення їх в Париж, туди прибули два кардинали-легати, щоб по їх зізнанням винести вирок, засудити орден і встановити покарання для магістра і його товаришів. Навпроти собору Паризької Богоматері, на широкому помості, був зачитаний вирок і тоді Магістр храму піднявся і голосно зажадав, щоб його вислухали. Коли народ притих, він відмовився від своїх колишніх слів і заявив, що приписані їм гріхи і єресь – чисті вигадки і що орден тамплієрів завжди був святим, праведним і благочестивим, але сам він заслуговує смерті, яку і хотів би спокійно перенести, бо зі страху перед тортурами і піддавшись умовлянням короля і папи зробив зізнання, поступившись їх обману. Промова його була перервана і, не оголосивши вироку до кінця, кардинали та інші прелати пішли. Вони порадилися з королем, і потім Магістра і його товаришів піддали мученицькій смерті на Паризькому острові, перед королівським палацом, так само як і інших братів. Піддаючись

повільному катуванню вогнем і доручивши себе Богові і Діві Марії, Магістр повторював, що його Орден був істинно віруючим і святим. Так само поведився і брат дофіна. Брат Уго де Перода й інші, які злякалися мук, зізналися та підтвердили свої колишні слова, сказані перед папою і королем. Так вони unikнули кари, але незабаром померли безславною смертю. Дуже багато хто стверджував, що тамплієрів погубили несправедливо, щоб завладіти їхнім майном, яке згодом папа вилучив своєю владою і передав Ордену госпітальєрів, але довелося його викупувати у французького короля й у інших государів. На це, вважаючи виплату відсотків, пішло стільки грошей, що Орден госпітальєрів залишився ще біднішими, ніж був колись, володіючи тільки своїм. Можливо, тут слід бачити перст Божий. Як ми покажемо нижче, французький король і його сини зазнали великої ганьби і нещастя, як за цей гріх, так і за полонення папи Боніфация. Примітно, що в ніч після мученицької кончини Магістра і його товариша братія і духовні особи зібрали їхні останки, як святі реліквії, і помістили їх в священному місці. Так у 1310 році був розтросений і знищений багатий і могутній Орден Єрусалимського храму. Перейдемо тепер від подій, що трапилися у Франції, до нашої Італії.

(Джованни Виллани. Новая хроника или история Флоренции. – М.: Наука. 1997)

ФІЛІП ДЕ КОММІН «МЕМУАРИ»

Придворний і служила особа бургундських герцогів і декількох французьких королів Філіп де Коммін (1447 – 1511) написав «Мемуари» про події 1464 – 1483 і 1494 – 1495 рр. У них він характеризує, зокрема, ряд державних діячів, з якими зустрічався.

З приводу деяких недоліків і чеснот Людовіка XI

Я собі поставив це завдання, бо бачив на цьому світі багато обману; часто обманювали слуги своїх панів: частіше, звичайно, князів і гордих вельмож, які й слухати не хочуть людей низького звання, ніж панів простих, які таких охоче слухають. З усіх тих, кого я знав коли-небудь, краще від усіх міг виплутатися з біди і напасті король Людовик XI, наш пан, смиренний і в одязі і на

словах. Він вельми намагався підкупити всякого, хто міг прислужитися або зашкодити йому. Він анітрохи не досадував, якщо людина, яку він хотів привабити до себе, йому відмовляла, але продовжував свої зусилля, даючи щедрі обіцянки і насправді жалуєючи йому гроші і такі відзнаки, які, як він знав, тому любі. Тих же, кого він в часи миру і благополуччя виганяв і відштовхував, він, якщо потрібно, знову підкуповував дорогою ціною, користувався ними і не відчував ніякої до них ворожнечі за минуле. Абсолютно природно він був другом людей середнього класу і ворогом усіх «вельмож», які могли обходитися без нього. Ніхто ніколи не вислуховував стількох людей, не розпитував про стільки речей, як він, ніхто не бажав взнати стількох осіб, бо, ніби підданих своїх, він досконально знав усіх людей значних і сильних в Англії, Іспанії, Португалії, Італії, а також і земель Бургундії і Бретані. Таке ставлення і звички, яких він дотримувався і про які я говорив вище, врятували йому корону, хоча сам же, при вступі на престол, він отримав собі ворогів. Особливо йому допомогла його велика щедрість, бо наскільки мудро він вів себе в біді, настільки, навпаки, у разі повної, як йому здавалося, або тимчасової безпеки він легко драгував людей, притому дрібницями, які не приносили йому ніякої користі; з великим зусиллям переносив він тривалий мир. Він зле відгукувався про людей як в їх присутності, так і

Людовік XI

в їх відсутність, крім як про тих, яких боявся; а останніх було багато: адже за природою своєю він був досить боязкий. І коли внаслідок такої балакучості він терпів яку-небудь шкоду або припускав таку він, бажаючи виправити справу, звичайно звертався до відповідної особи з такими словами: «Добре знаю, що язик мій приносив мені багато шкоди, але іноді і велике

задоволення, а тому, мені, зрозуміло, доводиться за нього розплачуватися». Не обмежуючись такими вибаченнями, він робив особі, з якою він говорив, подарунки; а подарунки його ніколи не були малі.

(Средневековье в его памятниках, с. 214 – 215).

ОРДОНАНС ЛЮДОВІКА XII «ПРО СУД І ОХОРОНУ ПОРЯДКУ В КОРОЛІВСТВІ»

Цей ордонанс Людовіка XII (1498 – 1515) виданий в Блуа в березні 1498 р. після зборів знатних осіб держави (нотаблів); він містить програму боротьби з непокірними королю феодалами, з непокірними офіційній владі низами суспільства і створює новий, дуже суворий судовий процес.

Ми, Людовік, милістю Божою король Франції, оголошуємо до загального відома відтепер і надалі:

... Правосуддя є найперша і найгідніша з найважливіших чеснот, а також головна і необхідна частина всіх монархій, королівств і князівств, добре керованих і які перебувають у порядку ...

Однак... (колишні ордонанси), як дійшло до нашого відома... нерідко порушуються; притому ж, у зв'язку зі змінами, які сталися за минулий час, з'явилася можливість внести деякі виправлення і скорочення в названі ордонанси на користь правосуддя й наших підданих.

А тому, - прагнучи понад усе на світі забезпечити в наш час і правління королівству і підданам нашим добре управління і хороші і справедливі суди й організацію з охорони порядку, - ми скликали і зібрали цьому нашому місті Блуа деяких прелатів, голів і радників наших судів – парламентів Парижа, Тулузи і Бордо, а також деяких наших сенешалів і бальї; і вони спільно з люб'язним і вірним канцлером нашим, люб'язним і вірним другом і радником нашим єпископом Альбійським, деякими нашими камергерами і членами нашої Великої ради, призначених для цієї мети за наказом нашим, вирішили присвятити названим вище питанням кілька днів і опрацювати їх з найбільшою увагою, ретельністю і старанністю, деякі пункти і статті, постановлені і

викладені ними у письмовій формі і спрямовані до поліпшення і прискорення правосуддя, на благо і на користь королівству і підданам нашим, ми наказали потім розглянути у присутності нашій і деяких принців і сеньйорів, кровних родичів наших; за порадою, висновками і думками останніх, а також названих вище радників наших, ми силою своєї державної королівської влади цим їх затвердили і стверджуємо на все часи в якості твердих і незмінних ордонансів і вимагаємо, щоб їх завжди непорушно і неухильно дотримувалися і виконували з усією точністю нашими посадовцями і підданими без будь-яких порушень, як за формою, так і за змістом їх ...

13. Не дозволяється в якій би то не було справі представляти чи допитувати стосовно одного й того ж факту, зазначеного в письмових заявах осіб, які беруть участь у справі у додатках до них, - більше десяти свідків; натовп вважається тільки тоді за одного свідка в тих випадках, коли застосовується звичай допиту свідків у натовпі; свідки ж, допитані понад зазначеного числа, тобто понад десять, усуваються, і їхні заяви і свідчення в розрахунок абсолютно не приймаються; крім того, на комісара, який допитав понад десять свідків щодо одного і того ж факту, накладається штраф на розсуд того судді, у якого слухається справа за названим розслідуванням.

17. Ми наказали і наказуємо, щоб писарі комісарів та їх помічників, будь то радники наших судів, бальї, сенешали і судді або їх загальні або спеціальні заступники та інші судді, не вправі приймати нічого від тих, про кого доручено їм їх начальниками провести назване слідство, виключаючи лише (винагороду) за складання ними у письмовій формі оригіналів та копій слідчих актів і протоколів, яка належить згідно з ордонансами попередників наших і зазвичай отримується ними відповідно до такси, встановленої нашими судами, бальї, сенешалами або іншими нашими суддями ...

33. Наші бальї, сенешали, радники і голови наших судів – парламентів та інші посадові особи та судді наші не мають права бути радниками, пенсіонерами, офіціалами або генеральними вікаріями якого-небудь прелата або світського сеньйора під страхом відсторонення їх від займаних ними посад і позбавлення платні за рішенням наших судів.

34. Рівнозначно ми заборонили і забороняємо нашим прокурорам і адвокатам виступати на суді або ж консультувати у справі осіб проти нас під страхом такого ж покарання, а саме: усунення від посад, позбавлення жалування; ордонанси попередників наших, які стосуються наших прокурорів і адвокатів при наших вищих судах, зберігають свою силу і значення.

35. Під страхом такого ж покарання ми заборонили і забороняєм нашим бальї, сенешалам, прокурорам або їх заступникам приймати яку-небудь винагороду або пенсію від жителів наших бальяжів і сенешальств, а також забороняємо нашим бальї, сенешалам і суддям або їх заступникам перебувати суддями вотчинних (помісних) судів, або бальї в судах, підвідомчих зазначеним їх бальяжам, сенешальствам або судам ...

48. Надалі головними заступниками (генеральними лейтенантами) наших бальї, сенешалів і суддів можуть бути обрані або призначені тільки (особи), які отримали звання доктора або ліценціата обох (загальногромадянського і церковного) прав в університеті

70. Тільки нам і нащадкам нашим, королям Франції, поряд з деякими іншими особливими правами і перевагами, присвоєними нам і нащадкам нашим, королям Франції, в знак верховної влади, належить право помилування і прощення. Однак деякі намісники і губернатори наші, а також заступники їх, нами призначені в деяких областях нашого королівства, намагаються і прагнуть, посилаючись на якісь нібито отримані ними від нас або від попередників наших повноваження, давати помилування і прощення... і вести справи як цивільні, так і кримінальні між сторонами, не рахуючись з правом на оскарження і з підсудністю; разом з тим вони вимагають собі справи, які ведуться у наших сенешалів і бальї і у інших призначених суддів, порушуючи загальну підсудність, встановлену в нашому королівстві, зважаючи на це ми анулювали і анулюємо своїм указом назавжди і нерушимо цю їхню владу, забороняючи їм надалі давати помилування і прощення... вимагати справи, що знаходяться у провадженні в звичайних судах, і вести їх яким би то не було чином; наказуємо названим губернаторам спостерігати за виконанням вироків і рішень наших бальї, сенешалів та інших

суддів, а також наших судів-парламентів...

110. У тих випадках, коли має провадитись кримінальна справа про ув'язнених у тюрмі, або про інших обвинувачених у злочинах, справа ця ведеться наскільки можливо ретельно і з дотриманням таємниці, так, що ніхто про цю справу не увідомляється для уникнення можливих у таких справах підкупів і підробок і в присутності секретаря або його помічника без виклику тюремника, сержантів, переписувачів, служителів і всіх інших, які не приносили присяги Нам і суду.

111. З усією необхідною ретельністю ведеться більш ґрунтовне розслідування, оголошуються дані свідками показання і влаштовуються очні ставки або, наскільки можливо ретельно і таємно, без повідомлення кого б то не було, перевіряються алібі або інші факти, якщо може бути встановлено будь-який з них, що говорить «за» чи «проти» ув'язненого.

112. Після проведення з усією зазначеною ретельністю названих слідчих дій, аж до жорстокого допиту або тортур, Наші бальї, сенешали і судді або заступники їх повинні обговорити це питання про жорстокий допит у нарадчій кімнаті або в іншому таємному місці.

113. При проведенні названого жорстокого допиту або тортур присутній названий секретар, який заносить до протоколу імена сержантів і інших присутніх, форми і способи зазначеного допиту, кількість води, яку давали названому ув'язненому, скільки разів повторювалося катування, якщо таке повторення мало місце, питання і відповіді, а також про завзятість ув'язненого, про підтвердження ним (своїх свідчень) або про зміну; а на другий день після зазначеного допиту названий ув'язнений допитується вдруге не в тому місці, де він піддавався тортурам, щоб переконатися, наскільки він чинить опір у своїх

Людовік XII

свідченнях, і все це повинно бути записано названим секретарем (в протокол).

114. За відсутності нових доказів Ми забороняємо Нашим всім бальї, сенешалам і суддям або заступникам їх піддавати знову повторному жорстокому допиту або тортурам названого ув'язненого.

115. Після виконання судом своїх обов'язків щодо жорстокого допиту, очної ставки та інших Наші бальї, сенешали і судді або їх заступники переглядають і знайомляться з названим провадженням і з усіма матеріалами у справі і обговорюють її, як сказано вище, з особами, які не викликають підозр, і є неупередженими, у присутності адвоката і прокурорів Наших, щоб отримати пораду щодо того, що належить зробити в інтересах правосуддя; секретар записує висловлені думки і рішення, і все це зберігається в таємниці під страхом тілесного чи іншого, якого вимагатимуть обставини, покарання порушників її.

116. Якщо вирішено, що названий в'язень повинен бути присуджений до страти або до іншого тілесного покарання, то Наші бальї, сенешали і судді або їх заступники оголошують свій вирок публічно в залі засідань..., звідти приводиться названий ув'язнений, і йому оголошується зазначений вирок у присутності секретаря, який реєструє його в книзі вироків, і якщо скарга не надійшла, - залишається при ув'язненому... і супроводжує його аж до приведення зазначеного вироку у виконання, - і при тому в той же самий день.

117. В інших же випадках, коли немає необхідності у застосуванні тілесного покарання, коли адвокат і прокурор Наші углядять, що справа підлягає розгляду в звичайному судовому порядку, викликається потерпілий, і йому повідомляється через адвоката і прокурора Наших визнання вини (обвинуваченого) для подальшого провадження справи у зазначеному вище порядку.

125. Що ж до тих, хто незаконно відправив будь-кого у в'язницю, то вони підлягають ув'язненню у тюрмі доти, поки не відшкодують втрат і збитків у розмірі, що визначається судом і вказується секретарем суду в наказі про звільнення з-під варти. ..

(Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы, с. 601 – 604, 607.)

Тема 13
ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ
В XII – XV стст.

План

1. Результати політичного розвитку Німеччини за правління Фрідріха I Барбаросси.
2. Німецькі міста: статус, вольності і роль в політичній системі Священної Римської імперії. Ганза.
3. Стан торгівлі і ремесел.
4. «Статут на благо князям» і «Саксонське дзеркало» як політико-правові чинники децентралізації Німеччини.
5. Особливості процесів централізації в Німеччині. «Золота булла».
6. Станове представництво в масштабі імперії і князівствах Німеччини.

Джерела

1. «Золотая Булла» // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.М. Корецкого. М., 1961.
2. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / Отв. ред. В. М. Корецкий. М., 1985.

Література

1. Балакін В.Д. Творцы Священной Римской империи. – М.: Молодая гвардия, 2004. – 356 с.
2. Бойцов М.А. Германский император XIV в.: инструменты реализации власти // Власть и политическая культура в средневековой Европе. – М., 1992.
3. Бульст-Тиле Мария Луиза, Йордан Карл, Флекенштейн Йозеф Священная Римская империя: эпоха становления / Пер. с нем. Дробинской К.Л., Неборской Л.Н. под редакцией Ермаченко И.О. – СПб.: Евразия, 2008. – 480 с.
4. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
5. Галанза П.Н. Феодальное государство и право Германии. – М., 1963.

6. Грессинг З. Максимилиан I / Пер. с нем. Е.Б. Каргиной. – М.: АСТ, 2005. – 318 с.
7. Егер О. Средние века. – СПб., 1997. Кн. четвертая. Гл. 1-3.
8. Колесницкий Н.Ф. Священная Римская империя: притязания и действительность. – М.: Наука, 1977.
9. Колесницкий Н.Ф. Феодальное государство (VI – XV вв.): Пособие для учителей. – М., 1967.
10. Кузнецов В.Б., Леонова Т.А. История и культура Германии. – Уфа, 2001.
11. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола: 1555 – 1648. – СПб, 2002.
12. Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / Пер. с фр. М.В. Ковальковой. – СПб.: Евразия, 2009. – 427 с.
13. Хефер М. Император Генрих II. – М.: Транзиткнига, 2006.
14. Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры. – Ростов-на-Дону, 1997.

Методичні рекомендації

Німеччина була політичним ядром найбільшого державного утворення середньовічної Західної Європи – Священної Римської імперії. Головним завданням даного практичного заняття є встановлення особливостей соціально-політичного розвитку німецьких земель у середні віки. Важливим напрямом зовнішньої політики імператорів Священної Римської імперії X – XIII стст. був італійський. Студентам необхідно ґрунтовно проаналізувати фрагменти історичних джерел: «Договір короля Німеччини Фрідріха I з папою римським Євгенієм» і «Хроніка» Оттона із монастиря св. Власія. Слід встановити, що стимулювало німецьких імператорів до експансії на південь і наскільки успішною була така зовнішня політика.

Як і в усій Західній Європі, в Німеччині в XII – XV стст. інтенсивно розвиваються міста. Студенти, використовуючи різноманітні джерела з цього питання, які наведені нижче, повинні розкрити процес звільнення німецьких міст з-під влади сеньйорів і показати в чому полягала специфіка цього процесу. Важливо також з'ясувати якими шляхами розвивалися ремесла і торгівля в Німеччині в епоху високого середньовіччя. Потрібно встановити

місце і роль в економічному розвитку Німеччини потужного об'єднання північнонімецьких міст Ганза.

Своєрідність соціально-економічного розвитку німецьких земель в період високого середньовіччя зумовила унікальність соціально-політичної організації Німеччини. Важливими історичними джерелами з цього питання залишаються «Саксонське дзеркало» і «Золота Булла». Спираючись на фрагменти цих джерел, студенти повинні розкрити специфіку феодалізму в Священній Римській імперії, ленних відносин і стосунків між феодалами та іншими станами.

«Золота булла» закріпила на багато років аморфний характер державної організації в Німеччині. Студентам слід виявити повноваження і функції головних компонентів системи державної влади в Німеччині і те, як вони впливали на суспільний розвиток країни.

ДОГОВІР КОРОЛЯ НІМЕЧЧИНИ ФРІДРІХА І З ПАПОЮ РИМСЬКИМ ЄВГЕНІЄМ ІІІ (23 березня 1153 р.)

Фрідріх I Гогенштауфен (1122 – 10 червня 1190) – король Німеччини з 1152 р., імператор Священної Римської імперії з 1155 р. герцог Швабії в 1147 – 1152 рр. під ім'ям Фрідріх III.

Пан король зобов'язує одного зі своїх представників запрягтися від імені короля, і нехай він, вклавши свою руку в руку легата пана Папи, пообіцяє не укладати ні перемир'я, ні миру ні з римлянами, ні з Роджером Сицилійським без згоди і схвалення Римської церкви і пана папи Євгенія або його наступників, які зобов'язані будуть дотримуватися цього договору з королем. І всіма силами свого королівства він прагнучиме підпорядкувати римлян пану Папі і Римській церкві, як вони були йому підвладні протягом останніх ста років.

Він стане підтримувати і захищати, наскільки це буде в його силах і в якості довіреної особи і повіреного в справах Римської церкви, авторитет папської влади і *regalia* святійшого Петра, якими Папа розпоряджається в даний час. Ті ж, якими він на даний час не розпоряджається, він допоможе йому всіма силами повернути їх і захищатиме після того, як вони будуть повернуті.

Він не поступиться королю греків ніякими землями по цей бік моря. А якщо той захопить цю країну, то він силами королівства вживе всіх можливих заходів для його вигнання.

Він виконає всі ці клаузули і буде їх дотримуватися без відступів і вивертів.

Через усне зобов'язання апостолічної влади пан Папа, а також вищепойменовані кардинали в присутності вищепойменованих легатів пана короля, пообіцяє і буде прославляти короля як улюбленого сина святійшого Петра, коронувати його імператором, не чинячи йому ні ускладнень, ні перешкод, коли він прибуде для отримання всієї повноти своєї величі, і допомагати йому у виконанні його місії, що складається у підтримці, нарощуванні та підвищенні авторитету Королівства.

Всякому, хто зазіхне на те, щоб зухвало порушити або знищити правосуддя і авторитет королівства, пан Папа на сердечне прохання носія королівського сану направить канонічне застереження, яке повинно бути задоволене. І якщо після апостольського застереження ці люди відмовляться надати справедливість праву і владі короля, він пригрозив їм відлученням від Церкви.

Папа не поступиться королю греків ніякими землями по цей бік моря. Якщо той спробує захопити цю країну, пан Папа силою, дарованою йому найсвятішим Петром, вживе всіх заходів до його вигнання.

Всі ці клаузули будуть дотримуватися однієї й іншої сторонами без відступів і вивертів, крім тих випадків, коли вони будуть змінені за добровільною і обопільною згодою обох сторін.

(Хрестоматія по истории международных отношений. Книга II. Средние века. – Благовещенск, 2013. – 1156 с.)

ОТОН ІЗ МОНАСТИРЯ Св. ВЛАСІЯ ХРОНІКА

Хроніка, яка доходила до опису подій 1209 р., дійшла до нас під назвою «Хроніка Оттона з монастиря св. Власія», являє собою продовження творів Оттона Фрайзінтським і Рахевіна.

...5. У рік 1153 від людського втілення Господа після смерті Конрада герцог Фрідріх Швабський князями був обраний королем і правив як 94-й володар після Августа ...

7. У рік 1155 від людського втілення Господа король Фрідріх зробив військовий похід проти герцога Польщі і зі зброєю напав на його область. Він несподівано переправився з військом через річку, розорив місцевість, змусивши поляків здатися, і виплатити данину, яку не отримував з них вже кілька років, а також зобов'язав їх будь-яким способом взяти участь в його військовому поході до Італії. Однак ця обіцянка виявилася абсолютно марною, оскільки після повернення короля герцог порушив свою клятву, не взяв участь в поході і взагалі не виконав нічого з того, що обіцяв, чим цілком обгрунтовано привів короля в гнівний стан.

Коли король Фрідріх за своїм бажанням привів у порядок всі справи в Галлії та Німеччині, він зібрав з усіх частин імперії одне сильне військо і спрямував його в похід на Італію. Розпорядившись там на свій розсуд, він підпорядкував всіх заколотників, оточив Торгону, яка залишилася на самоті, захопив її і зруйнував. Звідти він попрямував до міста (Риму) і підкорив його, незважаючи на опір римлян, бо сильним натиском він придушив їх в короткий термін, убивши при цьому багатьох з них. При заступництві папи, він вступив у місто, був коронований імператором і став 94-м який прийняв титул Августа. Тим часом серед римлян спалахнуло

Фрідріх I Барбаросса

повстання, і вони билися з військом імператора. Зрештою, вони були розбиті, переможені, і їм довелося здатися. Після того, як все було приведено в порядок, він, за порадою кельнського архієпископа, єпископа Констанци, Германа, а також деяких інших князів, вирішив насамперед виступити проти Вільгельма, сина Роджера, який правив Апулією під ім'ям короля. Однак інші відмовляли його. Він відклав це на пізніший час і повернувся в області по ту сторону Альп. На цьому шляху він потрапив в засідку, влаштовану веронцями. Він

виказав таку лють, що вирішив не залишати їх без покарання. За його наказом перед веронцями був побудований міст через Еч з пов'язаних один з одним човнів, щоб перевести військо. Якийсь Альберіх і розбійники, що у величезній кількості зібралися з міста і з різних інших місць, збиралися вище за течією річки влаштувати засідку з плотів, щоб, – якщо частина війська перейде через річку, – за допомогою саме цих плотів звільнити судна із зв'язки і змусити битися ту частину війська, яка залишилася на цьому. Однак, незважаючи на те, що ця спроба була марною, перехід опинився в небезпеці. При цьому імператор там наступав, і, як повідомлялося, сам він вже повністю перейшов річку і, рухаючись далеко попереду, кинувся з усім військом в Альпи. Тому ті побігли добре відомими найкоротшими стежками вперед в альпійські долини. Коли частина війська була вже далеко попереду, вони напали на імператора з рештою людей і погрожували йому, якщо він не дасть їм грошового викупу, вони переріжуть йому шлях і будуть битися з ним. Між тим, імператор, будучи безстрашним завжди і скрізь, вважав для себе ганьбою вступити в таку угоду з розбійниками. Висловивши це, він залишився з частиною війська, який була у нього, і всіма можливими способами приготувався битися на цьому місці. І ось, пфальцграф Отгон Віттельсбах Старший, батько герцога Людовіка, що згодом став герцогом Баварії, вибрав з війська підготовлених людей, обійшов з ними долину і непомітно від ворогів піднявся на гору з іншого боку, під її прикриттям. Подавши [ворогам] знак з тилу, він обрушився на них з криками і скинув їх у прірву. Таким чином, він убив їх усіх, за винятком 12-ти знатних людей, яких передав імператору. 11 з них стратили через повішення, а той, хто їх вішав, був відпущений. Потім імператор повернувся з почестями через Трієнтську долину і, після того як перейшов Альпи, розпустив військо по своїх областях ...

11. У рік 1158 від людського втілення Господа імператор Фрідріх приготувався до військового походу проти Вільгельма, сина Роджера, завойовника Апулії, Калабрії і Сицилії, а в цей час збунтувалися міланці і нанесли йому численні образи. Тому він повернув зброю проти них і вдруге повів військо через Трієнтську долину до Італії. Вийшовши на рівнину, він за

допомогою італійців, насамперед жителів Павії і Кремони, настільки посилив військо, що виніс вирок своїм ворогам міланцям, і вся Лігурія була віддана вогню й мечу. Жителів Креми, прихильників міланців, він взяв в облогу і за багато днів різними способами зробив їх нездатними до опору. Зрештою він прийняв здачу так, що вони, зберігши своє життя, покинули цю область, а саме місто було взяте і зруйноване вщент. Потім він вишикував бойові порядки проти міланців. І ось, поблизу Мілана піднялися бойові стяги, і 1000 лицарів, вишикувані в бойовий порядок, поспішно пішли в наступ і напали на місто. Імператор звичайно не знав, що городяни підготувалися до битви перед воротами. Напад був необдуманим, і городяни зустріли їх. Зав'язалася битва, в якій було багато загиблих з обох сторін, і рицарі імператора, які через свою невелику чисельність не змогли протистояти силі городян, втекли. Імператор був дуже обурений невдачею лицарів і зміг тільки зібрати всю свою мужність. Передбачене покарання він [відклав] на майбутнє, оголосив рицарям прощення і з усіх боків оточив місто. В цій боротьбі з боку імператора загинули граф Екберт Піттенський і багато інших. А городяни, затиснені з усіх боків зусиллями імператора, чинили відчайдушний опір, і, відновивши понесені втрати, часто виривалися з воріт, здійснювали відчайдушні вчинки, – з обох сторін було багато вбитих, – а після великих втрат у війську відійшли за ворота. Під час одного нападу, у сутичці з імператорськими воїнами, там, де їх брали в облогу італійські рицарі, вони вбили хороброго італійського маркграфа Вернера, разом з багатьма іншими, ім'я якого до цього часу звучало як Вернер Маркський. З цього часу городян щодня повсюди знесилювали облоговими знаряддями і битвою, їх знищували різними способами, і завдавали їм всіляких бід. Тому городяни вже більше не могли витримати натиск імператора. Пригнічені щільною облогою і всілякими облоговими знаряддями, сили їх вичерпалися. За посередництва герцога Фрідріха Ротенбургського, герцога Генріха Баварії і Саксонії, герцога Бертольда, а також короля Богемії, вони запропонували імператору умови миру. Багато золота вони передали імператриці і величезну суму грошей імператору, і ті прийняли все це. Імператор, як було сказано, досяг з ними згоди, і після того, як

було встановлено мир, призначили день, коли самі городяни повинні відати себе з усім своїм майном під владу імператора і при заступництві князів здобути його милість. Відійшовши від міста, він пройшов близько чотирьох латинських миль, де організував трибунал і розташувався серед численних князів. Все військо, урочисто виблискуючи своєю виправкою, вишикувалося по загонах у довгу процесію, яка розтягнулася від міста до місця трибуналу. Дорога до імператора між військами була відкрита для городян. На чолі йшов архієпископ, облачений в єпископський одяг, але босоніж, з усім кліром і з рештою церковними ієрархами в такому ж вбранні, із сумними обличчями, несучи святі мощі. За ними босоніж слідували консули, барони та інші знатні люди всіх вільних станів, у довгих шатах з оголеними мечами прив'язаними біля шиї. Після них йшли люди служилого стану з усім народом, несучи на шиї ярмо. По цій дорозі вони прийшли, в порядку свого становища, пригнічені, словом і видом зізнаючись в образах, нанесених імператору. Князі просили за них, і їх підкорення було підтверджено усілякими клятвами. Імператор проявив співчуття, однак ті, кому повернули колишні права на життя, і саме місто, як ми вкажемо далі, віддячили добром за зло. Таким чином, облога припинилася, і він з військом пішов...

14. У рік 1160 від людського втілення Господа імператор Фрідріх скликав баронів з Італії на всезагальний імперський з'їзд при Ронкальї і урочисто провів цю зустріч з князями. Там він оновив старі закони і сам проголосив нові, що відповідають нагальним потребам імперії. Він відновив закони, від яких вже відвикли, і з правової точки зору розглянув, при якій системі законодавства міста Італії будуть підпорядковані імперії. Князі й правознавці ретельно перевірили це і загальним рішенням визнали, що всі регалії міст, а саме, гроші, мита, корабельні збори, звання подеста, консула і судді тепер будуть відноситися до відання імперії. Вибрані городянами на ці посади повинні будуть отримувати їх з рук імператора по праву лена і передаватися тільки після ради з ним.

Також на цьому імперському з'їзді він встановив для імперії щорічний дохід в 30000 талантів, який вже давно був відданий забуттю і неувазі, а крім того, з міркувань імператора указом

передбачено, де, коли, з кого і яким способом повинне стягуватися продовольство, внесення якого було визначено здавна, і податі, що відповідають потребам імперії. Щоб проголосити і затвердити це, по Італії були розіслані імператорські посланці, серед яких перш за все були канцлер, пфальцграф Оттон Вігтельсбах, граф Відо Б'яндратський і граф Гоцвін. Побувавши для цього в багатьох містах, вони прибули до Мілана, де скликали городян на збори, оголосили їм імператорські постанови і настійно закликали до їх виконання. Городяни незвичні до таких речей, відкинули імператорські укази і, з ганьбою вигнавши посланників, зібрали сили для нового повстання. Посланці, що вибралися ледве чи не втечею, повернулися до імператора, повідомили йому про несправедливість і повстання міланців, а потім попросили його всіма силами помститися їм. Той без зволікання поскаржився князям на те, що зганьбили імперію, виставив солдат, рушив військо проти Мілана і розорив все вогнем і мечем. Лігурійці пручалися, як тільки могли. Імператор порадився з жителями Павії і послав їх грабувати на пасовищах худобу міланців, а сам з добірними рицарями засів у засідку. Жителі Павії кинулися грабувати худобу і всіма силами переслідували втікаючих міланців. Імператор вишикував військо, вирвався із засідки, напав на них і змусив битися з ним. Вони не витримали натиску і рішучості німців у битві. Після того, як багато загинуло, а 500 знатних жителів були взяті в полон, вони побігли і кинулися назад у місто. Таким чином, імператор домогся перемоги і з величчю тріумфував над міланцями. Він напав на замок Треццо, де вони залишили загін, і захопив його. Ті, що перебували в замку, були взяті в полон або полягли в бою, а на їх місце він поставив своїх людей. Як тільки імператор відійшов лігурійці вибралися з міста і повністю зруйнували захоплений замок, захопивши людей імператора, при цьому латинян піддали тортурам і вбили, а німців утримували в полоні.

15. У рік 1161 від людського втілення Господа імператор Фрідріх вирішив показати всім італійцям владу імперії на прикладі міланців. Він зібрав разом всю військову силу і підготував її до майбутньої битви. Він відправив листи до Німеччини і з усіх областей імперії стягнув додаткові війська.

Король Угорщини також надіслав імператору загін рицарів з лучниками, що посилило військо. Коли було зібрано військо з різних королівств і областей, він спочатку повернув зброю проти союзників міланців і взяв в облогу жителів П'яченци, що покладали надії на численні башти, рішучим приступом взяв місто, перекинув башти, зрівнявши їх з землею. Звідти він повернув на жителів Мантуї, і все, чим вони володіли, піддав вогню і мечу, змусивши їх здатися. Всі міста, прихильно налаштовані до міланців, він примусив здатися або ж зруйнував дощенту. Між Міланом і П'яченцею він на порожньому місці вибудував нове [місто] Лоді, щоб розмістити війська і закріпитися тут для боротьби з міланцями. Міланці побачили, що з усіх боків їх чекає поразка і всіма можливими способами приготувалися до того, щоб витерпіти прийдешні нещастя. Щоб витримати облогу, вони старанно зміцнили все своє місто ровами, стінами, вежами і різними металевими знаряддями, зброєю і запаси продовольства. Вони були готові чинити опір усіма силами, але це виявилось марним. Адже вони не могли протистояти люті імператора і могутності імперії. Небезпечно плисти проти потоку, і безрозсудно не підкорятися великому. Переконливим підтвердженням цього служить те, що шляхетний Мілан, столиця Лігурії і цвіт всієї Італії, був зруйнований дощенту.

16. У рік 1162 від людського втілення Господа імператриця одружилася з імператором. Її разом з єпископом Аугсбургу Конрадом, герцогом Вельфом і багатьма знатними людьми перевезли через Альпи з наших областей разом з войском. Об'єднане військо, яке налічувало близько 100000 чоловік, знову взяло в облогу Мілан і всіма силами за допомогою різних облогових знарядь вело боротьбу. Мешканці змушені були чинити опір – адже ніщо крім потреби не робило їх войовничими – за вітчизну, за батьків, за дітей, за дружин і, нарешті, за життя, і в частих вилазках здійснювали сміливі напади, відбивалися від ворогів снарядами, а також стрілами і металевими снарядами з передових укріплень. Але імператор для захисту від їхніх нападів всюди встановив військові загони і вражав міланців за допомогою різних металевих знарядь, катапульт, таранів і різного роду снарядів. Перед обличчям імператора рицарі з

натхненням билися за честь, славу і винагороду, з марнославства і вихвалання, причому багато то тут, то там виривалися вперед. Змучені і ослаблі від неодноразових поразок, городяни, нарешті, попросили миру і всілякими способами спробували пом'якшити лють імператора. Однак досягти цього вони могли тільки за однієї умови: здати зброю і покинути місто. Їм обіцяли зберегти життя і дозволили взяти з собою тільки найнеобхідніші речі. І вони прийняли такий мир. У великій скорботі вони передали своє місто супротивнику, і своїми очима побачили, як зруйнували улюблені ними стіни...

28. У рік 1186 від людського втілення Господа імператор Фрідріх відправив посланника до короля Сицилії Вільгельма, сина Роджера, пропонуючи обручити його сестру зі своїм сином, королем Генріхом. Таким чином, королівство Сицилія з герцогством Апулія і князівством Капуя як придане передавалося королю Генріху, а після смерті Вільгельма, як свекра Генріха поверталося назад Римській імперії, оскільки після смерті колишнього імператора Лотаря воно було відірвано Роджером, який взяв у полон папу Іннокентія і змусив висвятити його в королі. І ось імператор вшосте вступив в Італію. Міланці, в знак того, що вони знову знайшли імператорську милість, запропонували йому урочисто відзначити весілля його сина в Мілані. Через те, що вони підкорилися імперії, яка своєю силою вкрай підірвала їх, він погодився і повідомив усім італійським баронам про загальний королівський з'їзд у Мілані. На цей з'їзд прибули князі з областей по цей бік Альп, а також з усієї Італії, Тусції, Кампанії, Апулії і Сицилії. Вони з великою розкішшю і королівськими почестями прийняли дочку Вільгельма, наречену короля Генріха, коли до них прибули імператор і наречений, і з великою радістю для імперії провели весільні торжества.

На цьому італійському з'їзді всім, хто яким-небудь способом довів свою прихильність, назавжди надали повне прощення, відновили мир і оголосили амністію – те, що називається забуттям злочинця. Після закриття королівського з'їзду імператор і його син зі своєю дружиною перетнули Альпи і сповнені радості повернулися на батьківщину.

Як повелося ще від готського короля Теодоріха, всі королі так чи інакше виявилися пов'язаними з імператором Фрідріхом

родинними узами, договорами або васальною залежністю, і стан імперії при його правлінні всіляко поліпшувався. Так, він був у союзі з королем Франції, а дочка короля Сицилії була заміжжю за його сином, король Угорщини завжди виявляв до нього смиренну покірність і послух, дочка короля Іспанії була дружиною його другого сина, Конрада, що також не могло залишитися без наслідків. Крім цього, раніше на королівському з'їзді в Доле поблизу Безансона імператор удостоїв короля Данії короною і дарував йому королівство по праву гомініума, а також удостоїв короною герцога Богемії і підвищив до звання короля, надавши йому відповідні права і королівський титул.

31. У рік 1188 від людського втілення Господа імператор Фрідріх під час посту зібрав загальний королівський з'їзд в Майнці і обговорив там державні справи, після того, як у всій Німеччині були припинені військові негаразди і запанував міцний мир. Туди прибули легати апостольського престолу і від імені пана папи усно і письмово представили імператору скарги про запустіння церкви на тій стороні моря, та взагалі всієї церкви, і звернулися за захистом до імперії, щоб вона надала допомогу. Він обміркував все і погодився допомогти їм. Разом зі своїм сином, герцогом Фрідріхом Швабським, він прийняв хрест паломництва за відпущення гріхів і привселюдно закликав помститися за ганьбу. Захоплені його прикладом, те ж саме зробили багато знатних людей імперії, а також величезна кількість людей різних станів і віку. Домігшись цього від з'їзду, кардинали пішли і понесли в різні області імперії слово проповіді, після чого багато хто в ім'я Христа залишили батьків і матерів, жінок, дітей і свої ниви, взяли хрест і пішли за ним в хрестовий похід за море. Вони були повні рішучості і зібрали незліченне військо. Дату виступу їх усіх імператор призначив на травень майбутнього року. Бідним він визначив, що витрати на провізію повинні бути не менше трьох марок, а багаті повинні були приготувати провізію відповідно до своїх можливостей. Тим же, хто зміг зібрати провізію менше, ніж на три марки, він під страхом відлучення заборонив брати участь у хрестовому поході, бо хотів, щоб у війська було достатньо всього необхідного.

Поки це відбувалося в імперії, папа зі свого боку відправив кардиналів до французького короля Людовіка і до англійського

королю, закликаючи їх до тієї ж справи через прийняття хреста, і в ім'я його об'єднав багатьох людей в областях вищезазначених королівств. До цього часу жителі Кельна, доклали величезних зусиль і затратили великі гроші для укріплення свого міста, яке вони оточили дуже міцною стіною. Це не сподобалося імператору і викликало у нього підозру. Він строго пригрозив їм знищенням і змусив їх зруйнувати стіни з усіх чотирьох сторін...

У ці дні до імператора прибули посланники султана, короля Коньї, і від імені свого пана запропонували йому відновити договір... про вільний прохід всієї армії через Кілікію, якщо воїни пройдуть, як чесні люди. Імператор хотів пройти з військом через Кілікію, країну султана, столицею якого була Конья, і тому, побоюючись його, язичники тієї країни віддали перевагу миру, ніж війні...

32. У рік 1189 від людського втілення Господа імператор Фрідріх зібрав на Трійцю в Пресбурзі в Угорській марці всезагальний королівський з'їзд і об'єднав військо паломників з рицарями Христа. Він передав регалії своєму сину, королю Генріху, і по своїй волі розділив володіння, доходи і титули серед своїх синів. Після того, як він все благополучно облаштував, він попросився з усіма і потім разом зі своїм сином, герцогом Швабським, що носить те ж ім'я, маркграфом Мейсена, саксонцями та багатьма іншими князями і єпископами, а також з військом, яке було оснащено всіляким військовим спорядженням і було дуже численним, відправився у військовий похід на Близький Схід проти короля сарацинів Саладіна і всіх ворогів Христа...

ПРАВО МІСЬКОЇ МЕЖІ, НАДАНЕ БРЕМЕНУ

28. II. 1186 р. ФРІДРІХОМ І БАРБАРОССОЮ

Фрідріх, з ласки Божої римський імператор, Август... Ретельно зваживши чесну і ревну відданість міщан міста Бремена (*civium civitates Bremensis*) і бажаючи гідно винагородити їх за вірність, ми надаємо їм і утверджуємо за містом Бременом ті права (*illa iura*), які блаженної пам'яті імператор Карл уступив цьому місту за настійливим проханням Св. Віллегарда, першого святителя бременської церкви, а саме:

1. Якщо хто, чоловік або жінка, проживе протягом року і дня в місті Бремені під владою того права, яке простою мовою називається правом міської межі (*wicpilethe*), не будучи ніким звинувачений у кріпацтві, і якщо після цього строку хтось захоче заперечувати його свободу, то, наклавши мовчання на скаржника, нехай буде дозволено йому [тобто звинуваченому] довести свою свободу наказом названого строку; за винятком усіх людей бременської церкви і всіх церков, подібних до неї за своїм правовим становищем.

2. Якщо хто звинуватить подібну людину, нехай він [тобто обвинувач] спочатку виставить належних поручників для продовження позову, і якщо не зможе досягти успіху у своєму намірі, нехай заспокоїть обвинуваченого і суддю у відповідності з правом того й іншого.

3. Далі, якщо хто-небудь помре в межах міста, нехай його спадщина (*herwede*) протягом року і дня перебуває під захистом імператорської влади в очікуванні законного спадкоємця, який повинен отримати це за правом спадщини.

4. Крім того, якщо хто отримає яку-небудь спадщину (*hereditatem*) у місті Бремені у межах міста і буде володіти нею протягом року і дня без заперечення з боку кого-небудь, нехай він сам і буде мати велику і сприятливішу можливість для доведення права на володіння спадщиною, ніж той, хто домагається її відторгнення, за винятком усіх ділянок (*aréis*) бременської церкви і церковного майна (*reliquarum*), які відрізняються своїм правом належати до неї: хіба що сеньйор (*dominus*) ділянки продасть (*uendiderit*) її надійній особі або своєму вірному слугі (*nuntii*) за його старання...

МІСЬКЕ ПРАВО, НАДАНЕ ЛЮБЕКУ В 1188 р. ФРІДРІХОМ І БАРБАРОССОЮ

Фрідріх, Божою милістю імператор... У зв'язку з тим, що вірні наші, граф Адольф Шауенбурзький і граф Бернгард Рацебурзький, позивалися з міщанами нашими з Любека про кордони і користування землями, ми уважно вислухали в присутності своїй обидві сторони, і, розібравши предмет позову, заради того, щоб зміцнити між ними мир, спонукали вищеназваних графів... повернути нам право, якого вони

домагались, а ми з їхньої згоди, передали його жителям вищеназваного міста, щоб вони надалі володіли ним без усякої перешкоди.

1. Таким чином, ось межі, надані у користування цьому місту, нам підвладному, в силу цього надання: від міста на схід до річки Стубниці і вгору по Стубниці до Радигоща... В цих межах усі, хто населяє наше місто Любек, хоч якого б вони були становища, матимуть право всілякого користування: шляхом і бездоріжжям, полями і пустками, водами, рибними ловами, лісами, пасовиськами... Ці права, повернені нам графом Бернгардом Рацебурзьким, ми надали міщанам.

2. Так само граф Адольф повернув нам, а ми передали міщанам користування угіддями в нижчезазначених межах, від міста вгору до містечка Ольдесло так, щоб по обох берегах ріки Траве вони користувалися лісом на відстань дві милі, притому дровами, луками і пасовиськами, за винятком частини лісу, приписаного до монастиря Діви Марії. Крім того, дозволено буде самим міщанам та їхнім рибалкам займатися рибальством, як вони звикли робити за часів герцога Генріха, від вищезгаданого Ольдесло до моря... Також будуть вони всіляко послуговуватися лісами... з тим, що можуть рубати в них дерева як для опалення, так і на кораблі, на будинки й інші міські будівлі, але рубати без обману, а саме: не продавати без розбору і без необхідності зручних і ще придатних для себе кораблів і не будувати натомість інших, а також не сплавити лісу на продаж іншим народам. Крім того, нехай вони пасуть своїх свиней, дрібну й велику худобу по всій землі графа Адольфа, однак, щоб свині й уся худоба могли того ж дня повернутися з пасовиська в загони, звідки вони вийшли вранці.

3. Крім того, для задоволення їхніх потреб ми надали їм усі права, якими наділив їх і скріпив своїм привілеєм перший засновник міста Генріх, колись герцог Саксонський, а саме: патронат над парафіяльною церквою Діви Марії, аби по смерті одного священика міщани, неначе патрони, обрали собі іншого, кого захочуть, і порекомендували його єпископу.

4. До того ж нехай вони вільно пересуваються з товарами своїми по всьому герцогству без поборів і без мита за винятком Артеленбурга, де хай сплачують 5 денаріїв з воза: сюди додаємо,

що коли вони протягом року і дня повернуться, то можуть провезти назад без мита вільно стільки возів, скільки провезли туди, заплативши за них вищезгадане мито.

5. Якщо хто-небудь із них буде замішаний у якійсь справі, то в межах усієї нашої імперії і в [саксонському] герцогстві нехай виправдовується перед суддею даної місцевості, не зазначаючи ув'язнення, за правом уже згаданого міста.

6. А якщо хто-небудь помре там, і виявиться, що у нього не буде спадкоємця, ми постановили, щоб уся його спадщина і пожитки протягом року і дня недоторканно зберігались у будинку, де він номер, раптом з'явиться протягом указанного строку хтось йому близький, котрий і отримає [спадщину] згідно з міським правом. Якщо ж протягом цього часу не прийде ніхто з його близьких, усе, залишене ним, видається королівській владі.

8. Русичі, готи, норманни й інші східні народи нехай з'являються в назване місто і вільно йдуть з нього без мита і без торгових поборів.

10. Також і купці будь-якого королівства, будь-якого міста нехай з'являються сюди і вільно купують, нехай тільки платять належне мито...

11. Також якщо хтось захоче обмінювати гроші в цьому місті, то нехай вільно обмінює в будь-якому місці, де з'явиться нагода, але тільки не перед монетним двором.

12. Консули ж, згідно з нашим привілеєм, мають право випробовувати монету стільки разів на рік, скільки захочуть. І якщо монетник зшахраював, то нехай заплатить пеню, а з пені половина піде громадянам, а решта – королівській владі.

13. Крім того, цим наданням ми підтверджуємо їм, щоб ніхто – ні знатний, ні підлонароджений – не захоплював своїми будівлями або укріпленнями території вищеназваного міста ні всередині, ні поза його межами; якщо хтось яким-небудь способом побудує укріплення на суші або на воді, то нехай вони, спираючись на нашу волю, його викличуть, а укріплення знищать. А хто навмисно захопить споруди міста і буде викритий, платить 60 фунтів.

14. Громадяни ж згаданого вже міста не будуть виступати в похід, а будуть лише захищати своє місто.

15. Також якщо вільний стан кого-небудь із цього міста аби де піддається сумніву, то він, хоч де він був запідозрений, доводить свою свободу одноосібною клятвою.

16. Якщо хто-небудь із чужих підступно заявить [свої] домагання на свободу когось із міщан, то міщанину буде легше довести свою свободу одноосібною клятвою, ніж чужинцю довести протилежне. Якщо ж хто-небудь із навколишньої землі¹ почне заперечувати чию-небудь свободу і запідозрений зможе довести, що він рік і день прожив у місті без чийогось протесту, то запідозрений виходить зі справи чистим.

17. І поскільки ми бажаємо, аби права вищеназваних міщан наших нами ні в чому не були применшені, а навпаки, в усьому, наскільки це нам видасться корисним, вирости, то ми, крім того, надаємо їм нашою милістю право в межах до того місця, куди заходить під час повені ріка під назвою Трава, користуватись у всьому тим самим судом і свободою, як і в межах міста. Також ми бажаємо, щоб вони у межах до моста користувалися тим самим судом і свободою, що і в місті.

(Средневековье в его памятниках / Под ред. Д. Н. Егорова. М., 1913. С. 117-120.)

ГРАМОТА, ДАНА МІСТУ ЛЮБЕКУ В 1226 р. ФРІДРІХОМ ІІ

Фрідріх ІІ, Божою милістю імператор Римський, король Єрусалимський і Сицилійський... надаємо...:

1. Нехай вищеназване місто Любек буде завжди вільним, а саме особливим містом та імперським місцем, що залежить безпосередньо від імператорської влади, ніколи і ні за яких часів не відторгнутим від цієї влади.

2. Постановляємо також, аби завжди при призначенні імперією для управління цим містом якого-небудь фогта, на цю посаду не призначалась особа не з сусідніх і прилеглих до самого міста місцевостей; також щоб укріплення під назвою Травемюнде перебувало в управлінні того самого фогта.

4. Також дозволяємо вищеназваним бюргерам, щоб ні з кого з них не стягувалося мито в Ольдесло.

¹ З шауенбурзьких і раценбургських володінь.

5. Крім того, ми надаємо їм право карбувати в їхньому місті монету з позначенням нашого імені, право на це протримається протягом життя нашого, так само як і улюбленого сина нашого Генріха, славного короля Римського; і за це вони будуть щорічно надавати курії нашій шістдесят марок срібла. А зі вступом нового спадкоємця нашого право карбування монети за умови того самого внеску буде поновлюватися на весь строк його життя. І так, як вище сказано, ми постановили дотримуватися спадкоємності щодо монети всім нашим нащадкам.

6. Крім того, ми постановляємо, щоб ні ми, ні хто-небудь з імператорів, спадкоємців наших, не вимагав від них заручників; дотримання ж вірності імперії нехай базується лише на їхній присязі, чому і вірити.

Фрідріх II

7. Крім того, всі вірні купці, що прибувають у саме місто сушею або морем у торгових справах своїх, хай завжди прибувають у цілості й ідуть безпечно, тільки би платили податок, який належить.

9. Віддаємо їм також острів під назвою *Priwolc*, що лежить напроти замка Травемюнде, нехай вони володіють ним за міським правом, яке називається правом міської межі (*Weichbild*).

10. Крім того, ми бажаємо і наказуємо дотримуватися рішуче, щоб ніхто – знатний чи підлонароджений, церковник чи мирянин – ніколи не надумався спорудити укріплення чи замок поблизу ріки Трави, в межах від міста вгору по течії річки до її витоків, і від міста вниз до моря, і по обидва береги річки на відстані двох миль; при цьому найсуворіше забороняємо будь-якому посторонньому фогтові в міських межах виявляти свою владу або чинити суд.

11. І поскільки ми бажаємо надалі вберегти згаданих бюргерів від усіляких дурних і неналежних стягнень, то ми

рішуче забороняємо на всьому просторі герцогства Саксонського збирати і стягувати з них той побір, який має назву (*ungelt*¹).

12. Крім того, ніхто з князів, панів чи знатних із прилеглих областей нехай не посміє перешкоджати підвезенню всього необхідного в місто Любек, хоч звідкіля то було би – чи з Гамбурга, чи з Рацебурга, чи з Віттенберга [на Ельбі], чи зі Шверіна, чи навіть з усієї землі Бурвіна² і сина його; і через усі ці землі й по самих цих землях будь-який любецький бюргер – чи багатий, чи бідний – нехай проходить для купівлі й продажу безперешкодно.

14. Крім того, ми бажаємо і суворо наказуємо: якщо вищезгадані громадяни будь-коли й будь-де в імперії зазнають катастрофи, то все, що з їхніх речей врятується тоді від такого лиха, буде цілком повернено їм без усіляких перешкод і суперечок.

16. У невичерпній милості нашій ми також надаємо і закріплюємо за ними навіки всі добрі права і звичаї, якими вони, як відомо, користувалися з часів імператора Фрідріха, блаженної пам'яті діда нашого, і донині...

(Средневековье в его памятниках / Под ред. Д. Н. Егорова. М., 1913. С. 120-122).

МІСЬКЕ ПРАВО, НАДАНЕ ГОСЛАРУ В 1219 р. ФРІДРІХОМ ІІ

В ім'я Святої і Неподільної Трійці Фрідріх, Божим благоволінням імператор римлян і довіку Август і король Сицилії. Ми бажаємо, щоб стало відомо, як місто Гослар, засноване попередниками нашими, Божої пам'яті королями й імператорами, до якого ми незмінно з іншими містами маємо особливу прихильність, був нами найкращим чином привілейований установленням священних законів. Тому ми, уважно вислухавши міщан цього міста про те, як вони заради збільшення слави нашої і зміцнення недоторканної довіри до неї зазнали багатьох тілесних випробувань, і різних майнових витрат, і, спонукувані проханнями цих міщан і бажанням гідно їх за це

¹ Всякий надзвичайний побір або додаткове мито.

² Князь слов'янської землі – Мекденбургу.

винагородити, наказуємо відновити і підтвердити права названого міста, які були даровані йому іншими наданнями імператорів і королів, але потім деякими жителями цього міста були перекручені. Вважаючи за доцільне, щоб ці права, розкидані по різних рескриптах, були ретельно зібрані воедино, ми для більшої міцності постановили записати їх у нижченаведеному порядку і скріпити їх нашою печаткою.

1. Всякий мешканець міста Гослара, ніким за життя не викритий у сервільному стані, після смерті ніким не може бути названий сервом, і ніхто хай не посміє обернути його у сервільний стан.

2. Якщо ж який-небудь чужинець увійде в це місто для проживання і пробуде в ньому рік і день, так що ніхто не звинуватить і не викриє його у сервільному стані, хай зрадіє він свободі, яка є загальним надбанням інших міщан, а після його смерті ніхто хай не посміє пред'являти стосовно нього претензії як до свого серва.

3. Кожний, хто захоче виступати свідком за іншого, хай дасть фогту міста 5 солідів на судові витрати і на стряпчого, щоб згідно з правом міста він міг дати свідчення на користь того, за кого хоче виступати.

4. Якщо ж хто захоче очиститися від звинувачення в порушенні Божого миру, нічого не потрібно ні на судові витрати, ні на стряпчого.

5. Якщо ж хто-небудь як свідок найме за гроші продажну і безчесну людину, позивач буде засуджений.

6. Крім того, ніхто з королів або князів імперії, або з чужинців не повинен висувати чужинця як свідка проти когонебудь із міщан Гослара, але зобов'язаний довести своє звинувачення лише через громадян міста.

12. Ніхто з імператорів чи королів не повинен наказувати кому-небудь з вищеназваних міщан під виглядом свого заступництва, щоб той звинуватив когось зі своїх співгородян перед ним самим і тим завдав йому збитків, хіба тільки хтось буде непокірний фогту міста і бунтівний, і тоді государ імператор повинен притягнути до суду міщан під виглядом заступництва свого, якщо саме так буде.

13. Самі ж міщани Гослара не повинні ворогувати або вести війну ні з яким князем проти іншого князя і не вирушати з ким-небудь у військовий похід, якщо не для захисту батьківщини, до місця, яке називається Гільдесбурх, де перебуватимуть 14 днів на власному забезпеченні.

14. Хай має це місто непорушний мир у будинках своїх, щоб ніхто з тих, хто заховається в них, не був би звідти насильно витягнутий.

15. Якщо ж хто впустить у свій будинок кого-небудь, оголошеного поза законом, і буде в цьому звинувачений фогтом або скаржником, нехай оголошеного поза законом представить у суд, або ж сам з двома міщанами хай сповістить фогта й інших міщан, що він не знає, чи ховається в яких-небудь закутках його будинку оголошений поза законом.

16. Будь-якій людині дозволяється схопити і зв'язати людину, оголошену поза законом, захоплену в шинку або в пивниці, ніби спійману на вулиці.

17. Якщо хто-небудь із жителів цього міста там само й помре, і якщо протягом усього свого життя він ніколи й ніким не оголошувався відлученим від Церкви, то після його смерті ніхто не повинен оголошувати його відлученим.

18. Ніхто не повинен у церковному суді звинувачувати жінку в подружній невірності, крім її чоловіка, а чоловіка – крім його дружини.

19. Якщо хто одружиться повторно або більше, придане першої дружини повинно зберігатися надійно.

20. Нічия донька або сестра, якщо вона ще не досягла повноліття, нехай не заручається з ким-небудь інакше, ніж зі згоди свого покровителя.

21. У цьому місті нікому не будуть надані права, якими втішаються міщани, якщо тільки хто нарівні з ними не дотримується їхніх прав.

22. Якщо в когось із купців (*mercatorum*) цього міста (*loci*) або в якого-небудь іншого городянина, за винятком монетника, будуть знайдені фальшиві монети, нехай він із цими монетами постарається затримати того, хто їх йому передав, і покаже його владі, її якщо ні – він повинен під присягою підтвердити, що, отримуючи і даючи ці монети, він не знав, що вони фальшиві, і

тільки в цьому випадку вони повинні бути від нього прийняті і відшкодовані. Так повинно здійснюватися лише тричі. Якщо ж і однією і тією самою людиною це трапиться вчетверте, вона буде притягнута до відповідальності як фальшивомонетник.

23. Якщо ж будуть виявлені фальшиві монети у монетника в той момент, коли він їх кому-небудь дав, то, якщо він не зможе вказати того, хто ці монети йому дав, буде притягнутий до суду як фальшивомонетник.

24. Якщо ж він здобуде милість у судді золотом, сріблом, міддю або яким-небудь іншим підкупом, то може викупити руку, однак йому це можна зробити лише один раз.

25. Якщо ж фальшивомонетник руку викупить, він буде зганьблений як порушник закону, що у просторіччі має назву *echtlos*, начебто він за обман руку втратив.

26. Будь-які гроші (*monete denarii*) в місті Госларі повинні обертатися у відповідності зі своєю вартістю.

27. Нехай ніхто з міщан (*civitus*) не сміє притягувати до суду свого співгородянина поза містом або в нашій курії, або в курії спадкоємців наших, або в іншому місці, хіба що позивач буде мати свідчення решти міщан, що той, кого він хоче притягнути [до суду], грубо і зухвало чинив опір фогту міста.

28. Нехай ні фогт, ні суддя, ні хто-небудь інший не затримують злодія або когось іншого в місті інакше, ніж у присутності того, хто проти нього хоче порушити справу.

29. Купцям же названого міста ми уступаємо – так само, як діяли попередники наші – вічне і непорушне право, згідно з яким усі їхні товари й угоди будуть вільні від усякого торгового мита в усій імперії, за винятком трьох міст, а сааме – Кельна, Тіля і Бардевіка.

32. Ніхто в місті Госларі не сміє мати в'язниць або темниць, крім громадських (*publica*), які також називаються *regalia*, інакше йому самому доведеться зазнати покарання від фогта і тюремника.

33. Фогт міста не повинен привласнювати нічиєї спадщини, за винятком спадщини комедіантів (*histrionum*), жонглерів і чужоземців. Проте спадщина чужоземця повинна зберігатися недоторканною в руках кого-небудь з міщан протягом року.

Тільки після закінчення цього терміну, якщо не прийде ніхто, хто міг би на неї претендувати, фогт може забрати цю спадщину.

34. Також фогт, коли головує в суді, не повинен запитувати думки про те або інше судове рішення нікого з тих, кого він призначив суддями, ні захисника зі справи, ні кого-небудь зі своєї челяді, і нехай має тільки чотирьох суддів, і не більше. І ніхто з них не повинен бути з числа його залежних людей.

35. Також нехай названий фогт нікого не питає з приводу якого-небудь рішення, крім одного з міщан. І нехай сам фогт не призупиняє і не відкидає цього рішення, а лише одні міщани. І він повинен знайти найкраще рішення.

36. І чиє рішення схвалить значна частина міщан, те рішення і переможе.

40. Якщо хто буде звинувачений в недоплаті торгового мита і стане заперечувати заподіяне, нехай виправдає себе тільки рукою. Якщо ж буде викритий і зізнається, заплатить саме торгове мито і, крім того, у восьмикратному розмірі, а фогту міста за кожен денарій зобов'язаний буде заплатити 60 шилінгів.

41. Якщо хто веде свої справи в місті й нічого не купить і не продасть, нехай іде вільним від торгового мита. Якщо ж, продаючи чи купуючи, що-небудь виміняє, зобов'язаний заплатити встановлене мито.

42. Нехай ніхто з городян не платить торгового мита зі свого майна, що вивозить з міста, за винятком тільки необробленої міді.

44. Існує правило, що міщани обирають чотирьох суддів, за що фогту слід дати 6 марок, – не більше і не менше.

45. Нікому не дозволено дарувати свій будинок церкві, хіба що продати його і виділити частину срібла церкві, щоб не завдати збитків інтересам імператора.

46. Усі міські побори повинні сприяти справам міщан, а потім вже благу кліриків і церков.

47. Існує право, що фогт нікого не може звинуватити інакше, як у присутності скаржника і ради міщан.

Щоб ці наші настановлення надалі зберігалися непорушно, що грамоту ми скріплюємо нашою печаткою.

(Средневековое городское право XII – XIII вв.: Сб. текстов / Сост. Т. М. Негуляева, Л. И. Солодкова. Саратов, 1989. С. 143 – 148).

ПРАВО, НАДІСЛАНЕ ШЕФЕНАМИ МАГДЕБУРГА МІСТУ ГЕРЛІЦУ В 1304 р.

ЯК БУЛО ЗАСНОВАНЕ МІСТО МАГДЕБУРГ

За часів великого короля Отто було засноване найпершим місто Магдебург. За його часів був побудований монастир на горі. Його син, Король Отто Рудий, видав постійно [діюче] право – вейхбільд – за своєю волею і за порадою наймудріших. Під час його правління архієпископом Магдебурга був Альбрехт, який отримав свій полліум¹ від Папи Іоанна і був єпископом 13 років і 7 місяців.

Стаття 1

ПРО РАДНИКІВ (РАТМАНІВ)

Коли було засновано місто Магдебург, воно отримало право (вейхбільд) за своєю доброю волею і за порадою наймудріших. На нараду скликали [міщан], щоб вони обрали шефенів і радників [ратманів], шефенів – на тривалий строк, а ратманів – на один рік.

Вони тоді дали присягу і присягають з тих пір кожного року, коли їх обирають, у тому, що не шкодуватимуть своїх сил, щоб оберігати честь і добру славу міста за порадою наймудріших. Ратмани збираються на міський суд (*burding*), коли вони побажають, за порадою наймудріших, коли оголошують про допомогу, і [тоді вони] викликаються згідно з їхньою присягою... Того, в чому вони поклялись у міському суді, вони повинні завжди дотримуватися. Той, хто порушить цю [клятву, присягу], повинен відповідати [перед судом]. Якщо хто не з'явиться на міський суд, коли дзвонить дзвін, той платить шість пфенінгів. Якщо йому повідомляють про міський суд [а він не з'явиться], то він сплачує 5 шилінгів. Радники [ратмани] наділені владою розбирати різні справи, що стосуються порушення правил відносно мір і ваги і продажу їстівних припасів. Порушники цих правил повинні платити штраф у сумі 3-х вендських [західнослов'янських] марок, тобто 36 шилінгів.

Стаття 2

ПРО ПРАВА ДРІБНИХ ТОРГІВЦІВ

Якщо торгівці чимось завинили або не внесли накладений на них штраф [бусу], порушивши клятву, дану місту або радникам

¹ Полліум – білий вовняний комір, що одягався вищим католицьким духовенством – символ духовних і судових прав, які належали вищому духовенству.

[ратманам], і якщо доведено, що цей учинок здійснений стосовно радників [ратманів], то порушника обстригають і б'ють батогами (*hut und har*) або він сплачує три шилінги, але це залежить від ратманів, що вони захочуть прийняти. [Вибір покарання – на розгляд ратманів]. Той, хто підлягає обстриганню і побиттю [батогом], або той, хто відкупився грошима, стає безправним і не може перепродувати їстівні припаси, хіба що ратмани йому [це] дозволять. Такий самий вирок поширюється й на інших людей, яких звинуватили в торгівлі недоброякісними їстівними припасами, і вони не можуть більше мати крамниці без дозволу ратманів.

Стаття 3

ПРО СУДОВІ ДНІ ВИЩОГО [БУРГГРАФСЬКОГО] СУДДІ

Наш вищий суддя засідає тут три рази на рік. Одне судове засідання проводиться в день Святої Агати, друге – в день Святого Іоанна Пресвітлого, третє – у восьмий день Святого Мартіна. Якщо ці дні припадають на свято або на заборонені [неслужбові] дні, то він [суддя] пропускає судовий день. Якщо він [граф] не з'явиться в судовий день або якщо там не буде шультгейса, то суд також не відбудеться, оскільки шультгейс повинен знайти [запропонувати] бургграфу першим рішення. Якщо шультгейс не з'явиться на судове засідання, то він сплачує бургграфу 10 фунтів. Штраф не емітується за поважних причин неявки в суд (*echte not*), котрі доводяться, як це [встановлено] правом.

Стаття 4

ПРО ПРАВА БУРГГРАФА

Якщо відбудеться щось протизаконне протягом 14 ночей до судимих днів бургграфа, то ці [справи] розбирає бургграф і ніхто інший. Справи про насильство, переслідування, напад на будинок розбирає бургграф і ніхто інший. Якщо бургграф не може бути [там], то міщани обирають суддю замість бургграфа для розгляду справи, якщо винуватець захоплений на місці злочину (*umtze eine hanthaftege tat*).

Стаття 5**ПРО ШТРАФИ (ЩО СТЯГУЮТЬСЯ) БУРГГРАФОМ**

Штраф (*gewette*) [на користь] бургграфа і вергельд, які присуджується судом, повинні бути сплачені протягом шести тижнів. Штраф на користь бургграфа – 3 фунти, штраф на користь шультгейса – 8 шилінгів. Якщо бургграф підвівся, коли він судив, то його суд закінчився, і він кладе справи [на стіл]. Суд шультгейса закінчується через 14 ночей, на наступний день після 14 ночей.

Стаття 6**ПРО СУДОВІ ДНІ ШУЛЬТГЕЙСА**

Шультгейс має три судові дні, встановлені законом. Про судові дні, коли судить шультгейс, ніхто не може оповіщати особу [що порушила справу], крім самого шультгейса чи судового посланця (*vrone bote*), але не слуги його [шультгейса]. Якщо шультгейса не виявиться вдома, коли станеться злочин, то міщани призначають замість шультгейса суддю [при спійманні винуватця] на місці злочину. Шультгейс повинен бути [із середовища] наділених леном, і цей лен повинен бути справедливим [відповідати праву]. Він повинен мати також бан від пана [сеньйора] землі [країни].

Стаття 8**ЯКЩО ПОРАНЕНИЙ ЗВЕРТАЄТЬСЯ ПО ДОПОМОГУ**

Якщо хто-небудь поранений і кличе на допомогу, і захопить винного, і приведе його в суд з криками про допомогу, і буде там сам сьомим серед тих, хто прибіг на крик про допомогу, то [винуватець] не звільняється від покарання. За поранення зі смертельним кінцем винуватець розплачується шиєю [тобто головою], за рану – рукою. Якщо рана глибиною у ніготь і довжиною віко, то винуватець не звільняється від покарання, і це справедливо. Якщо рана завдана ножем і винуватець захоплений на місці злочину і приведений у суд з криком про допомогу, то потерпілий може вимагати його шиї [тобто голови].

Стаття 12**ПРО СПРАВУ, ПІСЛЯ ЯКОЇ ПРОЙШЛА ОДНА НІЧ**

Якщо когось поранили, і він не з'явився [не подав одразу скарги] у суд, і після цієї справи пройшла ніч, і якщо [потерпілий] потім з'явиться, то [обвинувачений] не буде

притягнутий до відповідальності, будучи сам сьомим серед своїх свідків. Якщо потерпілий не подасть скарги протягом трьох судових засідань, він може привести його [обвинуваченого] до четвертого судового дня, якщо він його викликав у суд і пред'явив обвинувачення згідно із законом.

Стаття 13

-ПРО НАПАД НА БУДИНОК

Якщо хтось напав на іншого в його будинку вдень або вночі і вчинив насильство або звалтував дружину чи дівчину, і якщо його спіймали на місці злочину з криком про допомогу і привели в суд, і якщо у потерпілого є свідки, а він сам – сьомий, і якщо він зможе довести згідно із законом злочин або насильство, то обвинуваченому відрубують шию. Якщо ж після цього злочину пройшла ніч, то цю справу може розбирати тільки бургграф і ніхто інший. Якщо ж обвинуваченого не спіймали на місці злочину, то він звільняється від відповідальності, будучи сам – сьомий [зі свідками], навіть якщо той [потерпілий] на нього показує.

Стаття 16

ПРО ПОРУШЕННЯ ВОЛОДІННЯ (GEWERE) АБО ПРО ЗАХОПЛЕННЯ РУХОМОГО МАЙНА

Як часто порушувалося чие-небудь володіння, так часто він [порушник] повинен платити судді штраф (*wetten*), якщо в нього не було забрано це майно по суду. Коли ж хто-небудь забирає товари (бо рухоме майно за борг по суду, то повинен витребувати це майно протягом трьох судових днів, і на четвертий судовий день воно йому присуджується, і він засвідчує це [свідками], і якщо [боржник] після цього з'явиться за своїм майном, то той, кому зі свідками було присуджено майно, швидше може його отримати, ніж [боржник].

Стаття 17

ПРО ВСІЛЯКІ ЗЛОЧИНИ

Всілякі скарги [позови] про насильство над жінками, про переслідування, про напад на будинок, [подані] після закінчення ночі, не розглядає ніхто, крім бургграфа. Якщо в когось є майно або будинок, що знаходиться в межах міського права [вейхбільда], він забирається згідно зі справедливим вироком внаслідок скарги на те, що дівчина або жінка піддавалися

насилъству в цьому будинку. І цей будинок необхідно зруйнувати, але не переносити його. Якщо ж у когось будинок забирається за крадіжку або за грабунок своїх громадян, то будинок необхідно зруйнувати, і він стає загальним для всіх людей. Усілякі злочини за скаргою, які доведені, ніхто не може [спростувати] присягою. Якщо ж не було ніяких доказів [на користь скарги], то краще виправдати [обвинуваченого] по праву, навіть якщо хтось може бути свідком [проти нього]. Скарги на всілякі злочини при спійманні на місці злочинця повинні заявлятися на суді скаргою [позовом] і підтверджуватися свідками, сам-сьомий, згідно з правом про земський мир. Насилъство, переслідуванн і напад на будинок необхідно підтверджувати [«сам-сьомий»] за правом про земський мир.

Стаття 18

ПРО ЗЛОЧИНИ, ВИЯВЛЕНІ НА МІСЦІ ЇХ СКОЄННЯ

Злочином, виявленим на місці його скоєння, є така дія, коли доправляють захопленого на місці скоєння крадіжки або грабунку в суд. Злочином, виявленим на місці його скоєння, є також [дія], коли [когось] захоплюють з мечем у руці або з іншою зброєю, з якою він порушував мир, і доправляють у суд зі свідками, скликаними на допомогу; або коли [обвинувачений] у порушенні миру захоплений при [спробі] втекти.

Стаття 19

ПРО ПОРУЧНИЦТВО (*VON BURGEZONE*)

Якщо хтось поручиться за іншого, звинуваченого у правопорушенні, і не виконає своє [поручництво], то він повинен сплатити штраф судді і відшкодувати скаржнику [позивачу] за те, про що він позивається, встановлений йому вергельд: [тобто] за вбивство – 18 фунтів, за поранення – 9 фунтів, і таким чином скарга буде задоволена...

Стаття 20

ПРО ВЕСІЛЬНИЙ ПОДАРУНОК (*MORGENGABE*)

Якщо хтось бере дружину і чоловік помре, то дружина нічого не отримує з його майна, крім того, що він дав їй як весільний подарунок або дав їй на суді пожиттєво. Дружина не може обернути у свою власність ні весільний подарунок, ні вдовину частку. Якщо ж вона помре, то це [майно] переходить до спадкоємців чоловіка. Весільний подарунок дружина отримує

перед святинями у присутності чоловіків і жінок, сама-сьома. Якщо ж чоловік не дав дружині майна, то вона володіє тим майном, яке діти повинні давати їй на її потреби, поки вона хоче бути без чоловіка. Якщо чоловік має вівцю, то дружина бере її собі як придане. Якщо дружина має дітей, то її посаг після смерті одного з них не може стати їхньою [решти дітей] спадщиною. Спадщину вони [діти] не можуть продавати без згоди решти спадкоємців. Якщо хтось із дітей помре, то ті, які залишилися в живих, ділять його [померлого] частку порівну між собою.

Стаття 27

ПРО ПРИМИРЕННЯ СТОРІН ПЕРЕД СУДОМ

Якщо в суді відбувається примирення сторін, то його повинні підтвердити позивач (*der mann*), судця і шефени. За відсутності шефенів їх замінюють засідателі (*dingluten*). Показане і підтверджене шефенами підтверджується і суддею. Якщо відбувається примирення поза судом у справі про побої, то це [примирення] повинен підтвердити [позивач], сам-сьомий, із шістьма [свідками], які це бачили і чули. Якщо відбувається примирення або дається за порука, і сторона порушила її, і [порушник] викритий у цьому суддею і шефенами згідно із законом, то за поранення він розплачується рукою, а за вбивство – шиєю [головою]. Якщо порушується поручництво, то винуватець [платить] за встановленим для нього вергельдом: за рану – 9 фунтів, за вбивство – 18 фунтів; і він не може бути звільнений від цього покарання, як це встановлено правом.

Стаття 28

ПРО ПОЄДИНОК (*VON KAMPFRECHTE*)

Якщо хтось б'ється у поєдинку, то, коли здобуде перемогу, розплачується за заподіяння рани – рукою, а за вбивство – шиєю [головою]. В межах міського права [вейхбільда] ніхто не має права розпочинати поєдинок, за винятком того, коли рана була отримана тим, хто розпочав поєдинок, і при цьому був присутній свідок.

Стаття 29

ЯКЩО ОБИДВА ДІСТАЛИ ПОРАНЕННЯ

Якщо обидва в поєдинку дістали однакові поранення і якщо обидва подали скаргу, то той, хто виявився переможцем, розплачується рукою, якщо обидві рани були отримані у

поєдинку. Якщо хтось [із супротивників] помре до підтвердження в суді факту поєдинку, то той, хто залишився живий, розплачується шиєю [головою].

Стаття 30

**ЯКЩО ОБИДВА ЗАВДАДУТЬ ОДИН ОДНОМУ
ПОРАНЕННЯ**

Якщо обидва завдадуть один одному поранення, один з них повинен йти до судді у його будинок і [подати] скаргу; інший повинен з'явитися протягом чотирьох судових засідань [лав] і подати скаргу з криками про допомогу шефенам або судовому посланцю, або судовим засідателям, а також послати свого гінця за суддею і показати свої рани. Першою вважається скарга того, хто доведе зі свідками, що подавав її протягом чотирьох судових засідань [лав].

Стаття 39

ПРО ПОСАГ ДРУЖИНИ

Якщо помре чоловік, то дружина бере те, що належить до посагу. До нього належать усі вироби із золота і срібла, що входили у посаг дружини, і вівці, і всі богослужебні книги, які мають звичку читати жінки, ящики з кришками, що відкриваються [скрині], ліжка і подушки... [Далі йде перелік предметів домашнього вжитку, необхідних жінкам для ведення домашнього господарства.]

Стаття 40

ПРО ПРАВА ЧОЛОВІКА

Якщо у чоловіка помре дружина, то її найближча родичка, яка одержує у спадщину її посаг, повинна тримати її ліжко у порядку таким, як це було у [той] час, коли була жива його дружина, а також його крісло з подушкою і [виявляти] турботу про його коня.

Стаття 41

**КОЛИ ДВОМ СПАДКОЄМЦЯМ НАЛЕЖАТЬ
ВІЙСЬКОВІ ОБЛАДУНКИ**

Якщо двом чоловікам (*тан*) рицарського стану перейдуть у спадщину військові обладунки, то старший повинен ділити, а молодший – вибирати. До військових обладунків належать: повсякденний чоловічий одяг, його кращий кінь, його меч,

чоловічий панцир, якщо він його мав, його щит, а також бойовий кінь, подушка два простирадла.

Стаття 43

ПРО СУД БУРГГРАФА

Якщо хтось подає скаргу про повернення [боргу] в суд бургграфа у Магдебург, то позивач повинен слідувати за позовом від одних судових-днів до інших лише в суді бургграфа, про що йому повинні оголошувати. Якщо ж до когось пред'являється позов про повернення [боргу] зі свідками у тому самому суді і якщо він [відповідач] говорить, що він повернув [борг], то краще він повинен підтвердити це [свідченням] поважних людей. Він може це зробити одразу ж, коли хоче, або через три рази по 14 ночей потому в суді шультгейса. Якщо ж хтось хоче заприсягнути своєю власною рукою, він повинен це зробити у ті ж судові дні.

Стаття 50

ПРО ЖІНКУ, СПІЙМАНУ НА МІСЦІ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ

Якщо жінку захопили на місці злочину при вчиненні вбивства або завданні ран під час бійки, то позивач повинен звинуватити її одразу, сам-сьомий з поважними людьми. Щоб стати невинною, вона має бути піддана суду. Під час звинувачення жінки у вбивстві або завданні ран, виявлених у той самий день, краще її звільнити від арешту, ніж заарештувати, за умови, якщо вона згідно з правом знайде поручителів, сама-сьома з поважними людьми. Якщо жінку звинуватять через ніч після скоєння злочину, то вона звільняється від відповідальності і не заарештовується в тому разі, коли поклядеться своєю власною рукою перед Святим.

Стаття 52

ЯКЩО ШЕФЕН ЗАЗНАЄ ОБРАЗИ ПРИ ВИКОНАННІ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Якщо хтось образить словом шефена в суді при виконанні ним службових обов'язків разом зі своїми колегами, і вони це чули, то винуватий повинен заплатити шефену намистину, а судді – належний йому штраф. Це поширюється на всякого, хто б це здійснив.

*Стаття 55***ПРО ПОЗОВ ПРОТИ НЕЗАПЛЯМОВАНОЇ ЛЮДИНИ**

Якщо вдень відбудеться сутичка [бійка] і якщо звинуватять при цьому незаплямовану людину, яку там не бачили, вона зможе уникнути звинувачення, сама-сьома з поважними людьми, які там були присутні і зможуть відкинути [звинувачення] її в сутичці [бійці]. Якщо звинуватять незаплямовану людину у вбивстві вночі сплячого або в нанесенні ран у сутичці [бійці], що

відбулась уночі, то ноші може уникнути звинувачення, сама — сьома з поважними людьми, що були там, де це сталося, [якщо вони зможуть підтвердити], що вона невинна у скоєному [злочині].

Магдебург

*Стаття 62***НІХТО НЕ МОЖЕ ПРИТЯГУВАТИСЯ ДО
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ІНШИЙ СУД**

Поки громадяни за Магдебурзьким правом проводять свої засідання і звертаються за правосуддям по праву міста до їхнього пана єпископа і до бургграфа, і до шультгейса, вони не можуть звертатися в і інший суд, що знаходиться за межами [цього] міста¹.

*Стаття 64***ПРО БОРГ**

Якщо хтось пред'являє іншому позов про борг і стягується цей борг за судом, то він [відповідач] повинен сплатити того ж дня свій борг, а судді — належний йому штраф. Якщо комусь пред'явиться позов про борг і якщо той визнає свій борг, то він повинен заплатити [позивачу] [борг] протягом 14 ночей. Якщо він не заплатить [боргу], то суддя отримує належний йому

¹ Цією статтею закінчується право 1295 року.

штраф. Він [суддя] повинен наказати йому сплатити [борг] через вісім днів, потім через три дні і, нарешті, через день або ніч, і якщо він [боржник] порушить ці [строки], то суддя так часто отримує свій штраф [скільки строків йому було призначено]. Якщо [боржник] не має чим заплатити ні штраф, ні борг, то конфіскується його майно, а якщо немає майна, він підлягає [королівському] бану, так що його повинні заарештувати [і тримати], поки хтось прийде [для сплатні] боргу і штрафу, як вище зазначено, і заплатити штраф судді...

Стаття 67

ПРО ВИМОРОЧНУ СПАДЩИНУ

Якщо залишається спадщина і якщо ніхто не пред'явить на неї своїх прав протягом року й одного дня, то вона переходить під владу короля.

Стаття 84

КОЛИ БРАТИ АБО ІНШІ ЛЮДИ МАЮТЬ СПІЛЬНЕ МАЙНО

Якщо брати або інші люди мають разом майно і збільшують його своїми коштами або своєю працею, то прибутки – спільні, так само і [стосовно] втрат. Якщо хто-небудь отримає [майно] разом її дружиною, то він не ділить його зі своїми братами.

Стаття 85

ПРО ВАГІТНУ ЖІНКУ

Тепер послухайте про жінку, яка несе в собі дитину [вагітна] і після смерті чоловіка прийде вагітною на його похорон або на тридцятий день [після його смерті]. Якщо ця дитина народиться живою і якщо ця жінка має свідчення двох жінок, які допомагали їй під час пологів, то дитина отримує спадщину свого батька. А якщо дитина згодом помре, то спадщина переходить матері, коли вона рівна їй за народженням. Якщо її [дитину] мертву принесуть до церкви відкритою, [той], хто бачить і чує це, повинен точно засвідчити її тіло [що вона мертва] [і] що воно було [в церкві]; тоді спадкоємець батька і мати можуть після поховання дитини передати [його майно], кому вони захочуть, в установленому судовому порядку.

Стаття 138

ЩО Є ЗАКОННОЮ ПЕРЕШКОДОЮ НЕЯВКИ У СУД

Є три випадки, які [можна вважати] законними перешкодами хвороба, перебування у полоні і служба державі за межами країни. Хворобу повинен під присягою підтвердити посланець у суд від хворого, інакше він не буде відпущений на волю. Перебування в полоні або служба за межами країни [але не служба своєму пану] підтверджуються [доводяться] при поверненні у країну присягою [клятвою] «власною рукою», якщо відповідач не захоче програти справу.

(Хрестоматія пам'ятників феодального господарства и права стран Европы / Под ред. В. М. Корецького. М., 1961).

ЦЕХОВИЙ СТАТУТ ФРАНКФУРТСЬКИХ СУКНОРОБІВ 1345 р.

Ми, майстри-сукнороби Франкфурта, повідомляємо панів шефенів і всю раду про наші права і звичаї, як ми їх зберегли здавна.

1. Ніхто з членів нашого цеху не повинен робити сукон з каймою, хіба лише на замовлення шефенів, які разом з членами їхніх сімей можуть носити такі сукна.

3. Ми маємо звичай наглядати за нашими чесальницями і прядильницями.

5. ... Забороняється користуватися печаткою, що прикладається до сукна, тим, хто не є членом нашого цеху і не живе в місті.

6. ... Хто був обмовлений і не відновив своєї честі, той не може залишатись у нашому цеху.

9. Здавна у нас є звичай самим ухвалювати всі постанови, що зумовлюються потребами ремесла, коли тільки ці питання не належать до відання міського суду або ради.

10. ... Кульман Зак, Фольмар фон Бібра, Гейне Гольцгеймер і Годфрід фон Дорфельдін прочитали наведені вище статті перед шефенами й усією радою і показали під присягою, що всі ці звичаї цех сукноробів перейняв від предків.

11. Штрафи і стягнення, що були в нас установлені і яких ми дотримуємося, перелічені далі.

12. ... Коли знайдуть сукна з каймою або з порізаними місцями, або вони будуть зроблені з обрізків і жмутків вовни, або підправлені світлою пряжею, такі сукна треба забрати в майстра, а цей майстер вносить 1 фунт гелерів¹ штрафу.

13. Коли хто-небудь віддасть за місто ткати або обробляти сукно, а потім виявиться, що воно з каймою, то сукно відбирають, а майстра позбавляють права займатись ремеслом протягом року; по закінченні цього терміну він може просити в майстрів наших полегкості, але повинен внести 5 марок штрафу.

14. Ніхто не повинен фарбувати в барвисті кольори сукна з каймою. [Наслідки ті самі, що і в 13 ст.].

15. Такий самий штраф заплатить той, хто працює більше ніж на двох ткацьких верстатах.

20. Хто продає сукна без свинцевої печатки, той платить нашим майстрам 2 гроші штрафу.

24. Якщо буде знайдений у кого-небудь захований ткацький верстат, той платить 1 марку.

27. Маклер, який бере винагороду не в ярмарковий час або виготовляє сукно, штрафується на 1 марку.

28. Майстер, що дає винагороду маклерові, який не привів із собою гостя в будинок, кожного разу вносить півчетверті вина.

29. Хто робить сукна, повинен виготовляти їх завдовжки 33 лікті і без кайми; хто виробить сукно довше, платить майстрам 1 фунт.

30. Якщо буде знайдений менший завдовжки кусок сукна, слід стягнути штраф в 1 фердунг.

31. Кого застануть уночі за роботою, той платить 1 марку.

34. З кожного куска сукна належить по гелеру двом майстрам, які оглядають сукно, чи добре воно промите.

35. Якщо майстер почне ворсувати сукно, а два майстри виявлять, що воно погано промите, то винний платить фердунг штрафу і дає четверть вина в цеховий будинок.

36. Хто образить «двох» майстрів словами або дією, той платить такий самий штраф, як і за образу «шістьох»² старост цеху.

¹ Гелер – дрібна розмінна монета у Південній і Західній Німеччині в XIII – XIX стст.

² «Четверо», «шестеро», «дванадцяттеро», «двоє» – колеги майстрів, яких обрали на допомогу цехмейстерам. Термін «дванадцяттеро» іноді означає всі виборні колеги цеху, разом зібрані.

40. Ніхто не повинен давати ткачеві з дня Вшестя Господнього, коли освячують свічки, і до дня Св. Михаїла більше 16, а в інший час більше 14 гелерів поденної плати; якщо ж він працює від виробу, то йому слід платити 5 шилінгів з куска десяти моткового сукна, коли робота весь час однакова; коли ж робота міняється, то він і його майстер повинні домовитися; за дев'ятимоткове сукно сплачується 5 1/2 шилінга. Хто пообіцяє дати більше або дасть більше за вищевстановлене, той дає в цеховий будинок четверть вина.

41. Ткач, який попросив у наших товаришів-майстрів більше встановленого, на чотири тижні позбавляється права займатися ремеслом, він і його жінка.

42. Забороняється купувати вайду [синильник] де-небудь, крім двох гостинних дворів, де його випробовують і оцінюють; штраф 1 фердунг і четверть вина.

45. Ніхто не повинен, купуючи вайду, брати більше однієї в'язки. Штраф – півмарки і четверть вина.

46. Ніхто з членів нашого цеху не повинен продавати вайду негородянинові. Штраф – 1 фунт і четверть вина в цеховий будинок.

47. Ніхто не має права переманювати від іншого людей, чи то робітника чи робітницю. Штраф – півмарки.

(Немецький город XIV – XV вв.: Сб. матеріалов / Ввод. ст., пер. и коммент. В. В. Стоклицкой-Терешкович. – М., 1936. С.36 – 34).

ЦЕХОВЕ І БЮРГЕРСЬКЕ ОПОЛЧЕННЯ

ЗА АУГСБУРЗЬКОЮ ХРОНІКОЮ (кінець XIV ст.)

Ми ухвалили в ім'я користі й честі населення нашого міста, як багатих, так і бідних, якщо зараз або згодом доведеться виступити у похід під прапорами нашого міста, то кожний ремісник повинен іти разом зі своїм цеховим старшиною. Цехові старшини повинні залишатися з тими, хто їм підпорядкований, а бюргери, що не належать до цехів і не займаються ремеслом, – зі своїми восначальниками. А хто з тих, що виступили в похід, утече [зі

свого загону], повинен заплатити 100 фунтів на користь міста – не має значення, чи він член цеху, чи бюргер. Якщо ж у нього немає майна на 100 фунтів, то він повинен дати місту 10 фунтів і на півроку бути вигнаним з міста. Якщо у нього немає 10 фунтів, то він повинен покинути місто і залишатися поза ним до того часу, поки внесе вказані 10 фунтів... Якщо він залишить своїх товаришів без дозволу свого начальника під час походу, то повинен дати на міські споруди 20 фунтів пфенігів і на рік піти з міста, якщо він бюргер. А ремісник, що зробив це, платить 10 фунтів пфенігів і повинен поїхати з міста на півроку. Ті, в кого немає грошей, виганяються з міста, доки внесуть указані пфеніги. Той, хто повинен виступити в похід і замість цього без дозволу ради залишиться вдома, платить 10 фунтів пфенігів і виганяється на півроку з міста, якщо він є бюргером і рицарем. ...Якщо ж він ремісник..., то рада визначає, якому, він підлягає покаранню.

(Немецький город XIV – XV вв.: Сб. матеріалов. М., 1936. С. 99 – 100).

КУПЕЦЬКА ГІЛЬДІЯ

Ось звичаї купецької гільдії –

1. Якщо який-небудь купець, що перебуває в нашому місті або в передмісті, не побажає вступити в нашу гільдію і, відправившись куди-небудь, буде вигнаний або втратить своє майно, або буде викликаний на поєдинок, то ми ніяк за нього не заступимось,

2. Якщо хто-небудь з негільдійських приторгується до яких-небудь харчів або до чогось подібного і хто-небудь із гільдійських утрутиться, він і купує те, до чого інший прицінювався, не зважаючи на того. Якщо ж хто-небудь із гільдійських приторгується до якого-небудь товару, що не належить до харчів, вартістю в 5 великих солідів і більше, а хто-небудь інший, теж із гільдійських, утрутиться, то й він, якщо побажає, візьме участь у цій угоді, і якщо при цьому той, хто приторгувався, почне відмовляти в частці тому, хто втрутився, і перед деканом¹ при двох свідках із гільдії можна буде

¹ Декан – у Католицькій Церкві особа, що стоїть на чолі капітула, тобто ради з

встановити, що він відмовляв йому в його частці, то він заплатить штраф у 2 соліди.

3. Коли настане час пиятики, слід, щоб декани повідомили свій капітул у призначений день узяти участь у пиятиці і приписали, щоб вони мирно прийшли о дев'ятій годині на своє місце і щоб ніхто не починав сварок, пригадуючи старе або недавнє.

4. Постановлено також, що коли хто привезе із собою на пиятику кого-небудь – сина, племінника або слугу свого, – то за кожного заплатить 12 денаріїв; із цієї постанови ми виключаємо магістрів.

5. Якщо ж на пиятику прийде хто-небудь не з гільдійських, буде пити потай і його побачать, то заплатить 5 великих солідів, або хай тут же вступить у гільдію; звідси виключаємо кліриків, рицарів і чужоземних купців.

8. Якщо хто вдарить кого-небудь кулаком або каменем, а до зброї не вдасться, – заплатить 2 унції.

10. Якщо хто, розгнівавшись на іншого, схопиться зі свого місця, заплатить 1 унцію.

11. Якщо хто після дзвінка буде галасувати або скочить, – заплатить 1/2 унції.

12. Коли хто не прийде після першого дзвінка у свій капітул, – заплатить 12 денаріїв, а хто піде без дозволу, якщо тільки його не спіткає хвороба, – заплатить 12 денаріїв.

14. Чи всяку дурість, словом або ділом, протягом двох днів пиятики слід відповідати перед деканом, а не перед іншим суддею...

15. Постановлено, що витрати на вино і все необхідне для гільдії покриваються гільдійським майном.

16. Під час пиятики нашої стражники, які відкривають двері городянам, що приходять на пиятику або на капітул, дістають кожний одну порцію, кожний із заспівувачів – по одній порції за кожну добу, кожний з тих, хто стереже вхідні двері, – одну порцію; коли хто з гільдійських занедужає, що буде засвідчено сусідами, дістає по порції на добу. Коли хто буде за межами своєї країни, то жінка його за кожну добу діставатиме по порції. Якщо

ж він буде на весіллі, то гільдія нікому не зобов'язана видавати його порцію. А всі священники, які прийдуть до вечірні, дістають кожний по порції на добу; так само і всі ті, в чиїх різних парафіях ми є парафіянами. Паламар Св. Одомара, що віддзвонює перший дзвін, який скликає нас на наш капітул, і прибирає для нас реліквії, дістає по порції на добу. А поручителів беруть чотирьох, і доки один з них живий, він платить один стільки, скільки всі четверо. А коли боржник помер, усі поручителі вільні.

17. Якщо хто вступає в гільдію, молодий чи старий, повинен до занесення в список заплатити 2 денарії переписувачеві, деканам теж по 2 денарії.

18. Декани ж мають два дні [на тиждень] до дзвону разом зі своїм письмоводителем харчуватися громадським коштом у палатах гільдголи, і буде в них тоді вино; якщо ж хто-небудь із деканів, зайнятий своєю справою, зробити цього не може, то кожний із них одержить у себе дома від капітула півсекстарія вина, а письмоводитель – одну порцію, промочити ранком горло. В інші ж дні, які вказані й розподілені по справедливості, кожний декан дістає в себе дома секстарій, а письмоводитель – півсекстарія. Коли хто захоче увійти в двері зі зброєю, то стражники повинні забирати зброю, доки він збереться виходити або доки його приятель чи який-небудь інший знайомий засвідчить, що він мирний. Після закінчення пиятики і виплати всіх витрат, коли що залишиться, буде віддано на громадську користь або на ремонт вулиць чи воріт, або на укріплення міста, а тоді ще нагадуємо всім [нашим] нащадкам у Христі, нехай пожаліють вони бідних і прокажених.

(Средневековье в его памятниках / Под ред. Д. Н. Егорова. М., 1913. С. 179 – 181).

ДОГОВІР ПРО ОХОРОНУ ТОРГІВЛІ МІЖ ЛЮБЕКОМ І ГАМБУРГОМ (1241 р.)

Фогт, рада і община міста Любека... Ми й улюблені друзі наші, міщани Гамбурга, уклали взаємну угоду про нижченаведене:

1. У випадку, якщо проти наших або їхніх міщан піднімуться розбійники та інші злі люди, починаючи від гирла річки, що

називається Траве¹, і до Гамбурга, а також по всій Ельбі до моря, і будуть учиняти на наших і на їхніх міщан ворожі напади, то ми з ними і вони так само з нами на рівних засадах повинні будуть брати участь у витратах на знищення цих розбійників.

2. Далі, якщо хто з тих, що мешкають поза містом, когось із міщан Гамбурга або Любека зухвалим самосудом позбавить життя, поранить, поб'є палицею або якимось іншим чином... скривдить, ми спільно з ними і вони з нами спільно понесемо витрати, потрібні для покриття шкоди й покарання. І якщо з їхніми міщанами біля їхнього міста або з нашими біля нашого щось трапиться, вони зі своїми, а ми з нашими міщанами разом покараємо [винних].

3. Крім того, якщо над кимось із їхніх міщан поблизу нашого міста Любека або над нашими міщанами поблизу міста Гамбурга буде вчинено яке-небудь насильство, ми їхнього кривдника або кривдників, а вони нашого або наших разом будемо розшукувати для накладення на них стягнення і покарання у цій справі...

(История средних веков. Хрестоматия / Сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М., 1988. Ч. 1. С. 191 – 192).

ПОСТАНОВА ГАНЗИ 1260 – 1264 рр.

Ми бажаємо довести до вашого відома про рішення, яке з розважнішою передбачливістю ухвалено розсудливими і чесними людьми на підтримку всіх купців, що користуються і керуються Любецьким правом.

1. Насамперед нехай кожне місто в міру можливості захищає море від піратів та інших зловмисників, так щоб морські торговці могли вільно здійснювати свою торгівлю.

2. Далі, якщо хто-небудь через провину буде вигнаний із одного міста, то не буде прийнятий у жодне інше.

3. Далі, якщо який-небудь міщанин буде взятий у полон, то його не слід викуповувати [ганзі] ніякими коштами, а слід надіслати йому його пояс і ніж.

4. Далі, жоден купець не повинен викуповувати іншого, якщо той потрапив у полон, і не приймати його ні від кого за гроші.

¹ На цій річці, що впадає в бухту Балтійського моря, було розташоване місто Любек.

Якщо він зробить це, то втратить осілість свою в тому місті й у всіх, де діє Любецьке право.

5. Далі, якщо хто-небудь за грабунок і розбій буде ошельмований в одному місті, то він буде ошельмований і в усіх.

6. Далі, якщо який-небудь пан почне облягати яке-небудь місто, то жодне інше місто на шкоду першому ні в чому не надає, підтримки обложнику, якщо тільки останній не сеньйор його.

7. Далі, якщо в країні буде війна, жодне місто через це не стане тілесно і майново шкодити якому-небудь громадянину з цих міст, а щиро його підтримає.

8. Далі, якщо хто-небудь візьме дружину в якому-небудь із цих міст, а з'явиться перша дружина і зажадає його, і зуміє відповідними свідками довести, що він її законний чоловік, то він буде обезголовлений.

9. Далі, якщо який-небудь міщанин видасть доньку свою або внучку за когонебудь, а інший скаже, що вона його законна дружина, і відповідними свідками цього довести не зможе, то він буде обезголовлений. Нинішнє рішення дійсне на один рік, а як після цього ухвалять діяти, про це місто місту повідомить письмово.

Дано в день Іоанна Хрестителя, у Вісмарі.

(Средневековье в его памятниках / Под ред. Д. Н. Егорова. М., 1913).

Гамбурзьке міське право

ПОСТАНОВА ГАНЗИ 1265 р.

1. Далі, один раз на рік ми повинні збиратися, де ухвалимо, заради справ міст.

2. Далі, якщо на морях зберуться пірати, всі міста повинні, згідно з розкладкою, здійснювати витрати на знищення їх.

(Средневековье в его памятниках / Под ред. Д. Н. Егорова. М., 1913. С. 184).

СТАТУТИ ГАНЗЕЙСЬКОЇ КОНТОРИ В БРЮГГЕ XIV ст. 1343 р.

В ім'я Боже, амінь. Для користі і блага всього купецтва Римської імперії німецької нації визначені і прийняті з відома і згоди всього вищезгаданого купецтва, яке перебувало в той час у Брюгге, писані тут статті про таке:

1. По-перше, вищезгадане купецтво воліє, що коли хто порушить Постанови статей, які містяться в наших привілеях, завдавши тим шкоду панам і порушивши договір, він повинен сплатити всьому вищезгаданому купецтву відповідний штраф.

2. Далі, вони воліють, щоб ніхто не торгував товаром, який не можна перепродати без збитку в Брюгге або взагалі в області Фландрії; ніхто не повинен також позичати гроші під заставу, писане зобов'язання або на строк, щоб нажити цим більше грошей або прибутку в межах міста чи вищезгаданої області. Воліють також, що коли хто-небудь буде таким чином обманутий усупереч справедливості і це зможе бути доведене через двох добрих купців або маклерів, які мають відомості в даній справі, що повинен сплатити згаданим купцям по 5 шилінгів з кожного фунта всієї суми. І коли б старшини захотіли, вони можуть кожного привести на свій розсуд до присяги, щоб він посвідчив правду в цій справі.

3. Далі, ніхто не повинен давати маклерові більше того, що встановлено здавна, під загрозою штрафу в 5 шилінгів.

4. Далі, жоден купець не може викликати іншого в який-небудь суд, окрім нашого власного суду, хіба тільки хто-небудь буде від суду ухилятися. І ніхто з наших людей не може накласти арешт на чуже майно інакше, як за нашим правом, хіба тільки він зробить це, побоюючись того, що інший може попередити його, діючи за фландрським правом, або хіба він зробить це з дозволу старшин. Штраф за це – марка золота.

5. Далі, воліють: коли яка-небудь людина, що живе не за нашим правом, учинить кому-небудь із наших несправедливість і не захоче за це сплатити відповідний штраф, тоді слід зробити про ті подання перед старшинами. Старшини ж повинні просити всіх купців, щоб вони не давали цій людині заробляти у них гроші доти, доки вона внесе штраф. Далі, воліють щоб, коли хто

небудь з наших людей це порушить, повинен сплатити штраф у розмірі одного фунта...

Від 1354 р.

Ці нижчеписані статті встановлені з дозволу і згоди всього німецького купецтва... в Брюгге, в рік [утілення] нашого Господа... 1354, в 20-й день квітня.

7. Далі, ухвалено... у згаданому році... що коли хто-небудь заплатить за свій товар мито не в такому розмірі, як слід було би заплатити за звичаями Фландрії, і буде в тому викритий збирачем мита, він повинен внести купецькій общині стільки ж, на скільки він провиниться перед збирачем, та ще заплатити 10 шилінгів штрафу. І це не повинно допускатися.

8. Далі, якщо яка-небудь примхлива людина в гордині і гніві, без дозволу купецтва, буде нехтувати німецьким правом і відкидати його, її не слід знову приймати під захист купецького права... І якщо хто-небудь має з вищезгаданою людиною угоду, а саме щодо нерухомого майна або спільного паю в купецькому кораблі, – йому слід угоду з нею розірвати протягом року і дня, під загрозою штрафу в розмірі марки золота.

Близько 1360 р.

9. Далі, жодна людина, що користується німецьким правом, не повинна входити в товариство і володіти нерухомим майном спільно з фламандцями, під загрозою штрафу в розмірі марки золота.

(Хрестоматія з історії середніх віків /За ред. М.П. Граціанського і С. Д. Сказкіна. К., 1952. Т. 2).

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БРЕМЕНА

при повторному прийомі його в німецьку Ганзу

(3.08.1358 р.)

Ми, консули і община міста Бремена, висловлюємо безмірну подяку шановним мужам, консулам приморських міст, а також інших міст і рядовим купцям німецької Ганзи Священної Римської Імперії за те, що вони знову ласкаво прийняли нас у своє середовище і допустили користуватися вольностями і привілеями згаданих купців, хоч ми й були позбавлені цих

вольностей протягом деякого часу¹. Ми хочемо довести до відома всіх і кожного, хто коли-небудь захоче особисто вислухати або побачити цей документ, і публічно виявляємо цим документом, що хочемо непорушно і твердо дотримуватися всіх без винятку нижчеписаних пунктів і статей, по яких домовились і прийшли до згоди в місті Любеку: від нашого імені і з нашого боку високошановні мужі і пани Генріх, на прізвище Донельдей, і Бернард Деттенгузен, спеціально послані нами для даної мети співчлени нашої консульської колегії, а з боку купців вищезгаданої Ганзи присутні в Любеку високошановні мужі, пани консули міста Любека та інших міст. А саме, по-перше, коли б і скільки б разів зажадали від нас пани консули нижчеписаних міст, тобто Любека, Вісмара, Ростока,

Штральзунда і Грейфсвальда, для успіху і користі всіх вищезгаданих купців допомоги для оборони гавані, що зветься Норзунд, ми повинні охоче послати туди одне добре, цілком споряджене судно з 50 озброєними людьми та іншим військовим спорядженням на наші кошти і ризик, і коли би Бог дав нам і нашим помічникам і таким же захисникам згаданої гавані, перемогу над піратами та іншими грабіжниками, то одержану при цьому здобич ми повинні бути готові охоче поділити зі згаданими нашими помічниками відповідно до кількості людей, тобто відповідно до пайки на кожного мужа.

Потім, коли б і скільки б разів зажадали від нас пани гамбурзькі консули для оборони ріки Ельби, ми повинні охоче послати для цієї оборони на Ельбу на судні сотню озброєних мужів так само на наші кошти і ризик, і коли б ми і тут захопили здобич у грабіжників, ми повинні поділити її порівну між нами і помічниками нашими відповідно до кількості й числа осіб так, як це сказано вище. А якщо буде необхідно послати у зазначені місця не по одному, а по кілька суден, ми повинні це зробити без будь-якого заперечення. Так само ми хочемо з удячністю виконувати і твердо дотримуватись усіх пунктів і побажань, прийнятих і ухвалених панами консулами вищезазначених міст як представників усіх вищезазначених купців; і коли б хто-небудь

¹ Протягом якого саме часу, точно невідомо. Є підстава думати, що цей час був досить тривалим.

з наших громадян нерозумно насмілився підняти вітрила і зробити зі своїми кораблями і товарами такі рейси й відвідати такі місця, які були би під заборною з боку вищезазначених панів консулів і купців, отже, порушив би відповідні постанови й рішення і не захотів дотримуватися ні тих, ні інших, у такого [нашого співгромадянина] належить конфіскувати все його майно, а самого позбавити волі, причому дві частини майна, яке він мав при собі в тому місті, де його спіймали, повинні відійти до вищезгаданих купців, а третя частина – панам консулам того міста, де він був захоплений; все ж інше його майно, яким він до того часу володів у нашому вищезгаданому місті та в інших місцях, має бути збережене недоторканим для передачі в розпорядження його спадкоємців і найближчих родичів. Так само цим обіцяємо і даємо тверде зобов'язання в тому, що будемо оберігати вищезгаданих купців від збитків. Що ж до всіх тих переваг і договорів, які ми мали і якими користувалися досі від того часу, коли ми були позбавлені тих вольностей, якими користуються вищезгадані купці, зрозуміло, ми цілком за те, що такі переваги і договори не повинні бути збитковими і небезпечними для вищезгаданих купців, тому що всякі лукаві і шкідливі застереження цілком виключені всім вищеписаним. Так само, коли, борони Боже, нам або кому-небудь з нас, або нашим співгромадянам, або кому-небудь від нашого імені, з нашого відома, відкинувши геть усякі церемонії, довелося б діяти або виступати проти вищеписаного, в такому разі ми і наступники наші повинні бути виключені на вічні часи зі згаданої Ганзи вищезгаданих купців і повинні бути позбавлені всіх прав вищезгаданих купців. На підтвердження всього вищеписаного до цього [документа] привішена печатка нашого вищезгаданого міста...

(Хрестоматія з історії середніх віків / За ред. М.П. Граціанського і С. Д. Сказкіна. К., 1952. Т. 2).

СТАТУТ ЩОТИЖНЕВОГО РИНКУ В МІСТІ СТРАСБУРЗІ (1491 р.)

Прагнучи до того, аби щотижневий ринок приносив простолоду міста Страсбурга користь, і разом з тим бажаючи

викорінити хоча б частково посередництво, наші пани старшини, рада і колегія ХХІ ухвалили таке.

Слід наказати всім комісіонерам із купівлі-продажу зерна: якщо вони почують або побачать, що чужинці наважуються скуповувати зерно і знову продавати його тут, у місті, з метою наживи, то вони, комісіонери, зобов'язані сказати цим людям, що така торгівля заборонена і що вони повинні негайно вивезти куплене на ринку або в іншому місці...

Потрібно також наказати комісіонерам: якщо вони дізнаються, що хтось у місті – чи монастир, чи хто-небудь інший – хоче оптом продати наявне у нього зерно, то вони повинні повідомити про це старшину зі скупки зерна [тобто міського старшину] на той випадок, що, можливо, місто захоче купити частину цього зерна, щоб запобігти на майбутнє нестатку хліба. Чого місто не захоче купити, те може бути вільно продане з тією, однак, умовою, що куплене зерно повинно бути негайно вивезене і не може продаватися тут з метою наживи.

Наші пани старшини, рада і колегія ХХІ ухвалили, що жоден бюргер або селянин міста Страсбурга, що має вино у достатній кількості, аби покрити потреби своєї сім'ї протягом одного чи півтора року, не має права купувати його на відкритому ринку з метою спекулятивного перепродажу під загрозою штрафу у 5 фунтів пфенігів; якщо ж він хоче купувати вино для перепродажу, то йому дозволяється купувати його поза містом, у сільській місцевості.

Забороняється бюргерам і селянам Страсбурга, які не мають коней і не розводять їх, купувати тут овес з метою спекулятивного перепродажу. В кого є коні, той має право купувати кожного ринкового дня до 10 четвертей вівса, не більше. Наша попередня постанова, що дозволяла комісіонерам з купівлі-продажу зерна торгувати у своїх ятках вівсом, зберігає силу. Але [їм] забороняється купувати овес у сільських місцевостях і завозити його в місто. Про це слід оповістити народ...

(Немецький город XIV – XV вв.: Сб. матеріалов. М., 1936. С. 74)

МОГУНТИНСЬКИЙ ІМПЕРСЬКИЙ МИР 1103 р.

У рік від втілення Господа 1103-й імператор Генріх в Майнці скріпив своєю рукою і встановив; також руку приклали архієпископи і єпископи. Склав присягу син короля і перші люди всього королівства, герцоги, маркграфи, графи і дуже багато інших. (...) Принесли присягу на мир церквам, клірикам, монахам, мирянам, як-то: купцям, жінкам, не викрадати їх насильством, і євреям. Присяга така: хай ніхто не нападе на чий-небудь будинок, не розоряє пожежею, не захоплює через гроші, не ранить, не б'є, не вбиває. А хто зробить це, втрачає очі або руку. Якщо хто-небудь його буде захищати, понесе таке ж покарання. Якщо втече в замок, то ті, що присягнули миру, взявши в облогу цей замок, через 3 дні завоюють його. Якщо хто unikне кари, то бенефіцій, якщо такий у нього є, відбирається сеньйором, а вотчина відходить до його родичів. Якщо хто вкраде на 5 солідів або більше, втрачає очі або руку. Якщо вкраде менше, ніж на 5 солідів, позбудеться волосся, буде висічений різками і віддасть вкрадене; і якщо тричі справить таке злідство чи грабіж, втрачає очі або руку. Якщо в дорозі зустрінеться тобі твій ворог і ти можеш нашкодити йому, зашкодь; якщо втече в чий-небудь будинок або двір, нехай запишиться неушкодженим.

1. Цією присягою друзі короля користуються, як щитом, ворогам ж в жодному разі вона не допомагає.

ІМПЕРСЬКИЙ ЗЕМСЬКИЙ МИР ФРІДРІХА II 1235 р.

Фрідріх II Божою милістю повсякчас августійший імператор римлян, король Єрусалиму і Сицилії.

Досягнувши престолу імператорської величності з волі Божественного провидіння, ми перейнялися зміцненням наших заходів з управління підвладними (нам людьми) двойною скріпою – миру і справедливості, щоб завдяки цьому тим набуло собі популярність ім'я наше, що йому послужило б до слави, підданим же до спасіння. Бо тим, головним чином, зміцнюється влада государя, коли, оберігаючи мир і здійснюючи справедливість, вона є настільки ж страшною для злостивих, наскільки бажаною для добродійних. Тому, наполегливо піклуючись, з метою управління отриманою нами державою про те, щоб у наші щасливі часи міцно трималося над підлеглими нам

народами імперії кермо миру і справедливості, – ми, за порадою і за згодою улюблених князів духовних і світських, на урочистому сеймі, проведеному в Майнці, повеліли оприлюднити у присутності цих князів і безлічі знатних і інших вірних імперії деякі постанови, укладені в певну [кількість] розділів, тому що, хоча по всій Німеччині і знаходяться особи, поставлені для розбору позовів і справ приватних осіб на основі успадкованих віддавна звичаїв і неписаного права, однак запишалися ще не введеними належним чином деякі важливі [норми], що стосуються встановлення загального добробуту і спокою імперії, деяка частина з яких, – коли по тому чи іншому випадку справа доходила до суду, – вирішувалася більше обміркованою думкою, ніж вироком, (що спирається на) встановлений закон (*statuti juris*) або – при розбіжності поглядів суддів – на прийнятий звичай. Які [постанови], наділені силою публічних настанов, ми повеліли дотримуватися всім і кожному, визначивши покарання для переступаючих священні постанови, як (того) вимагає гідність ображеної величності і зловмисність правопорушника.

1. Вольностям і правам церков тим щедріш повинно протегувати наше благовоління, чим відданіше вони та їхні управителі сприяють [нам] у духовних і мирських [справах]. Отже, ми рішуче постановляємо і настійно наказуємо, щоб у містах (*civitatibus, opidis*), селищах і у всіх місцях нашої священної імперії ніхто всупереч закону не чинив непокори [юрисдикції] єпископів і архідияконів, але щоб виконувалися їхні розпорядження і праведні рішення у справах церковних.

3. Нерідко трапляється, особливо серед ратних людей, що виниклий розбрат призупиняється [затихає] укладанням перемир'я з прийняттям [сторонами] взаємних зобов'язань, бо те, що часом усувається з людських поганих відносин, знову [повторно] починає загрожувати загибеллю, якщо не буде піддане покаранню. Тому ми міцно і настійно наказуємо: якщо той, щодо якого буде порушено перемир'я, разом з тим, під чиїм поручительством воно було обіцяно, і ще з двома поважними мужами незаплямованої репутації доведе під присягою перед своїм суддею [факт] порушення перемир'я, то порушник [такого] нехай піддається опалі з неможливістю позбутися її без згоди на те позивача [потерпілого], або нехай позбудеться руки. Якщо ж

той, хто ручався за дотримання перемир'я, не побажає дати показання свідків для з'ясування істини, то його слід примусити до цього суддею, хіба тільки під присягою заявить про своє невідання; в іншому випадку, будучи викритий [у брехні], нехай втратить руку. Якщо ж перемир'я буде порушено вбивством кого-небудь, і який-небудь кровний родич убитого за вищевказаною формою доведе це, то порушник миру, будучи викритий [у вбивстві], нехай буде навіки позбавлений честі і прав.

4. Необхідно пред'являти до судді вимоги про поведінку, відповідну його посади, бо той, хто судить інших, зобов'язаний виділятися [своєю] моральністю. Отже, під страхом позбавлення нашого покровительства, ми міцно-міцно постановляємо, щоб наші князі і всі інші, що наділені судовою владою безпосередньо від нас, справи, що розбираються у них, вершили по справедливості, відповідно до розумних земських звичаїв, і щоб те ж саме вони наказували іншим суддям, що стоять нижче їх і отримують свою судову владу від них. Хто цього не зробить, того ми, по всій строгості закону піддамо особливому покаранню, не маючи наміру поступатися нічим з належного нам права або з належного на нашу користь штрафу, не бажаючи у цьому нікому давати ні спуску, ні пощади. Разом з тим ми наказуємо, щоб те ж саме твердо дотримувалося вищими суддями щодо нижчих суддів.

5. Для того створені органи влади (*magistrates*) і закони, щоб ніхто не був месником за свої образи, тому що, де перестає діяти авторитет закону, там ніщо не вгамовує свавілля жорстокості. Тому ми постановляємо, щоб ніхто, у чому б не були заподіяні йому шкоди чи образи, не мстив сам за себе; але нехай, подавши перш скаргу, домагається в законному порядку перед своїм суддею остаточного рішення, хіба тільки йому безпосередньо доведеться силою відбивати силу для захисту свого тіла або свого майна, що називається необхідною обороною (*nothwehr*). Якщо ж хто в інших випадках вдасться до помсти, той нехай заплатить вдвічі за збиток, нанесений противнику, втративши надалі право на який-небудь позов за нанесення йому шкоди або образи.

7. Оскільки привласнення чужого без згоди господаря є правопорушенням, то тим більш суворому переслідуванню

підлягає кожен за злодійство й обман, чим нахабніше він привласнює собі що-небудь з доходів держави. Тому ми постановляємо, щоб усі мита як на сухопутних, так і на водних [дорогах], ким би і де б вони не були встановлені після смерті блаженної пам'яті отця нашого імператора Генріха, були зовсім скасовані, за винятком тих випадків, коли той, хто їх збирає, доведе, що у нього є законне право на збір цих мит. Також наказуємо ми, щоб усунуто було і зовсім припинено підвищення усіляких мит і щоб вони, як належить, залишалися в тому вигляді, як раніше були встановлені. Якщо ж хто виявиться порушником цієї нашої постанови і буде вимагати в неналежному місці що-небудь понад те, що встановлено, той, будучи викритий у цьому в законному порядку перед своїм суддею, нехай понесе покарання, як розбійник і грабіжник на великій дорозі. Від тих же, хто отримує мито як на сухопутних, так і на водних дорогах ми вимагаємо, щоб вони використовували [тримали] його належним чином для ремонту мостів і доріг, чесно піклуючись якнайкраще в інтересах подорожуючих і плаваючих, з яких вони збирають мито, про їх спокій, безпеку і конвої, так щоб ті не зазнали ніякого збитку на всьому протязі їх ділянок. Всякий же, хто тричі буде в законному порядку викритий перед нами в тому, що він не дотримувався цієї постанови, повинен втратити право збору мита на користь того сеньйора, від якого отримав його.

14. Ніхто нехай не наважиться захоплювати у кого-небудь майно в забезпечення боргу (*reignogage*) без дозволу судді [даної] провінції; хто це зробить, той нехай буде покараний, як грабіжник.

22. Встановлено відмінність покарань за характером злочинців. Ось чому ми переслідуюмо тих, що зазнали опали, як [за] державні злочини так, щоб навіть посягання [на тих], яких тяжкість їх злочину позбавила їх батьківщини, залишалися безкарним. Отже, міцно і строго ми наказуємо та постановляємо, що вирок про опалі повинен оприлюднюватися тільки в публічних місцях. І опала не повинна бути знята інакше, як за попереднім поданням достатнього забезпечення того, що позивачеві [потерпілому] буде дано задоволення відповідно до звичаю землі. Якщо ж суддя не зробить цього, то ми за

відповідної скарги покараємо цього суддю, як того вимагає закон. Також ми строго наказуємо, щоб всякий суддя, як вищий, так і нижчий, нікого [з тих, із] яких знімається опала, не звільняв від штрафу, званого *wette*, щоб інші більш страшилися піддатися опалі.

24. Також всякий, хто буде звинувачувати інших з викликом на поєдинок у злочині образи величності, (у тому), що робить замах підбурюванням або посібництвом на що-небудь бунтівне проти нас і імперії, нехай буде нашим вироком визнаним позбавленим честі і прав, якщо в даний йому законний термін він не з'явиться, щоб очистити себе.

26. Жодне місто нехай не приймає завідомо до себе опального, ніхто нехай не заступається за нього, коли йому будуть завдавати яке-небудь зло; нічого не слід давати йому через співчуття; ніхто не повинен брати участь з ним у купівлі або продажу; але всі нехай уникають його. Якщо місто, із загальної згоди, прийме завідомо його і якщо це місто буде мати стіни, то місцевий суддя нехай зруйнує стіни; той, хто дав йому притулок нехай буде покараний як опальний, а будинок його нехай буде зруйнований. Якщо у міста не буде стін, суддя нехай підпалить його, і нікому нехай не буде дозволено його захищати. Якщо місто виявить [цьому] опір, то й місто, і люди, які чинитимуть опір, нехай позбудуться всіх своїх прав. Якщо суддя, в судовому окрузі якого [це місто] знаходиться, не зможе це зробити, то про це буде доведено до нашого відома, і ми доб'ємось, щоб це було виконано.

28. Доводиться піклуватися [як] про управління імперії [в цілому, так] і про справи різних земель і областей; і оскільки постійно потрібно, щоб все це влаштувалося нашими турботами, то ми хочемо, щоб [ті] справи, тих, що позиваються, на яких ми не можемо головувати особисто, вершилися замість нас людиною випробуваної вірності і незаплямованою репутації, поставленою на чолі судів. До нього нехай і звертаються за непорушними судовими рішеннями, крім тих [справ], які ми приберігаємо спеціально для нашого [особистого] розгляду. Отже, ми постановляємо, щоб при нашому дворі (*curia nostra*) був юстиціарій, чоловік вільного стану, який запишався б на тій же

посаді, якщо він буде відправляти її добре і згідно з законом, не менше року. Він повинен головувати на суді щодня, за винятком неділь та інших великих свят, творячи суд всім, хто позивається, крім князів та інших високих осіб у справах, що стосуються їх осіб, прав, честі, левів, власності або спадщин, і крім найважливіших справ. (...)

29. Він матиме [при собі] спеціального нотаріуса, [письмоводителя], який буде записувати імена підданих опалі, а також [імена] позивачів і саму справу або скаргу і день, в який [винні] будуть оголошені під опалою; також імена звільнених від опали і [ім'я] позивача, за скаргою якого вони були оголошені під нею. Причину і день зняття опали, імена поручителів [тих осіб], які звільняються від опали, хто вони такі і звідки [родом] – чи іншого виду забезпечення, яке представить, той хто підлягає звільненню [від опали], згідно зі звичаями країни, з метою задоволення, того, хто подав скаргу. Він буде приймати і зберігати письмові заяви, що містять у собі скарги. Ніяких інших обов'язків у справах палацового суду (*curie*) не лежатиме на ньому. Він буде записувати імена тих, на кого будуть зводитися обвинувачення, або робитимуться доноси, як на людей шкідливих для [даної] місцевості, роблячи позначку про їх безчестя; і буде викреслювати [з цього списку] їх імена, коли вони звільняються від підозри. Він буде записувати всі рішення, винесені в нашій присутності за більш важливих справ, особливо такі, які виникатимуть у результаті зіткнення суперечливих суджень, що в просторіччі називається *gesamt Urteil*, щоб у майбутньому в подібних справах вже не було суперечливого, [причому] повинна бути позначена та місцевість, відповідно до звичаїв якої було винесене рішення.

САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО

КНИГА ПЕРША

Стаття 1

Два мечи надав Бог земному царству для захисту християнства. Господові призначений меч духовний, імператору – світський. Папі призначено їздити верхи в належний час на білому коні, а імператор повинен тримати його стремено, щоб

сідло не сповзло. Це означає: хто противиться папі і не може бути примушений церковним судом, того імператор зобов'язаний примусити за допомогою світського суду, щоб був слухняний папі. Точно так само і духовна влада повинна допомагати світському суду, якщо він цього потребує.

Стаття 2

1. Кожен християнин зобов'язаний після досягнення ним повноліття брати участь тричі на рік у церковному суді в тому єпископаті, де він проживає. Вільні ж люди бувають трьох родів: люди, що можуть бути шефенами, які повинні брати участь у єпископському суді, чиншовики в суді пробства і поселенці [ландзаси] в суді декана [архіпастиря].

2. Рівним чином вони повинні брати участь у світських судах. Шефени – у суді графа через кожні 18 тижнів за королівським наказом [банном]. Якщо ж суд з приводу злочину призначається через 14 ночей після чергового суду, то [шефени] зобов'язані брати участь у ньому для того, щоб здійснити суд над злочинцем. Тим самим вони виправдали свою земельну власність перед суддею і, таким чином, їх земельна власність вільна від судової повинності.

3. Чиншовики теж зобов'язані на основі їхньої земельної власності брати участь у суді шультгейса через кожні шість тижнів після виклику. З їхнього середовища має бути обраний судовий виконавець, якщо [колишній] судовий виконавець помре.

4. Поселенці [ландзаси], що не мають ніякої земельної власності в даному місці, зобов'язані брати участь у суді гографа через кожні шість тижнів. У цьому суді і в кожному суді фогта сільський староста повинен звинувачувати тих, хто не з'являється на суд, хоча і зобов'язаний з'явитися, так само як і у справах, в яких при переслідуванні [злочинця] криком закликали на допомогу, у випадках нанесення людям кривавих ран, [потім] якщо хто-небудь поб'є іншого або заподіє іншому шкоду оголеним мечем або [в справах] про всякі злочини, за які передбачено [позбавлення] життя або руки, якщо з цього приводу не була порушена перед судом скарга [потерпілим]. З іншого [приводу] він не зобов'язаний звинувачувати.

Стаття 3

1. Origines¹ пророкував свого часу, що має бути шість віків, кожен вік по тисячу років, а на сьомому віці світ повинен загинути. Так як ось, нам відомо зі священного писання, що з Адама почався перший вік, з Ноя другий, з Авраама третій, з Мойсея четвертий, з Давида п'ятий, з народженням Христа – шостий. У сьомому ми живемо без певного рахунку.

2. Рівним чином встановлено 7 військових щитів², з яких королю належить перший; єпископам, абатам і абатисам – другий; світським князям – третій, якщо вони стають васалами єпископів; сеньйорам³ – четвертий; особам, що можуть бути шефенами, і васалам, – п'ятий, а їх васалам – шостий. Як християнство в сьомому віці в точності не знає, як довго цей вік буде існувати, точно так само і про сьомому щиті невідомо, чи має він ленне право і військовий щит⁴. Шостий щит перетворився у сьомий завдяки тому, що світські князі стали васалами духовних князів, чого раніше ніколи не було. Як феодальна драбина кінчається на сьомому щиті, точно так само і спорідненість закінчується сьомим ступенем.

Стаття 14

1. Хоча за ленним правом пан (сеньйор) передасть лен батька тільки одному синові, але цього немає по земському праву, щоб він [син] один його отримував, хіба тільки він надасть своїм братам те, що їм належить в ленному майні.

2. Рівним чином це не буде по земському праву, якщо батько виділить для свого сина за допомогою лена і йому передасть лен з умовою, щоб він зберіг льон після смерті батька і одночасно щоб в іншому ленному майні він отримав би рівну частку зі своїми братами. Хоча за ленним правом вони не могли б це заперечувати, все ж це не відповідає земському праву; і якщо вони оскаржать це по земському праву, то вони можуть за

¹ Origines» - назва твору єпископа Ісидора із Севільї (пом. у 636 р.). Однак Ісидор говорить у цьому творі тільки про шість віків.

² Військовий щит – символ належності до стану, який володіє ленним правом і має право держати лен, і разом з тим показник рангу, до якого відноситься особа в системі феодальної ієрархії.

³ Вільні, благородного походження (графи).

⁴ За ленним правом – сьомий щит не має ленного права.

судовим рішенням зобов'язати його до правильного розділу спадщини.

Стаття 38

1. Наймані бійці [в судовому поєдинку] і їхні діти, актори і всі незаконнонароджені, і потерпілі [засуджені] за крадіжку і грабіж або ті, що повертали [награбоване] і викриті на суді, або ті, що відкуповуються від смертної кари або тілесних покарань [«викуповують життя або шкіру і волосся»] – всі вони позбавлені прав.

2. Далі, ті що рік і день знаходяться під королівською опалою, оголошуються за вироком позбавленими прав і позбавляються земельної власності та лена: лен стає для сеньйора вільним, власність переходить під владу короля. Якщо спадкоємці протягом року і дня не отримують назад за допомогою присяги власність від короля, то вони, як і ті, що знаходяться в опалі, втрачають спадщину, крім випадків, коли поважна причина завадила їм з'явитися; поважна причина повинна бути доведена, як годиться [по праву]. Земельна власність міністеріалов не може відійти до короля і взагалі за межі влади їх сеньйора, якщо вони позбавляються своїх прав.

3. Законних дітей не може більше мати чоловік, позбавлений прав, хіба тільки він вийде на бій на коні зі списом перед королівським військом проти іншого короля. Тоді йому повертаються його права, але не його маєток, якого він позбавлений.

Стаття 55

1. Всякий світський суд має своїм початком обрання. Тому суддею не може бути призначений суддя і ніхто інший, якщо він не був суддею за народженням або за своїм леном.

2. Якщо буде скоєно злочин, крадіжку чи грабіж, причому злочинець буде схоплений на місці злочину, то з цього приводу можна обрати одного гографа мінімум від трьох сіл для того, щоб судити спійманого на гарячому, якщо не можна роздобути ленного суддю.

Стаття 63

1. Хто хоче викликати на судовий поєдинок особу рівну з ним за станом, той повинен просити суддю, щоб уповноважив його на це відносно порушника миру, якого він тут бачить. Якщо йому

буде вказано за рішенням [шефенів], що він має право це зробити, то він повинен запитати, де він може його схопити, щоб це сприяло здійсненню його права. (...) Коли він ним заволодіє і потім з дозволу [суду] відпустить, він повинен його поінформувати, чому він його захопив. Це він може зробити негайно або порадившись [з представником] з цього приводу. Потім він повинен його звинуватити в тому, що він порушив його мир або на королівській дорозі, або в селі. Як він мир порушив, так він повинен і вказати у скарзі. Потім він повинен далі його звинувачувати, що він його поранив і вчинив над ним насильство, яке він може довести. Потім він повинен показати рану або рубець, якщо рана зажила. Потім він повинен скаржитися далі, що він пограбував його майно, що він взяв так багато, що це не безцінь і не негідне поєдинку. Відносно цих трьох злочинів він повинен скаржитися одночасно. Якщо він промовчить про це, то він програв поєдинок.

3. Кожен може відмовитися від поєдинку з тим, хто нижчого у порівнянні з ним народження. Тому, хто вище стоїть за народженням, нижчий не може відмовити в поєдинку за мотивами вищого народження, якщо тільки той його викликав.

Стаття 65

1. Так само, як тут вказано, викривають і того, який був викликаний і запрошений на поєдинок, зобов'язався з'явитися або виставив поручителя, проте в призначений день суду не з'явився.

2. Хто життя або руку викупує, якщо він був засуджений до цього, того позбавляють прав.

4. Вергельд повинен бути сплачений протягом 12 тижнів з того моменту, як вергельд присуджений.

КНИГА ДРУГА

Стаття 7

Чотири випадки є, які визнаються поважними причинами [неявки в суд]: арешт і хвороба, служба Богу поза країною і імперська служба. Якщо хто-небудь не може з'явитися до суду тому, що йому перешкоджає така причина, і це буде належним чином доведено одним з його посланців, хто б він не був, то це залишається для нього без шкідливих наслідків, і він отримує

термін до найближчого судового дня, коли він звільниться від такої перешкоди.

Стаття 13

1. Тепер почуйте про злочини і яке за них покарання чекає. Злодія належить повісити. Якщо ж у селі станеться крадіжка вдень ціною менше трьох шилінгів, то за це сільський староста в той же день може піддати тілесному покаранню [побоям і вистриганню волосся] або [дати] відкупитися трьома шилінгами. Потім той вважається збезчещеним і позбавленим прав.

2. Це вищий суд, який має сільський староста; він не може судити по тій справі, якщо минула ніч після подачі скарги. Але про гроші та іншому рухоме майно він може судити пізніше.

3. Таке ж покарання належить за невірні ваги і невірні доноси, за обман у торгівлі, якщо це розкривається.

4. Всіх таємних вбивць і тих, які пограбують плут, або млин, чи церкву, або кладовище, а також зрадників і таємних [нічних] паліїв, або тих, які виконують чуже доручення у своїх корисливих цілях, – їх усіх слід колесувати.

5. Хто вб'є кого-небудь, або [незаконно] візьме під варту, або пограбує, або підпалить, крім таємних [нічних] підпалів, або звалтує дівчину або жінку, або порушить мир, або буде застигнутим у порушенні подружньої вірності, тим слід відрубати голову.

6. Хто зберігає крадене або награбоване або надає цьому допомогу, і, якщо він буде викритий в цьому, його слід покарати, як тих.

7. Християнина – чоловіка або жінку, – якщо він сретик, і того, хто має справу з чарами або з отруєннями, якщо він буде в тому викритий, слід піддати спаленню на вогнищі.

8. Суддя, який не карає за злочин, той сам підлягає тому ж покаранню, якому повинен був піддатися злочинець. Ніхто не зобов'язаний відвідувати судові засідання цього судді і брати участь з ним у суді, оскільки він сам знехтував правосуддям.

Стаття 66

1. Ось слухайте про старий мир, який імператорська влада підтвердила землі саксів за згодою добрих лицарів землі¹. Всі дні

¹ Ця стаття, як і наступні, включає в себе постанову Земського миру від 1 вересня 1221

і повсякчас повинні мати мир священники і духовні особи, дівчата і жінки і євреї щодо їх майна та їх життя; церкви і кладовища і кожне село в межах його рову і його огорожі; і плуги, і млини, і королівські дороги по воді і на землі міста повинні мати мир і все, що буде знаходитися в їх межах.

КНИГА ТРЕТЯ

Стаття 21

1. Якщо двоє оскаржують [один у одного] маєток з однаковою підставою і доведуть це однакоvim свідченням, то його [маєток] слід між ними поділити. Це свідчення повинні дати корінні навколишні жителі, які живуть у тому ж або в найближчому сусідньому селі. Хто більше число осіб має в якості свідків, той отримує маєток.

Стаття 52

1. Німці повинні вибирати короля по праву. Коли він посвячений тими єпископами, які до того призначені, і вступає на престол [коронується] в Аахені, тоді він отримує королівську владу і королівський титул. Коли його посвячує папа, тоді він отримує і імператорську владу, і імператорський титул.

2. Короля обирають суддею над земельною власністю, і леном, і над життям кожного. Однак імператор не може бути повсюдно і судити всі злочини повсякчас; тому він передає князям графство і графам шультгейство¹.

Стаття 57

1. Імператора не може ні папа, ні будь-хто інший відлучити від церкви з того моменту, як він посвячений, крім трьох випадків: якщо він сумнівається в істинній вірі, або якщо він залишає свою законну дружину, або якщо він руйнує божий храм.

2. При виборах імператора перший голос належить єпископу Майнца, другий – Тріра, третій – Кельна. Серед світських перший при виборах пфальцграф Рейнський – імперський стольник, другий – герцог саксонський – маршал, третій – маркграф бранденбурзький – імперський камерарій. Імперський шенк,

¹ Передача графства і шультгейства в даному випадку означає передачу судової влади. Суд графа і суд шультгейса – королівський суд.

король богемський, не має права обрання, тому що він не німець. Потім вибирають всі імперські князі, духовні та світські. Ті, яких першими названо при обранні, повинні голосувати не за власним розсудом, а повинні першими голосувати за того, кого всі князі оберуть імператором.

Стаття 58

1. Імперські князі не повинні мати ніякого іншого світського пана, крім короля.

2. Немає такого знаменного лена, за допомогою якого будь-хто міг би стати імперським князем, якщо він не отримав цього лена від короля. Якщо інший від нього отримує, то він не є першим власником лена¹, бо той раніше його отримав, і він не може тому бути імперським князем².

Стаття 78

1. Король і кожен суддя мають право вирішувати про шию, і руку, і про спадкове майно кожного з своїх людей і їх рідню, і цим він не діє проти свого обов'язку вірності.

2. Далі, кожен може чинити опір протиправним діям свого короля або свого судді і навіть надавати допомогу в обороні від них всяким способом, хоча [тобто, навіть якщо] це спрямовано проти свого обов'язку вірності.

Частина друга ЛЕННЕ ПРАВО Розділ перший

1. Якщо хто хоче ознайомитися з ленним правом, нехай читає цю книгу і не нехтує її вченням.

2. По-перше, зауважимо, що ленний щит починається з короля і на сьомому шаблі закінчується.

3. По-друге, світські князі переходять в третій щит, коли вони стають васалами єпископів, і шостий щит переводять в сьомий.

¹ Він вже підвасал короля. Визначаючим є не характер лена, а те, від кого він отриманий.

² Глоса тлумачить, якщо брати ділять князівський лен, то той, хто отримає князівський палац, буде імперським князем, а інші – простими князями.

4. Клірики, і жінки, селяни, і купці, і позбавлені прав, і незаконнонароджені, і всі нерицарського звання з боку батька і їх предків – всі вони позбавлені ленного права.

5. Якщо, проте, будь-хто їм передасть лен, то вони матимуть право ленника, але тільки від нього; своїм дітям вони лен не передадуть у спадок, а також вони не зможуть стати в ленні відносини стосовно до іншого сеньйора.

6. Всі, що не мають військового щита, не можуть володіти ленним правом на підставі свідчення або винесеного рішення, але сеньйор, що наділив їх леном, не зможе відкидати їх свідчення.

Рукопис Саксонського
зеркала

Однак якщо двоє приписують собі право на один і той же маєток, причому один з них має військовий щит, а інший щита не має, то той, хто володіє військовим щитом, користується перевагою при доказі в порівнянні з тим, який не має військового щита.

7. Якщо той, хто володіє повним ленним правом отримає лен від клірика, або від жінки, або від кого-небудь подібного, то він не може з цим леном переходити до іншого сеньйора, хіба тільки мова буде йти про імперський або церковний лен, який чоловік [священик] або жінка отримали на підставі обрання; в цих випадках вони

матимуть ленне право.

8. Ленник повинен своєму сеньйорові скласти відому присягу в тому, що він йому буде вірний і буде йому другом. Таким чином, ленник є стосовно до свого пана зобов'язаним, оскільки він його людина і від нього тримає лен. Якщо він цього не виконає, то він не зможе бути свідком щодо ленного права свого сеньйора. Ленник повинен виявляти своєму сеньйорові належну повагу і нести службу.

9. Ленник повинен нести належну королівську службу, оголошену наказом сеньйора в присутності двох його людей за шість тижнів до походу. Служба повинна здійснюватися в межах тевтонської землі, що входить до складу Римської імперії.

11. Шість тижнів має ленник служити своєму сеньйорові за рахунок сеньйора. Після шести тижнів служби він відпочиває.

16. Ленник повинен також служити своєму панові тим, що він бере участь у судових рішеннях по ленному праву, коли це буде потрібно сеньйорові до полудня і в судові дні.

19. Двоє можуть бути наділені одним леном таким чином, що один отримує володіння леном, а інший є його правонаступником в цьому маєтку після його смерті, якщо він ленних спадкоємців, тобто синів, і момент смерті мати не буде.

24. Батько передає у спадок синові володіння, так само як і лен, тому син не зобов'язаний просити пана, щоб він підтвердив йому лен батька.

25. Так і ленник, що не має сина, передасть у спадок сеньйору і володіння леном, і самий лен, хіба тільки пан надав комусь право очікування на цей лен.

48. Якщо сеньйор відхилить прийняття [його в] васали, то ленник буде без зобов'язання служби володіти маєтком, за яким він пропонував себе в васали; і більше він ніколи не повинен згодом тримати маєток від цього пана, оскільки він серед своїх людей має живих свідків того факту, що пан не вимагав собі маєтки, і він буде передавати цей маєток у спадок своїм синам і зможе з цього маєтку наділяти леном своїх людей.

49. Бо, згідно з правом, ленник зберігає те, чим пан всупереч справедливості відмовився [його] наділити. Ленник не повинен вдруге просити про визнання себе васалом, хіба тільки для того, щоб знову засвідчити [вищесказане].

50. Сеньйор не повинен відкидати прийняття нікого в васали, хіба тільки той не має імперського щита.

Розділ другий ПРО ПОРЯДОК СУДОЧИНСТВА

1. Зупинимося на цьому місці і звернемося до порядку судочинства. Сеньйор нехай запитає одного зі своїх ленників в присутності інших своїх ленників, чи слід йому судити і в який термін і в якому місці він повинен вести проти нього судове переслідування.

4. Якщо ленник наділений сеньйором імперським леном, то пан повинен його судити в імперських ленах.

5. Якщо, проте, лен ленника є власністю сеньйора, то пан повинен згідно з правом судити ленника на [території] своєї власності.

6. Якщо пан наділений леном, що є власністю його сеньйора, і його ленник наділений ним тим же леном, то пан може цього ленника судити в будь-якому зі своїх ленів, але тільки не в міському лені.

Розділ третій ПРО МІСЬКИЙ ЛЕН

1. Міський лен не переходить в другі руки, але якщо все ж городянин передасть такого роду лен, то ленник зберігає лен по ленному праву від цього сеньйора, але до іншого пана, [у випадку зміни сеньйора], він не переходить.

2. Городянин не несе [військової] служби своєму панові, але він повинен перебувати в місті, повинен захищати його від ворогів і брати участь з сеньйором у винесенні судових рішень у справах про панські [лени], коли це буде потрібно.

21. Весь ленний порядок я виклав. Деякі, однак, припускають, що існують багато ленів, які з часом припиняються, або випадок, коли пан і ленник проживають спільно; інший випадок, коли позбавляються лена разом з [позбавленням] щита; третій – коли сеньйор зізнається, що він передав лен в руки якогось іншого ленника; і, нарешті, лен припиняється, коли ленник в ньому не живе.

22. Всяка передача лена на певний строк є неприпустимою, внаслідок чого все це ми відкидаємо.

23. Якщо навіть сеньйор приневолить до обіцянки ленника, що маєток передано не в якості лена, то це не має сили по праву, бо всякий переданий лен може бути втрачений тільки якщо він буде відібраний у ленника за судовим рішенням.

(Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / Отв. ред. В.М. Корецкий. М., 1985.)

ЗАКОН ЛЮДВІГА БАВАРСЬКОГО ПРО ОБРАННЯ ІМПЕРАТОРА (серпень 1338 р., Франкфурт)

(...) Огляди того й іншого права можуть посвідчити [зробити очевидним], що імператорська гідність і влада пішли з самого

початку безпосередньо від єдиного тільки Бога, щоб Він через імператорів і королів міг дати роду людському мирські закони, і що імператор виключно в силу обрання тими, кому належить (право) обрання, робиться істинним імператором і не потребує затвердження або схвалення з боку кого-небудь іншого, тому що в земних справах він не має нікого вище за себе, але [навпаки] йому підпорядковані всі народи; [так] і сам Господь Ісус Христос заповів, що «Богу належить сплячувати боже, а кесарю кесарево»; але оскільки деякі, засліплені користолюбством і честолюбством, і деякі, що уявляють себе такими, що нібито володіють розумінням Писання, але ухиляються від шляху правильного знання, вдаються до деяких злочестивих і збочених тлумачень і мерзенних домагань, заявляючи брехливо і лукаво проти імператорської влади і авторитету, проти прав князів-виборців (курфюрстів) і урядників та вірних імперії, ніби імператорська гідність і влада походять від папи, і що обраний в імператори не є істинним імператором або королем, перш ніж він не буде затверджений, схвалений і коронований папою або апостольським престолом; і [оскільки] за допомогою такого роду мерзенних домагань і згубних вчень споконвічний ворог збуджує суперечки, розпалює чвари, створює суперництво і влаштовує заколоти, – то тому ми, для уникнення такого зла, за порадою і за згодою князів-виборців та інших князів імперії, оголошуємо, що імператорська гідність і влада походять безпосередньо від єдиного тільки Бога і що здавна вона [ця влада] ґрунтується на законі і звичаї імперії, що після того, як хто-небудь обирається в імператори або королі імперськими виборцями одноголосно або більшою частиною їх, він негайно ж, на підставі одного лише цього обрання, повинен вважатися і називатися істинним королем і імператором римським, і йому повинні надавати послух всі піддані імперії, і він має повну владу керувати надбанням і правами імперії і робити [все] інше, що входить в компетенцію істинного імператора і не потребує схвалення, затвердження, підтримки або зволення папи, або апостольського престолу або кого-небудь іншого. І цим, що має зберігати силу навіки, законом ми постановляємо, щоб обраний в імператори одноголосно чи більшістю князів-виборців вважався і визнавався усіма на підставі одного лише обрання за істинного і законного

імператора, [щоб] йому зобов'язані були коритися всі піддані імперії, щоб йому належали адміністративні та судові права і [вся] повнота імператорської влади, і щоб всі визнавали і непохитно заявляли, що він [дійсно] має і отримав [цю владу].

(Хрестоматія пам'ятників феодального господарства и права стран Европы / Под ред. В. М. Корейского. М., 1961.)

«ЗОЛОТА БУЛЛА» 1356 р.

Розділ II

ПРО ОБРАННЯ РИМСЬКОГО КОРОЛЯ

1. Після ж того, як (...) князі-виборці або їх послы прибудуть до міста Франкфурт, вони повинні негайно, на другий же день, рано вранці прослухати в присутності їх усіх в церкві св. апостола Варфоломія замовлену ними месу. (...) І архієпископ майнцький дасть їм форму присяги, і він з ними і вони або, у разі їх відсутності, (їх) послы їм принесуть на народній мові присягу. (...)

3. Нарешті, після принесення князями-виборцями або (їх) послами (...) присяги (...) нехай розпочнуть вони обрання і ніяк вже названого міста Франкфурта не покидають, перш ніж більша частина їх не вибере тимчасового голову світу або християнського народу, тобто римського короля, що повинен стати імператором. Якщо ж вони не встигнуть це зробити протягом 30 днів, рахуючи без перерви з дня складення згаданої присяги, то після цього, по закінченні цих 30 днів, нехай вони харчуються лише хлібом та водою, і жодним чином не виїжджають з вищеназваного міста поки не буде обраний правитель або тимчасовий глава віруючих, як про це сказано вище.

4. Після ж того, як у тому ж місці вони або більша за кількістю частина їх здійснить обрання, таке обрання має вважатися і розглядатися так само, як ніби воно було здійснено ними всіма одностайно без чиєїсь незгоди. І оскільки те, про що нижче пишеться, по колишньому, встановленому і похвальному звичаю завжди досі непорушно було дотримуване, через те й ми постановляємо і наказуємо всією повнотою даної нам імператорської влади, що той, хто вищевказаним способом буде

обраний римським королем, негайно ж по закінченні обрання, перш ніж він в силу влади Священної імперії займеться якими-небудь іншими справами або заходами, повинен всім разом і кожному окремо князям-виборцям, духовним і світським, які вважаються найближчими членами Священної імперії, негайно і беззаперечно підтвердити і схвалити своїми грамотами і печатками всі їхні привілеї, грамоти, права, вольності, пожалування, старовинні звичаї, а також почесні сани і все, що вони від імперії отримали і чим володіли аж до дня виборів, і все перераховане повторити ще раз їм, після того як буде коронований імператорською короною. (...)

Розділ IV ПРО КНЯЗІВ-ВИБОРЦІВ ЗАГАЛОМ

2. (...) Коли б і скільки б разів у майбутньому не траплялося [престолу] Священної імперії бути вакантним, архієпископ майнцький (буде тоді) мати владу, – як він мав [цю] владу, наскільки відомо, з давніх-давен, – скликати письмовими повідомленнями інших вищезгаданих князів, своїх співучасників по згаданих виборах, коли ж вони всі або ті, які зможуть і побажають бути присутніми (на виборах), зберуться до призначеного дня виборів, названий архієпископ майнцький – ніхто інший – повинен буде опитати голоси своїх співвиборців, кожного окремо, в наступному порядку: першим, зрозуміло, він опитає архієпископа трірського, якому ми представляємо перший голос, який, як нам відомо, належав йому до цих пір; другим – кельнського архієпископа, якому по рангу і посаді присвоєно першому покладати королівську корону на римського короля; третім – короля Богемії, якому, серед світських князів-виборців, за його королівським саном, по праву і по заслугах належить першість; четвертим – пфальцграфа рейнського; п'ятим – герцога саксонського; шостим – маркграфа Бранденбурзького; про голоси їх усіх названий архієпископ майнцький розпитає в зазначеному порядку. Після цього названі князі-виборці, його співучасники [по виборах], запитають, у свою чергу, його, щоб і він сам висловив свою думку і оголосив їм, [за кого подасть] свій голос.

Розділ VII ПРО УСПАДКУВАННЯ КНЯЗІВ-ВИБОРЦІВ

(...) Для того щоб між синами цих світських князів-виборців у майбутньому не могли виникати приводи до безладів і незгоди з питань зазначеного права, голосу і влади і [щоб], таким чином не могло бути небезпечною тяганиною (*dilationibus*) завдано збитків загальному благу, – ми з Божою допомогою, бажаючи найкраще запобігти майбутнім небезпекам, встановлюємо і імператорською владою постановляємо цим законом, який повинен мати силу на вічні часи, щоб після того, як хто-небудь з цих світських князів-виборців помре, право, голос і влада в цих виборах переходили беззаперечно до його законного першородного сина недуховного звання. (...)

Розділ X ПРО МОНЕТИ

Крім того, ми постановляємо, щоб кожному майбутньому королю Богемії, нашому наступнику, [надано було] наступне право, яке, як відомо, надавалося з давніх часів нашим попередникам, славетним королем Богемії, і яким вони мирно і безперервно володіли, а саме [право] виробляти і дозволяти проводити чеканку золотих і срібних монет у всяких місцях і частинах свого королівства, підпорядкованих йому земель і належних [йому володінь], де король накаже і де йому заманеться, – всяким способом і у всякій формі, яких до цього часу дотримувалися в самому королівстві Богемії і в цих [його землях]. (...)

Рівним чином ми бажаємо, щоб ця постанова і дарування, на підставі даного нашого імператорського закону, повністю було поширено на всіх князів-виборців, як духовних, так і світських, на їх наступників і законних спадкоємців у всіх тих видах і на всіх тих умовах, як сказано вище.

Розділ XI ПРО ІМУНІТЕТ КНЯЗІВ-ВИБОРЦІВ

Ми постановляємо також, що ніякі графи, барони, сеньйори, ленники, васали, власники замків, лицарі, слуги, городяни, міські мешканці і ніякі [взагалі] особи, піддані церков кельнської,

майнцької і трірської, якого б положення, стану і сану вони не були, [як] в колишні часи не могли бути викликані, [так] і відтепер надалі на вічні часи не повинні і не можуть бути залучені і викликані на вимогу якого б то не було позивача поза територію та за кордони і межі цих церков і володінь, які до них належать, в якій би то не було і в чий би то не було суд, окрім як до суду архієпископів майнцького, трірського і кельнського і їх суддів, як цього дотримувались, наскільки нам відомо, в колишні часи. (...)

Ми бажаємо, щоб цю ж постанову в силу цього нашого імператорського закону повністю було поширено на найсвітліших: пфальцграфа рейнського, герцога саксонського і маркграфа бранденбургського, князів-виборців світських, чи духовних, на їх спадкоємців, наступників і підданих – у всіх тих видах і на всіх тих умовах, як сказано вище. (...)

Розділ XII

ПРО ЗБОРИ КНЯЗІВ-ВИБОРЦІВ

Серед тих різноманітних турбот про державу, якими безперестанку займається наша думка, наша величність після тривалих роздумів побачила, що необхідно буде, щоб князі-виборці Священної імперії для обговорення [питань, що стосуються] блага самої імперії і земного світу, збиралися частіше, ніж це прийнято, оскільки вони – [ці] міцні основи і непорушні стовпи імперії, – живучи в землях, далеко один від одного, разом з тим можуть обмінюватися один з одним думками про найбільш обтяжливі недоліки [нагальні потреби] знайомих їм областей і здатні добротними, передбачливими рішеннями своїми вміло сприяти належному виправленню таких. І ось на урочистому сеймі (сигія) нашому, проведеному в Нюриберзі нашою величністю разом з високоповажними духовними і ясновельможними світськими князями-виборцями і багатьма іншими князями і сеньйорами, ми, переговоривши з цими князями-виборцями і за їхньою порадою, визнали за потрібне разом з названими князями-виборцями, як духовними, так і світськими, до загальної користі і блага встановити, що ці князі-виборці повинні надалі особисто з'їжджатися щорічно один раз, через чотири, рахуючи безперервно, тиждень після свята Пасхи,

[тобто] воскресіння Господнього, в якому-небудь з міст Священної імперії. (...)

Розділ XX ПРО НЕВІДДІЛЬНІСТЬ КУРФЮРСТВ ВІД ПРАВ З НИМИ ПОВ'ЯЗАНИМИ

Оскільки всі князівства і кожне [з них] окремо, у зв'язку з якими світські князі-виборці отримують, як відомо, права і голос на виборах римського короля, що повинен потім стати імператором, до такої міри сполучені і нерозривно з'єднані з цим правом, посадами, санами і з іншими правами, з ними пов'язаними і які від них походять, що право, голос, посаду та сан, а також інші права, щодо якого-небудь з цих князівств, не можуть діставатися нікому іншому, крім того, про кого відомо, що він володіє самим курфюршеством з його територією, васально-залежними землями, ленами і доменами і з усім, що до нього належать, – то цим імператорським едиктом, якому належить зберігати силу на вічні часи, ми наказуємо, що кожне з названих курфюршеств повинно у такому ступені залишатися і бути навіки нероздільно з'єднаним і пов'язаним з виборчим правом, голосом, посадою і всіма іншими санами, правами, і всім, що до нього відноситься (...)

Розділ XXIV

Якщо хто-небудь з князями, лицарями або приватними особами або навіть з якими б то не було особами з плебсу вступить до злочинного співтовариства і виголосить клятву даного співтовариства, щодо вбивства високоповажних і найсвітліших наших і Священної римської імперії духовних чи світських князів-виборців або одного з них, то (оскільки вони є частиною нас самих, і оскільки закони вимагають, щоб з тією ж строгістю каралося бажання вчинити злочин, як і вчинення його) так буде він сам, як винний в образі величності, страчений мечем з конфіскацією всього його майна на користь нашої скарбниці; сини ж його, яким ми по особливому імператорському милосердю даруємо життя, (бо вони повинні були б загинути від тієї ж кари, як батько, так, щоб їх приклад вселяв страх перед батьківським, ніби успадкованим ними злочинном) нехай будуть

усунені від всякого успадкування з материнського і дідівського боку, а також [з боку] інших родичів, нехай не отримують вони нічого по заповітам інших осіб, та будуть назавжди жебраками і бідними, нехай тяжіє над ними завжди безчестя батька. (...)

Посаг, усілякі дарування, рівнозначно як відчуження чого-небудь, про які стане відомо, що вони вчинені обманним або яким-небудь чином або за законом у той час, коли згадані (особи) вже замислили вступити в змову або [злочинне] співтовариство, не повинні мати ніякої сили.

Розділ XXV

Якщо годиться, щоб інші князівства зберігалися у своїй цілісності, щоб зміцнювалося правосуддя і вірні піддані насолоджувалися спокоєм і миром, то набагато більше повинні зберігатися в недоторканності князівства, доменіальні володіння, сани і права їх величностей князів-виборців, бо, де велика загрожує небезпека, [там] слід застосовувати і великі заходи з її запобігання, – щоб через падіння стовпів не руйнувалася і основа всього будинку. Тому ми оголошуємо та цим імператорським едиктом, який має зберігати силу навіки, наказуємо, щоб відтепер і надалі на вічні майбутні часи славетні і величні князівства, а саме: королівство Богемське, пфальцграфство Рейнське, герцогство Саксонське і маркграфство Бранденбурзьке, їх території, області, залежні і васальні землі і будь-що, що до них належить, щоб не роздроблялось [по частки], не розділялися [в натурі] і не розчленовувалися під якою-небудь умовою; але з тією метою, щоб вони, навпаки, назавжди залишаючись в досконалій своїй цілісності, в них повинен успадковувати першородний син, і йому одному має належати право і верховенство. (...)

НЮРНБЕРЗЬКІ ЗАКОНИ ПРО РОЗКІШ

(XIV – XV ст.)

...Наші бюргери, члени ради, ухвалили, що забороняється бюргерам, молодим і старим, носити срібні пояси вартістю більше ніж півмарки сріблом. Забороняється їм носити срібні кишени, срібні, індійські ножі, взуття з розрізом, сюртуки з

розрізом унизу або біля рукавів¹, чотки вартістю більше ніж у 12 гелерів. Чотки дозволяється носити лише спереду біля боків, як це заведено було у старовину.

Забороняється також чоловікам і жінкам носити застібки, пряжки, персні і гудзички біля рукавів вище ліктя. Хто в майбутньому порушить це правило, сплачує 1 фунт гелерів штрафу.

Забороняється дружинам бюргерів, їхнім удовам або молодим дівчатам, донькам бюргерів носити покривало або косинку більш ніж у 4 ряди, причому кінці повинні лежати спереду на голові. Якщо ця жінка або дівчина захоче носити велике покривало або велику косинку через мороз або через хворобу, то їй дозволяється покласти навкіс одне покривало на інше, але не більше двох.

Забороняється також бюргершам, дружинам, удовам чи молодим дівчатам носити плаття з цинделя або шовкове плаття з цинделя, або шовкове плаття, або плаття зі срібною чи золотою облямівкою.

Забороняється також бюргершам мати більше двох суцільних хутряних уборів. Забороняється також дружинам і вдовам бюргерів і молодим дівчатам носити горностаєві шуби під одягом або якимось інакше. Господар жінки, що порушила це правило, сплачує на користь міста штраф у 10 фунтів гелерів...

Забороняється також дружинам, удовам або донькам бюргерів переплітати волосся золотом, сріблом, перлами або дорогоцінним камінням. За порушення цього вони платять зазначений вище штраф.

Забороняється також бюргерам під загрозою сплати зазначеного штрафу носити венеціанське сукно...

(Немецький город XIV – XV вв.: Сб. матеріалов. М., 1936).

¹ Розрізи робилися з франтівства, для того, щоб з-під одягу виглядала білизна світлішого кольору або зшита з дорогої тканини.

ТЕМА 14 ПІРЕНЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ В ХІ – XV стст.

План

1. Кордовський халіфат і християнські держави.
2. Реконкіста. Її особливості в різних районах і вплив на процес централізації країни.
3. Унікальність економічного, соціального і політичного розвитку Арагону, Кастилії, Наварри і Португалії.
4. Етно-конфесійні групи населення.
5. Політика Фердинанда та Ізабелли.
6. Роль католицької церкви. Іспанська інквізиція.

Джерела

1. Городские установления Коимбры XII века / Пер. и коммент. О.И. Варьяш. – М., 1995.
2. Книга Суны и Шары мавров/ Пер., коммент., вступит. статья И.И. Варьяш. М. – 1995.
3. Песнь о Сиде. – М.;Л., 1959.
4. Фуэро Леона // Социально-политическое развитие стран Пиренейского полуострова при феодализме. – М., 1985.
5. Хрестоматия по истории средних веков. – М., 1961 – 1963. ТТ.1,2.

Література

1. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. – СПб., 2003.
2. Варьяш О.И. Два очерка о Пиренейской Реконкисте // Средние века. – М., 1996. – Вып. 59.
3. Чёрных А.П. Португалия: дороги истории. – М., 1990.
4. Гомес Табанера Х.М. Происхождение и формирование народов Испании // Советская этнография. – 1966. – №5.
5. Корсунский А.Р. История Испании IX – XIII веков. – М., 1976.
6. Кудрявцев А.Е. Испания в средние века. – Л., 1937.
7. Культура Испании. – М., 1940.
8. Леви-Провансаль Э. Арабская культура в Испании. – М., 1967.

9. Мильская Л.Т. К вопросу о структуре господствующего класса в Каталонии X – XII вв. // Средние века. – М., 1984. – Вып.47.

10. Мильская Л.Т. К вопросу о характере земледелия в Астурии IX – XII вв. Средние века. – М., 1985. – Вып.48.

11. Пичугина И.С. Крестьянство и кортесы Кастилии во второй половине XIII – первой половине XIV в. // Европа в средние века: экономика, политика, культура. Сб. статей. К 80-летию акад. С.Д. Сказкина. – М., 1972.

12. Плавский З.И. Литература Испании IX – XV вв. – М. 1986.

13. Социально-политическое развитие стран Пиренейского полуострова при феодализме. – М., 1985.

14. Социально-экономические проблемы истории Испании. – М., 1965.

15. Уотт У.М. и Какиа Л. Мусульманская Испания. – М., 1976.

16. Фрязинов С.В. К вопросу об уровне сельского хозяйства в кастильской деревне XIII – XIV вв. // Научные доклады высшей школы. Ист. науки. – 1961. – №2.

17. Червонов С.Д. К вопросу об аграрном характере кастильского города XII – XIII вв. // Россия и Испания: историческая ретроспектива. – М., 1987.

18. Червонов С.Д. Торговля в испанском городе XII – XIII вв. // Проблемы испанской истории. – М.: Наука, 1984.

Методичні рекомендації

Піренейський півострів в період середньовіччя став ареною боротьби між християнським Заходом і мусульманським Сходом. Арабам вдалося упродовж нетривалого часу на початку VIII ст. завоювати майже всю Іспанію. Відразу ж на півночі Піренейського півострова виникає рух опору християн проти ісламської експансії. Тут формуються християнські держави, які започатковують тривалий процес відвоювання півострова у чужинців, що увійшов в історію середньовіччя під іменем Реконкісти.

Тема даного практичного заняття присвячена соціально-економічним, політичним і військовим аспектам героїчної боротьби народів Піренейського півострова за свою свободу. Для висвітлення питань семінарського заняття у розпорядженні

студентів фрагменти різнопланових історичних джерел. Збагнути причини поразки вестготського королівства під натиском арабів студентам допоможе уривок з тексту арабського історика Ібн-аль-Кутийя «Історія завоювання Андалусії». Тут містяться також факти, які вказують на непрості стосунки між Арабським халіфатом і мусульманськими правителями Аль Андалус, тобто, мусульманської Іспанії.

В історії Реконкісти битва при Ковадонго вважається точкою відліку семисотлітньої війни за Піренейський півострів. Студенти повинні проаналізувати текст іншого джерела «Хроніка Альфонсо III» для того, щоб з'ясувати умови першої перемоги християн над військом мусульманських завойовників.

У процесі Реконкісти виникли християнські королівства Астурія, Леон, Кастилія, Португалія, Арагон, Наварра, які вели тривалу боротьбу з арабами, поступово відвойовуючи територію у напрямку з півночі на південь. Хоча ці королівства були християнськими, в кожному з них утверджуються свої власні традиції суспільного життя. Скласти уявлення про це допоможуть такі історичні джерела як фуеро, тобто, середньовічні записи звичаєвого права в іспанських королівствах. У розпорядженні студентів є нижченаведений текст «Фуеро Леона». Аналізуючи цей правовий документ, студенти повинні з'ясувати особливості суспільних відносин, які склалися в королівстві Леон на першому етапі Реконкісти. Специфіка суспільного життя в різних королівствах Іспанії відображена в таких джерелах як «Сім партид мудрого короля Альфонса VIII» і «Книга сунни і шари маврів».

Низка документів господарсько-правового характеру дасть можливість студентам встановити специфіку земельних відносин, які склалися ще в період арабського панування і, значною мірою збереглися в дещо зміненому вигляді в християнських королівствах. Міське життя відбивається в таких документах як «Міські установлення Коїмбри».

Непроста історія піренейських країн має своє відображення в складній соціальній структурі їх суспільств. Аналізуючи фрагменти нижченаведених джерел, студенти повинні встановити основні групи населення, їх соціальний статус, права і привілеї, а також відповідну ієрархію цих спільнот.

Реконкіста і об'єднання Іспанії відбувалися під істотним впливом католицької церкви. Студенти повинні встановити залежність внутрішньої і зовнішньої політики правителів Іспанії Фердинанда і Ізабелли від інтересів папського престолу. Варто також виявити роль іспанської інквізиції на завершальному етапі становлення єдиного іспанського королівства.

ІБН-АЛЬ КУТІЙЯ ІСТОРІЯ ЗАВОЮВАННЯ АНДАЛУСІЇ

Во ім'я Аллаха, милостивого, милосердного, нехай благословить і збереже Аллах пана нашого Мухаммада, з усім родом його і сподвижниками.

Розповідають, що у готів останнім царем в Андалусії був Гітіца¹, який помер, залишивши трьох синів. Старшого з них звали Оломонд, середнього – Ромуло, а молодшого – Артабас. Коли Гітіца помер, сини були ще малими дітьми, і царством правила їх мати. Столицею держави готів було місто Толедо.

Однак Родерік, воєначальник покійного правителя, повстав проти цариці і разом з вірними йому людьми захопив столицю, вигнавши звідти синів Гітіци.

Коли ж біля берегів з'явилися араби і Тарік ібн Зіяд – воєначальник халіфа з роду Омайядів, аль-Валіда ібн Абд аль-Маліка, – ступив на землю Андалусії, Родерік послав гінців до синів Гітіци, які до того часу змужніли і стали доблесними лицарями, і в своїх посланнях закликав їх стати на захист царства готів, щоб вдарити по ворогові всім разом, одним кулаком. Сини Гітіци відгукнулися на цей заклик, зібрали війська і з'явилися до Родеріка, але, не довіряючи йому, зі своїми військами зупинилися в Секунді, недалеко від Кордови.

Родерік вийшов до них назустріч, а потім вони всі разом виступили на бій з Тариком. Але коли війська арабів і готів встали один проти одного, приготувавшись для бою, Оломонд і його брати змовилися зрадити Родеріка. Вони таємно послали вночі гінця до Тарика, повідомивши йому, що Родерік був одним з псів царя Гітіци, їх батька, і слухняно служив йому, але потім

¹ Останнім царем готів в Андалусії був Гітіца ... – Тут мова йде про готського короля Вітіцу.

захопив владу і опанував трон батька. Вони пропонували Тарику укласти з ними мир, обіцяли вранці перейти зі своїми військами на його бік за умови, що він поверне їм батьківські землі в Андалусії, всі маєтки його, яких було близько трьох тисяч. Потім ці маєтки стали називатися «королівськими» володіннями.

Тарік прийняв їх умови, і вранці сини Гітіци зі своїми військами перейшли на бік арабів, і це було причиною завоювання Андалусії. З'явившись до Таріка, сини Гітіци запитали його: «Ти сам по собі емір чи над тобою є ще емір?» Тарік відповів: «Наді мною – емір, а над ним – ще емір». Потім Тарік дозволив їм зустрітися з правителем Магрибу Мусою ібн Нусайром, якому був підвладний, а Муса в той час перебував у Іфрікійї¹, що неподалік від країни берберів.

Оломонд просив Таріка підтвердити грамотою їх домовленість, щоб у ній містилися ті умови, на яких вони уклали мир з Таріком. Полководець арабів зробив те, що вони просили, і вони попрямували до Муси. Вони знайшли його, коли він збирався вже переправлятися в Андалусію, і вручили йому грамоту від Таріка, де було записано, що вони згодні коритися арабам на таких-то умовах. Але Муса відправив їх до халіфа аль-Валіда ібн Абд аль-Маліка в Дамаск. Там вони зустрілися з халіфом, і той підтвердив грамоту Таріка і звелів скласти подібну грамоту для кожного з синів Гітіци, і в ній було записано, що їм дарується право не вставати, коли хто-небудь входить до них або виходить від них, і це було зроблено з поваги до їх царського сану.

Потім вони повернулися в Андалусію і жили там, оточені пошаною і повагою. Оломонд помер, залишивши дочку, це і є Сара аль-Кутийя Готська, і ще двох синів, що були в рік смерті

Тарік ібн Зіяд

¹ Іфрікійя – так називали в середні віки територію Північної Африки, яка приблизно збігається з нинішньою Лівією.

батька малими дітьми. Один з них став потім єпископом Севільї, а другий, ім'я якому Аббас¹, помер у Галісії.

Але молодший, Артабас, намірився розширити свої володіння, вирішивши захопити маєтки своїх братів, і сталося це на початку правління халіфа Хішама ібн Абд аль-Маліка. Оломонд завжди віддавав перевагу Севільї, де у нього була тисяча селищ, розташованих на заході Андалусії. Артабас постійно жив у Кордові, і у нього теж була тисяча селищ, тільки в центрі Андалусії. До нащадків Артабаса належить Комес² Абу Саїд ... Що ж стосується Ромуло, то він був також власником тисячі селищ на сході Андалусії і постійно жив у Толедо. З його нащадків можна назвати Хафса ібн аль-Барра, каді місцевих мусульман-неарабів³.

Коли Артабас почав утискати братів, Сара, дочка Оломонда, наказала побудувати в Севільї корабель і, коли він був готовий, взяла з собою малолітніх братів і відпливла на цьому кораблі до Сирії. Висадившись в Ашкелоні, Сара прямувала далі по пустелі і, прибувши в Дамаск, припала до брами халіфа Хішама ібн Абд аль-Маліка, нагадала йому про себе і про договір, який її батько уклав з халіфом аль-Валідом, і поскаржилася Хішамові на свого дядька Артабаса, просячи відновити справедливість.

Халіф Хішам допустив Сару до себе, і, увійшовши до нього, вона побачила Абд ар-Рахмана ібн Муавію⁴, майбутнього еміра Андалусії, який був тоді ще юнаком. Абд ар-Рахман запам'ятав це, і, коли пізніше Сара приїжджала до Кордови, він приймав її у себе в присутності своїх дітей, щоб вшанувати її і показати свою прихильність.

¹ ... а другий, ім'я якому Аббас ... – деякі андалузці носили «подвійне ім'я» - християнське і мусульманське. При цьому не завжди можна встановити конфесійну приналежність тієї чи іншої особи.

² Комес (лат. комітес) – стародавній титул готської знаті в Іспанії і взагалі в середньовічній Європі. Араби в Андалусії зберегли цей титул, який міг бути наданий лише християнам.

³ ... кади місцевих мусульман-неарабів. – В Андалусії судочинство було роздільним для арабів і для неарабів.

⁴ ... вона побачила Абд ар-Рахмана ібн Муавію ... – Йдеться тут про першого омайядського еміра Андалусії – Абд ар-Рахмана I «Прибульця».

Халіф наказав скласти для Сари грамоту і відправив її до Ханзали ібн Сафвана, еміра Іфрікійї, наказавши простежити за виконанням договору, укладеного аль-Валідом.

Халіф Хішам видав Сару заміж за Ісу ібн аль-Музахіма, і вони разом відбули в Андалусію, де їм повернули їх володіння. Цей Іса ібн аль-Музахім поклав початок роду Ібн аль-Кутийя. Іса помер в той рік, коли еміром Андалусії став Абд ар-Рахман ібн Муавія, а руки Сари стали домагатися Хамза ібн Муламіс аль-Мазхаджі і Умайр ібн Саїд. Емір Абд ар-Рахман вирішив їх суперечку на користь Умайра, і нащадки їхні були найзнатнішими людьми в Севільї ...

А тепер повернемося до тих часів, коли зустрілися на полі бою Тарік з Родеріком, і було це в долині біля міста Сидону, і Аллах повернув до втечі Родерика і його військо. І втік, обтяжений своєю зброєю, Родерік, рятуючись від мусульман, і кинувся в глибоку річку, що протікала поблизу, і більше ніхто його не бачив, і тіло його не було знайдено.

А ось що ще розповідають про причини поразки Родерика. Кажуть, що у царів готів у Толедо був замок, де зберігалася дерев'яна скринька, і в ній лежали чотири Євангелія. І готи так шанували цей замок, що ніколи не відчиняли його ворота. І якщо хто-небудь з правителів готів помирав, то на стіні замку писали його ім'я.

Коли ж владу захопив Родерік, то став носити царський вінець, чим викликав невдоволення своїх підданих, а потім вирішив відкрити двері того замку і дістати скриньку з Євангеліями. Він так і зробив, хоча наближені застерігали його. І, відкривши двері замку, Родерік увійшов усередину і побачив на стінах зображення вершників, видом схожих на арабів, озброєних луками і списами, і на голові кожного була чалма. А під зображеннями був накреслений такий напис: «Якщо буде відкритий цей замок і перед очима людей постануть ці зображення, то прийдуть в Андалусію воїни, подібні тим, що намальовані тут, і захоплять країну».

Тарик вступив на землю Андалусії в дев'яносто другому році, у місяці рамадані¹. А сталося це, як розповідають перекази, ось з

¹ ... в дев'яносто другому році, у місяці рамадані – тобто в двадцятих числах червня 711

якої причини: якийсь купець з Андалусії на ім'я Юліан вів торгівлю з магрибською стороною і часто їздив у місто Танжер, жителі якого були християнами. Родерік давав йому нерідко доручення, і Юліан привозив йому від берберів чистокровних коней і мисливських соколів. А потім дружина Юліана померла, залишивши на руках його дочку, яка відрізнялася дивовижною красою. Якраз в цей час Родерік наказав Юліану вирушити на берберський берег і доставити йому різні товари, але купець став відмовлятися, кажучи, що у нього померла дружина і йому немає на кого залишити доньку. Тоді Родерік повелів Юліану залишити дочку в царському палаці, і купець послухався.

Одного разу цар побачив дівчину, і вона сподобалася йому. Вночі він проник до неї і збезчестив, а коли батько повернувся, дівчина про все розповіла йому, і тоді Юліан пішов до царя і сказав йому: «Я бачив на тій стороні таких коней і соколів, які тобі й не снилися, але залишив їх, тому що у мене не вистачило грошей».

Родерік
Вест-готський

Родерік, давши йому в достатку грошей, велів купцеві повернутися на магрибський берег і купити тих коней і соколів. Але Юліан прийшов до Тарика ібн Зіяда і став схиляти його до того, щоб напасти на Андалусію, описуючи красу і родючість її земель, кажучи про слабкість її жителів, мирних вдачею і таких, що не відрізняються доблестю. Тарик тут же написав Мусі ібн Нусайр, просячи дозволу на похід, і Муса наказав йому переправитися на андалузський берег і напасти на Родерика.

Тарік зібрав свої війська і, сівши на корабель, вирушив у дорогу, щоб висадитися на андалузський берег. І тут його здолав сон, і йому приснився пророк Мухаммад – нехай благословить і вітає його Аллах! – А навколо нього стояли його сподвижники з мухаджирів¹ і ансарів¹, і в кожного на поясі висів гострий меч, а

Р.

¹ Мухаджіри (букв.: «переселенці») – перші мусульмани-мекканці, які переселилися

за плечима – арабський лук. Пророк підійшов до Тарика і сказав йому: «Вперед! Виконуй свою справу!» І щоразу, коли Тарик закривав очі, переможений дрімотою, йому марився той же сон. Коли ж мусульмани прибули до андалузського берега, Тарик зрадів і привітав своїх супутників.

Висадившись в Андалусії з військами, Тарик рушив уздовж берега, і першим містом, яке завоювали мусульмани, стало Картахена в окрузі Альхесірас. Щоб настрахати ворогів і налякати їх, Тарик наказав своїм воїнам умертвити деяких полонених, їх тіла розрубати на частини і зварити у великих казанах, а решту полонених велів відпустити. Вони розбіглися, не вірячи у свій порятунок, і розповідали всім зустрічним про те, що зробив Тарик зі своїми ворогами, так що серця жителів Андалусії наповнилися жахом. Потім Тарик зустрівся з військами Родерика і бився з ними і розбив їх, як уже говорилося.

Після цього Тарик рушив до міста Есіха, а потім до Кордови і Толедо, пройшовши ущелину, яка з тих пір називається «ущелина Тарика». Пройшовши Галісію, Тарик дійшов до Асторги.

Коли Муса ібн Нусайр дізнався про перемоги, здобуті Тариком, він позаздрив йому і поспішив з величезним військом прибути в Андалусію. Переправившись, Муса не пішов тим шляхом, яким слідував Тарик ібн Зіяд, а попрямував до місця, яке прозвали «гавань Муси», а потім рухався вздовж берега до Сидону і далі до Севільї, яку він захопив, а від Севільї пішов на Аліканте і зупинився біля самих кордонів провінції Аліканте в місці, яке отримало з тих пір назву «ущелину Муси». Звідти його шлях лежав на Меріду.

Деякі знавці історії говорять, що жителі Аліканте не стали битися з мусульманами, а здалися на милість переможців. Після цього ібн Нусайр, минувши ущелину Муси, попрямував слідом за Тариком ібн Зіядом через Галісію і наздогнав Тарика біля Асторги.

разом з Мухаммадом в Медину.

¹ Ансари (букв.: «прихильники») – мединці, союзники Мухаммада після «хіджри», переселення Мухаммада до Медини в 622 р.

Ледве Муса розташувався табором, як в Асторгу прибув наказ халіфа аль-Валіда ібн Абд аль-Маліка, який повелів військам повернутися, і вони знову повернули на південь, але між ними не було згоди. Муса ібн Нусайр наказав побудувати фортеці по всій Андалусії і призначив еміром свого сина Абд аль-Азіза, якому велів залишатися в Севільї і посилати війська на захід і на схід, довершуючи завоювання андалуських міст, на які ще не поширилася влада мусульман. Потім Муса ібн Нусайр попрямував до Сирії у супроводі чотирьохсот юнаків, синів знатних людей і царів Андалусії. У кожного з них на голові був золотий вінець, і були вони оперезані золотими перев'язами. Коли Муса наближався вже до Дамаску, халіф аль-Валід небезпечно занедужав. Брат аль-Валіда Сулайман, який мав успадкувати його престол, послав гінця до Муси, звелівши йому затриматися до того часу, поки халіф аль-Валід помре, щоб урочиста хода вступила в Дамаск вже тоді, коли правити буде Сулайман. Але Муса був упертий, крім того, він пам'ятав благодіяння, зроблені йому аль-Валідом, тому відповів гінцеві: «Присягаюся Аллахом, я не зроблю цього. Досить, якщо я, не поспішаючи, продовжу свій шлях, а якщо Аллах захоче, щоб я прибув після смерті свого благодійника, то збудеться воля Всевишнього, а не бажання людини». І сталося так, що Муса прибув до Дамаску ще за життя аль-Валіда, і Сулайман затаїв проти нього зло. Коли ж він став халіфом, то наказав Мусі залишатися в Дамаску, а потім заточив його, піддавши стягненню¹. Він наказав також вбити сина Муси, Абд аль-Азіза, якого той залишив замість себе в Андалусії. Серед тих, хто отримав наказ халіфа, були Хабіб ібн Абу Убайда аль-Фахрі і Зіяд ібн Набіг ат-Тамімі. І вони змовилися здійснювати цю справу і вирушили в мечеть, де Абд аль-Азіз мав читати п'ятничну проповідь. І як тільки Абд аль-Азіз, увійшовши в мечеть, підійшов до міхрабу і прочитав сури «аль-Фатіха» і «аль-Вакіа», змовники на чолі з Хабібом і Зіядом накинулися на нього і, піднявши мечі, вбили його, відрубали йому голову і відправили її халіфу Сулайману до Сирії. Це сталося в мечеті Рубайні, що

¹ ... а потім заточив його, піддавши стягненню. – Під час «стягнення» Вазір, емір або полководець мали дати повний звіт халіфу і виплатити певну суму грошей у скарбницю. При «стягненні» зазвичай застосовувалися жорстокі тортури.

виходить на луки, які оточують Севілью, і де раніше була каплиця Рубайні. І кров Абд аль-Азіза ще довго була видна потім після його убивства ...

Коли Сулайману принесли голову Абд аль-Азіза, він звелів привести Мусу і показав йому на голову його сина, яка лежала в тазу. І Муса, побачивши її, вигукнув: «Присягаюся Аллахом, ти вбив його в той час, коли він вимовляв молитву!» І влада Сулаймана була недовгою. І розповідають, що був він пихатий і пишався своєю зовнішністю, і стверджують, що, вирушаючи в мечеть, щоб прочитати п'ятничну проповідь, він без кінця зупинявся, подовгу милуючись собою в дзеркалі. А увійшовши в мечеть, починав проповідь звучним, гучним голосом, але поступово голос його слабшав, і під кінець проповіді слова його були ледь чутні – і хвороба увійшла до нього, і незабаром він помер ...

Розгнівавшись на Мусу, халіф Сулайман ув'язнив його, як уже згадувалося, а потім стратив, і було це в кінці дев'яносто восьмого року¹. Замість Муси він призначив правителем Магрибу і заморських володінь, тобто Андалусії, Абдаллаха ібн Язіда. Абдаллах же призначив намісником Андалусії аль-Харра ібн Абд ар-Рахмана ас-Сакафі, бо в ті часи халіф не призначав правителів Андалусії, доручаючи це правителю Іфрікії або Магрибу ...

Коли ж халіфом став Омар ібн Абд аль-Азіз, хай помилує його Аллах, він відправив у Андалусію ас-Самаха ібн Маліка аль-Хаулані, наказавши йому відвести з Андалусії всі мусульманські війська і всіх мусульман з жалю до них, бо побоювався, що вороги здолають їх і всіх переб'ють. Але ас-Самах сповістив халіфа, що сила ісламу в цій країні велика, міста численні і фортеці, захоплені арабами, неприступні. Тоді Омар послав свого маула² Джабіра для збору хумса³ з Андалусії, і той зупинився в Кордові. Джабір знаходився там деякий час, поки не прийшла звістка про кончину Омара, і мауле призупинив збір хумса, а на зібрані раніше гроші наказав побудувати акведук через долину поблизу Кордови, навпаки водосховища.

¹ в кінці дев'яносто восьмого року – тобто в кінці 716 р.

² Маула – вільновідпущеник.

³ Хумс (букв.: «п'ята частина») – податок, що стягувався з військової здобичі на користь халіфа.

У сто десятому році¹ правителем Андалусії став Укба ібн аль-Хаджадж ас-Салулі, який був при владі аж до заколоту берберів в Танжері, який очолив якийсь Майсара, прозваний «Майсара-бідняк», – а був він продавцем води на ринку в Кайруані. Повсталі бербери вбили намісника Магриба Омара ібн Абдаллаха аль-Мурад. Коли жителі Андалусії дізналися про заколот берберів, вони теж збунтувалися проти свого правителя Укби і скинули його, посадивши замість нього Абд аль-Маліка аль-Фіхрі ... Потім з Сирії прибув балджі ібн Бішрі, щоб покарати берберів, і зупинився в місті Танжері, яке ще називають Зеленим містом. Він відправив гінця до Абд аль-Маліка аль-Фіхрі, наказуючи йому направити судна з військом для битви з повсталими. Абд аль-Малік став радитися зі своїми довіреними людьми, і ті сказали йому: «Якщо ти надаси судна цьому сирійцеві, він переправиться в Андалусію, нападе на тебе і змістить з твого поста». І Абд аль-Малік вирішив не давати суден балджі, відіславши гінця ні з чим.

Коли Ібн Бішрі придушив повстання Майсара-бідняка, не отримавши допомоги від Абд аль-Маліка, він наказав побудувати човни, навантажити їх зброєю та спорядженням, верховими і в'ючними кіньми і на цих човнах переправився на андалузський берег. Дізнавшись про це, Абд аль-Малік аль-Фіхрі зібрав війська і зустрів Ібн Бішрі у Альхесіраса, де між ними відбулася велика битва, і аль-Фіхрі був у ній розбитий. Балдж гнав Абд аль-Маліка до самої Кордови, і між ними відбулося вісімнадцять боїв, і всі вони закінчувалися для аль-Фіхрі невдачею, так що врешті-решт Балдж увійшов до Кордови і, взявши аль-Фіхрі в полон, наказав розіп'яти його біля входу на міст² через долину Кордови, де пізніше була побудована мечеть ...

А в цей час Абд ар-Рахман ібн Алькамо аль-Лахмі, якого Абд аль-Малік призначив намісником Арагона, дізнавшись про долю, яка спіткала аль-Фіхрі, зібрав війська і рушив проти Балджа, щоб помститися за смерть аль-Фіхрі. Його підтримало безліч

¹ ... в сто десятому році ... – тобто в 728 р.

² ...повелів розіп'яти біля входу на міст ... – поширений вид страти у арабів у середні віки.

андалузських арабів і берберів, і всі вони вирушили на Кордову. Балдж вийшов проти них на чолі десяти тисяч сирійців і людей з роду Бану Умайя, а в Абд ар-Рахмана ібн Алькамо було сорок тисяч. Між ними сталася кровопролитна битва біля селища Аква-Портора в окрузі Уельви. Надвечір бій скінчився, і виявилось, що з людей Ібн Алькамо вбито десять тисяч, а з воїнів Балджа – всього тисяча. Тоді Ібн Алькамо сказав: «Покажіть мені цього Балджа». А треба сказати, що Ібн Алькамо був одним з найбільш влучних стрільців свого часу. Коли наступного ранку знову розпочався бій, йому показали Балджа, і він випустив у нього стрілу, яка, потрапивши в рукав кольчуги, пришпилила руку Балджа до тіла, і Ібн Алькамо вигукнув: «Ну ось я і влучив у цього Балджа». До вечора бій стих і Балджа помер від цієї рани. Однак сирійці не покинули Кордову, – їх ватажком став Салаба ібн Салама аль-Амелі, а Ібн Алькамо довелося повернутися на кордон.

Тим часом араби і бербери Андалусії не переставали воювати з прибульцями, сирійцями і Омайядами, кажучи їм: «Нам самим мало місця в цій країні, йдіть звідси!» Дізнавшись про смуту, що роздирає Андалусію, халіф Хішам ібн Абд аль-Малік, порадившись з вірними людьми, вирішив вдатися до допомоги людей з Бану Мудар і призначив правителем Андалусії Абу-ль-Хаттар аль-Кальбі, вручивши йому грамоту на правління і прапор. Прибувши в Андалусію, він надів одяг, пожалуваний йому халіфом, наказав прив'язати прапор до вістря списа і попрямував до Кордови, де постійно відбувалися сутички і бої між місцевими арабами і прибульцями. Підїхавши до долини, він зупинився на узвищі, з якого було видно поле бою. Тут воюючі помітили його і, побачивши прапор халіфа, припинили битву і поспішили до Абу-ль-Хаттар. Він запитав їх: «Ви будете слухати і коритися мені?» Вони відповіли: «Так». Тоді Абу-ль-Хаттар сказав: «Ось грамота повелителя правовірних, яка призначає мене вашим правителем».

Жителі Кордови, араби і бербери, сказали: «Слухаємо і покоряємося, але нехай прибульці-сирійці підуть звідси, тут немає місця для них». Абу-ль-Хаттар відповів: «Дайте мені увійти в місто і відпочити, а потім я виконаю ваше побажання.

Мені прийшла в голову думка, яка вирішить ваші суперечки, якщо побажає Аллах».

Коли Абу-ль-Хаттар влаштувався в Кордові, він наказав покликати до себе вождів сирійців, серед яких був Салаба ібн Салама аль-Амлі, аль-Ваккас ібн Абд аль-Азіз аль-Кінані і інші прихильники Балджі, взяв їх під варту і сказав: «Володареві правовірних стало ясно, що смута в Андалусії відбувається через вас. Відправляйтеся в Танжер і не повертайтеся сюди».

Виславши призвідників смути, Абу-ль-Хаттар зайнявся розселенням сирійців по різних областях Андалусії, щоб видалити їх з Кордови, де не було їм місця і не вистачало їжі. Жителів Дамаска він поселив у Ельвірі, жителів Палестини – в Сидоні, жителів Хомса – в Севільї, жителів Кіннастріна – в Хасні, а тих єгиптян, які були з ними, – в окрузі міста Беха, і звелів годувати їх місцевим жителям-неарабам з зімміїв¹. А місцеві араби і бербери зберегли своє майно, і ніхто з них не постраждав... Після смерті Абу-ль-Хаттара правителем Андалусії став Юсуф ібн Абд ар-Рахман ібн Хабіб ібн Абу Убайда, син Укби ібн Нафи аль-Фіхрі. І він залишався на цьому посту два роки, а Сумайла ібн Хатім був його вазіром і відав усіма справами, не шукаючи його ради. Але потім прийшла звістка, що в Андалусію прибув Бадр, вільновідпущеник Абд ар-Рахмана ібн Муавії. Цей Бадр прибув до Андалусії по наказу свого пана, який втік з Сирії та переховувався у людей з роду Бану Вансус, омайядських вільновідпущеників у країні берберів. Бану Вансус послали звістку про це Абу Усману, який був тоді шейхом і главою вільновідпущеників, і Бадр зупинився у нього в селищі Торос. Абу Усман почав розсилати в усі боки гінців, повідомляючи про прибуття Бадра і про те, що Абд ар-Рахман ховається в землях берберів.

А в цей час правитель Андалусії Юсуф аль-Фіхрі готувався до походу проти християн. Абу Усман і його довірені люди, прийшовши до Бадра, сказали: «Почекай повернення наших друзів з походу, ми зустрінемося з ними, тоді й займемося, не зволікаючи, цією справою». Що ж до Юсуфа аль-Фіхрі, то він

¹ Зіммії (букв.: «ті, що перебувають під заступництвом») – іновірці, християни й іудеї, яких мусульманське законодавство розглядає як тих, ким опікуються мусульмани.

благоволив до вільновідпущеника Омайядів, називаючи їх «наші мавалі», і в його війську було безліч воїнів з цих вільновідпущеників.

Коли Юсуф аль-Фіхрі повернувся, здобувши перемогу і захопивши багату здобич, Бадр і його друзі зустрілися з Абу Саббахом аль-Яхсубі, шейхом арабів, що проживають на заході Андалусії, в селищі Мора, що належить до округу Севільї, і з іншими знатними арабами, серед яких були і ті, що погоджувалися визнати владу Аббасидів, і ті, що відмовлялися зробити це і відкрито не корилися новим халіфам, що змінили Омайядів. Ще до закінчення походу і повернення всіх воїнів незадоволені просили Абу Аббада Хассана ібн Маліка, який жив у Севільї, увійти в довіру до Абу Саббаха і нагадати йому про ті благодіяння, які надали йому Омайяди, особливо Хішам ібн Абд аль-Малік. Абу Саббах, що не забув благодіянь колишнього халіфа, погодився допомогти нащадку Омайядов, а потім вони разом вирушили до Алькамо аль-Лахмі і відомого своєю доблестю Абу Ілафе аль-Джузамі і його родичів, ватажків сирійців в Сидоні, і ті також приєдналися до них. На їх заклик відгукнулися також і кахтаніти в Ельвірі і Хаені, а також у Кадіксі ...

Потім змовники сказали Бадру: «Тепер вирушай до свого пана». Але коли він прибув до Абд ар-Рахмана, той сказав йому: «Ні, так буде небезпечно, якщо я висаджусь в Андалусію без них». Бадр повернувся в Андалусію і передав відповідь Абд ар-Рахмана. У цей час Юсуф аль-Фіхрі збирався в похід проти Сарагоси, де проти нього повстав Амір аль-Кураши, ім'ям якого донині зветься ворота в цьому місті. Абу Усман, шейх вільновідпущеників Омайядів, і його зять, з якими вів переговори Бадр, вирушили до Кордови, щоб своїми очима переконатися, що Юсуф аль-Фіхрі виходить з міських воріт, бо побоювалися, як би той не провідав про їхні плани. Побачивши, що Юсуф аль-Фіхрі разом зі своїми військами покинув місто, вони увійшли до Вазіра Сумайла ібн Хатіма і попросили дозволу поговорити з ним наодинці. І вони нагадали Сумайлу про всі добродійства, які надали йому Омайяди, і про перевагу, яке вони віддавали його предкам перед іншими, і сказали, що Абд ар-Рахман ібн Муавія врятувався від переслідування і втік до землі берберів, ховаючись

там і побоюючись за свою життя. Вони зізналися в тому, що до них прибув вільновідпущеник Абд ар-Рахмана, просячи від його імені про заступництво і допомогу, і додали: «Він звертається до тебе з проханням, яка тобі відома і яку ти напевно пам'ятаєш». І Сумайла сказав; «Так, я виконаю його прохання, клянусь честю, і ми залучимо в справу цію Юсуфа, віддавши його дочку в дружини Абд ар-Рахманові, так що він стане родичем правителя. Якщо ж він відмовиться, я сам вдарю мечем по його лисині».

Порішивши на цьому, змовники вийшли від Сумайла і зустрілися в Кордові в той же день зі своїми прихильниками з вільновідпущеників. Домовившись з ними про все, вони повернулися до Сумайла, щоб попрощатися з ним, і Сумайла сказав їм: «Я довго думав про те, що ви мені запропонували, і згадав про те, що Абд ар-Рахман – нащадок тих людей, яким все під силу: варто одному з них помочитися, і всі ми захлинемося. Аллах обрав вас для доброго діла, виконуйте ж його, а мені слід зберігати в таємниці те, що ви мені довірили, і не перешкоджати вам».

Вони пішли від Сумайла і зустрілися з Тамамом, сином Алькамо, і, взявши його з собою, вони вирушили до Абу Фаріа, відомому своїм мистецтвом в мореплавстві та управлінні суднами, і зустрілися у нього з іншими сирійськими вільновідпущениками, які примкнули до них. Домовившись про все, вони відправили Бадра в супроводі Тамама ібн Алькамо до Абд ар-Рахмана на африканський берег на кораблі, яким керував Абу Фаріа.

Коли вони перетнули море і зустрілися з Абд ар-Рахманом, той запитав: «Скажи, Бадр, хто ця людина і хто його батько?» Бадр відповів: «Це твій вільновідпущеник Тамам, а кормщик – Абу Фаріа». І Абд ар-Рахман вигукнув: «Його звать Тамам, що значить «Завершення»¹, отож, наша справа завершиться успіхом, а Фаріа означає «дівиця», і це говорить про те, що ми візьмемо в дружини цію країну, немов прекрасну дівицю, якщо того побажає Аллах».

¹ Його звать Тамам, що означає «Завершення» ... – серед арабів набуло поширення «ворожіння на іменах» і тлумачення їх (часто вельми довільно) в сприятливу або несприятливу сторону.

Потім вони вирушили в Андалусію. Перепливши море, вони висадилися в гавані аль-Мунаккіб, де їх зустріли Абу Усман і Абдаллах ібн Халід і провели в селище Торос в будинок Усмана.

Намісником в цій області був Джідар ібн Амр аль-Кайса, якого сповістили про прибуття Абд ар-Рахмана, і він сказав: «Приведіть його до мене в свято жертвопринесення¹ на площу, і побачите, що буде, якщо Аллах побажає». Коли настав день свята, Абд ар-Рахман з'явився, у супроводі Усмана і Абдаллаха, і, коли проповідник зібрався почати проповідь, Джідар встав і виголосив: «Я скидав Юсуфа аль-Фіхрі і відмовляюся визнати його владу, а еміром над нами призначаю Абд ар-Рахмана ібн Муавію, сина халіфа Хішама, він наш емір і син нашого еміра. Що скажете, люди?» І всі присутні крикнули: «Ми скажемо те ж, що і ти!» І після закінчення молитви всі як один присягнули Абд ар-Рахманові, поклявшись бути йому вірними.

Потім до Абд ар-Рахмана приєдналися сирійці Сидон і місцеві араби і з боку Севільї підійшов Абу Саббах, так що у нього зібралось численне військо. Зупинившись у Севільї, він став приймати присягу від всіх арабів, що стікалися до нього з різних областей Андалусії.

Звістка про це дійшла до Юсуфа аль-Фіхрі, коли він повертався з походу на Сарагосу, розгромивши повсталого проти нього аль-Кураши і захопивши його в полон. Він негайно ж попрямував до Севільї, але Абд ар-Рахман, дізнавшись про його наближення, пішов на Кордову, так що їх розділив Гвадалквівір. Побачивши, що Абд ар-Рахман рішуче кинувся до Кордові, аль-Фіхрі повернули до столиці, а Абд ар-Рахман зупинився в селищі Балья в окрузі Севільї. Тут шейхи арабів стали говорити: «Що це за емір, у якого немає прапора? Це може бути витлумачено помилково», - і вирішили підняти прапор Абд ар-Рахмана, і стали шукати по всьому війську досить довгий спис, щоб до його древка прив'язати прапор. Такий спис знайшовся тільки у Абу Саббаха, і до нього прив'язали прапор, і його освятив Фаркад ас-Сарак, якого шанували як найправеднішу людину в Андалусії.

¹ Свято жертвопринесення – один з найбільш великих мусульманських свят, відзначається 10 числа місяця зу-ль-хіджа.

Абд ар-Рахман запитав: «Який сьогодні день?» Йому відповіли: «Сьогодні четвер, день стояння на Арафаті¹». Тоді Абд ар-Рахман промовив: «Сьогодні день Арафата, а завтра п'ятниця, день свята жертвопринесення. І я сподіваюся, що завтра між мною і аль-Фіхрі відбудеться те, що трапилося між кайситами і моїми предками в день Мардж-Рахіт»². А треба сказати, що день Мардж-Рахіт – це день бою, який відбувся в місцевості, що носить таку назву, поблизу Дамаска. У цей день воювали Марван ібн аль-Хакама з роду Омайядів і ад-Даххак ібн Кайс аль-Фіхрі³, полководець Абдаллаха ібн аз-Зубайра. Тоді теж була п'ятниця і свято жертвопринесення, і щастя повернулося до Марвана, відступило від аль-Фіхрі, так що в той день було вбито сімдесят тисяч воїнів з племені Кайс та інших північноарабських племен...

Потім Абд ар-Рахман ібн Муавія наказав своїм людям зібратися в дорогу і йти всю ніч, щоб на ранок опинитися біля воріт Кордови. Звернувшись до воїнів, він сказав: «Нашим пішим воїнам буде важко встигнути за кіннотниками, тому кожен з кінних нехай посадить позаду себе пішого воїна». Озирнувшись, він побачив молодого араба і запитав його: «Хто ти будеш, молодець, і як твоє ім'я?» Той відповів: «Моє ім'я Сабік ібн Малік ібн Язід, що означає «Випереджаючий, син володіючого, сина збільшуючого». І Абд ар-Рахман вигукнув: «Твоє ім'я означає, що ми випередимо, здобудемо і зростемо числом! Сідай зі мною на коня, дай мені руку». Цей юнак уцілів, і його нащадків стали називати «Бану Сабік ар-Радіф», а слово «Радіф» означає пішого, якого кінний взяв із собою в сідло, посадивши позаду себе.

І війська виступили, і йшли всю ніч, і на ранок опинилися в околицях Кордови. І коли війська аль-Фіхрі і війська Абд ар-Рахмана виступили на бій, то їх розділяла річка на відстані милі. Полководці наказали зупинитися біля водойми, що нижче норії, так називають араби зрошувальне колесо. Першим, хто направив

¹ День стояння на Арафаті (День Арафата). – Один з ритуалів мусульманського паломництва (хаджу) в Мекку передбачає відвідання гори Арафа (Арафат), розташованої поблизу Мекки. Паломники мають прибути до Арафата 9 числа місяця зу-ль-хіджа.

² День Мардж-Рахіт – битва при Мардж Рахіт відбулася в 684 р.

³ Ад-Даххак ібн Кайс аль-Фіхрі – один з предків згадуваного тут Юсуфа аль-Фіхрі.

свого коня в річку з воїнів Абд ар-Рахмана, був Асім аль-Ур'ян, а за ним рушили вже й піші, і кінні кинулися в воду і перейшли річку, і аль-Фіхрі не зміг зупинити їх. Битва відбулася на ближньому до Кордови березі, а потім Юсуф аль-Фіхрі кинувся навітки і не зміг сховатися у своїй фортеці. Абд ар-Рахман, відтіснивши ворогів і просуваючись вперед, захопив фортецю, увійшов до неї і першим ділом попрямував до кухонь, наказуючи нагодувати його людей. До нього вийшли дружина і дві дочки аль-Фіхрі, які сказали: «О родич, зроби добру справу і надай благодіяння, подібно до того, як Аллах надав благодіяння тобі!» Абд ар-Рахман відповів: «Я зроблю це, накажи привести вашого імама». Коли той з'явився, Абд ар-Рахман наказав йому провести молитву разом з його воїнами, а потім велів відвести жінок до себе додому, а сам зупинився на цю ніч у фортеці. Дочка аль-Фіхрі подарувала йому невольницю по імені Хулаль, яка стала матір'ю еміра Хішама¹, нехай помилує його Аллах ...

Наступного ранку Абд ар-Рахман відправився в мечеть, де зібралися всі жителі Кордови, і виголосив п'ятничну проповідь², обіцяючи всілякі блага мусульманам. А Юсуф аль-Фіхрі, втікши з поля бою, попрямував у

Абд- ар Рахман I

Гранаду, щоб зміцнити її проти ворогів. Абд ар-Рахман покинув Кордову, переслідуючи Юсуфа, але, коли він перебував уже далеко, йому стало відомо, що син Юсуфа, що мешкав в Меріді, дізнавшись про те, що сталося з його батьком, таємно вирушив до Кордови і за відсутності Абд ар-Рахмана проник до фортеці. Абд ар-Рахман поспішно повернувся, і син Юсуфа, дізнавшись про його наближенні, втік до Толедо. Тоді Абд ар-Рахман, залишивши надійну людину у фортеці Кордови, повернувся в

¹ ... стала матір'ю еміра Хішама ... – мається на увазі Хішам I (правив в 788 – 796 рр.), Омайядський емір Андалусії.

² ... і виголосив п'ятничну проповідь ... – П'ятничну проповідь виголошує зазвичай халіф або емір – правитель даного міста чи області.

Гранаду і взяв її в облогу. А тим часом аль-Фіхрі прибув до Толедо і був там убитий одним зі своїх колишніх прихильників. Так Абд ар-Рахман став правителем всієї Андалусії, і йому підкорилися всі області ...

Після емірів Абд ар-Рахмана, Хішама і аль-Хакама влада перейшла до еміра Абд ар-Рахмана II, сина аль-Хакама, хай буде задоволений ними Аллах! Він правив найкращим чином і виявляв постійну прихильність до вчених людей, авторів і поетів, так що наука і освіченість процвітали в дні його правління. І він жив, творячи добро, і піддані відповідали йому благочестям і гідною поведінкою. Він здійснював безліч походів у землі невірних, то сам, то посилаючи туди війська під верховенством своїх воєначальників.

Абд ар-Рахман був обережний у виборі людей, які виконували обов'язки кадї. Він призначив на цей пост аль-Кураші, але потім змістив його. А сталося це через слова, які промовила якась жінка: звертаючись до Кураші, вона сказала йому: «О син халїфів, подивися на мене і будь справедливий, як Аллах справедливий до тебе». І кадї аль-Кураші не заперечив їй і не поправив її, визнавши слова її неналежними його сану. І Муса ібн Джудайр, старший казначей Абд ар-Рахмана, доніс халїфу, сказавши, що відбулося у кадї з тією жінкою, і додавши: «Той, хто не перешкоджає, щоб його називали «сином халїфів», намагається применшити твою владу, о повелитель правовірних!»...

Абд ар-Рахман ібн аль-Хакам першим з правителів Андалусії прийняв сан халїфа, він же першим увів звичай, щоб вазіри були в його палаці і висловлювали свою думку з різних питань, і тому у нього були такі вазіри, яких не було у жодного халїфа ні до, ні після нього, як, наприклад: Абд аль-Карім ібн Мугїс, Іса ібн Шухайд, Юсуф ібн Вахт і багато інших.

Абд ар-Рахман ібн аль-Хакам наказав розширити Кордовську мечеть, і споруда ця майже завершилася за його життя, крім незначних доробок, які були зроблені вже при емірові Мухаммаді. Абд ар-Рахман побудував також мечеть у Севільї і обгородив стіною Кордову, коли столиці стали загрожувати набіги північних язичників у двісті тридцятому році. Це перша згадка про них, коли вони напали на Андалусію, і перелякані

мешканці халіфату покинули в страху Севілью і шукали притулку в Кармоні і в горах, що оточують Севілью, і ніхто з жителів заходу Андалусії не наважився битися з північними язичниками ...

(Средневековая андалузская проза. – М.: Художественная литература, 1985.)

ХРОНІКА АЛЬФОНСО III Битва при Ковадонга (718 р.)

Битва при Ковадонга була першою великою перемогою християнських сил на Піренейському півострові після арабського завоювання цього регіону в 718 р. Перемога при Ковадонга, значення якої не було помічено сучасниками, забезпечила виживання християнських фортець в північній Іспанії і зараз вважається початком Реконкісти.

«Хроніка Альфонсо III» – ранньосередньовічна латиномовна хроніка, що описує історію Піренейського півострова з часів короля вестготів Вамби до кінця правління короля Астурії Ордона I. Отримала назву по імені свого ймовірного автора, короля Альфонсо III Великого. Хроніка оповідає про історію Іспанії протягом приблизно двох століть.

8. Араби, після загарбання королівства, вбили багатьох мечем, а інших підкорили собі, домовившись про мир. Місто Толедо, переможець всіх народів, вражене, впало, переможене ісмаїлітами; підкорене, воно стало служити їм. Вони поставили префектів над всьома провінціями Іспанії і платили данину королю Вавілона багато років доти поки не обрали власного короля і не заснували окреме королівство у благородному місті Кордові¹. У той самий час, в місцевості астурійців, в місті Гіхон був префект ім'ям Муннуса, соратник Таріка. Поки він тримав префектуру, Пелайо, меченосець королів Вітіци і Родерика, пригнічений владою ісмаїлітів, прибув до Астурії разом з сестрою. Через неї Муннуса відправив Пелайо в Кордову як посланця². Перш ніж Пелайо повернувся, Муннуса одружився на

¹ Після захоплення влади в Халіфаті Аббасидами, умайядський принц Абд-ар-Рахман втік спочатку в Африку, а потім до Іспанії, де в 756 р. заснував незалежний Кордовський емірат.

² Арабські джерела стверджують, що Пелайо перебував у Кордобі в якості заручника.

його сестрі. Коли Пелайо повернувся, він жодним чином не схвалив шлюб. Оскільки він вже думав про загибель церкви, він поспішив сміливо заявити про це. Злісний Тарік послав до Муннуса солдатів з наказом схопити Пелайо і відправити в Кордову, закутого в ланцюги. Однак, коли вони з'явилися в Астурію, намагаючись підступно захопити його в селі Брес, Пелайо від товариша дізнався про плани халдеїв. Бачачи, що опір буде неможливим такому великому числу сарацин, Пелайо прорвався через їхні ряди, втік і прибув на береги річки Пілони¹. Він виявив, що вона широко розлилася, переплив її за допомогою коня, на якому сидів, і зник у горах. Сарацини закінчили погоню. Як тільки Пелайо досяг гір, він приєднався до людей, які там зібралися. Він виліз на високу гору, звану Аусеба і вирушив у печеру на тій стороні, яку вважав найбезпечнішою². З цієї величезної печери тече потік, званий Енна. Після того, як Пелайо послав свої накази всім астурійцям, вони зібралися разом і обрали його своїм вождем³. Почувши про це, воїни послані за ним, повернулися в Кордову і повідали все своєму королю, сказавши що Пелайо, як припускає Муннуса, бунтівник. Почувши про це, король, охоплений божевільною лютью, наказав зібрати з усієї Іспанії величезну армію і послати в Астурію, на чолі її він поставив свого товариша Алькамо. Він наказав Оппі, єпископу Толедо і синові короля Вітіци⁴ – через зраду якого і загинули готи – вирушити з Алькамо і військом в Астурію. Тарік порадив Алькамо, що якщо Пелайо відмовиться домовитися з єпископом, його потрібно захопити силою і доставити в Кордову. Ведучи армію в майже 187 тисяч воїнів, вони увійшли до Астурію.

9. Пелайо зі своїми прихильниками перебував на горі Аусеба. Ворожа армія наблизилася до неї і розставила незліченну безліч наметів біля входу в печеру. Єпископ Оппа піднявся на пагорб перед Ковадонга і запитав Пелайо: «Пелайо, Пелайо, де ти?».

¹ Знаходиться поблизу Канхас де Оніс.

² Печера Ковадонга, за декілька миль на схід від Канхас де Оніс.

³ Пелайо, король Астурії (718 – 737 рр.).

⁴ Згідно з Мосарабською хронікою 754 р., Оппа був сином Егіки, тобто братом Вітіци. У Овьедській редакції він названий єпископом Севільї, а не Толедо.

Пелайо, перебуваючи біля входу, відповів: «Я тут». Тоді єпископ сказав йому: «Я припускаю, ти пам'ятаєш, мій брат і син, як зовсім недавно вся Іспанія була підпорядкована єдиному порядку, встановленому готами, і тим перевершувала всі інші землі в силі і знанні. Якщо вся армія готів виявилася нездатною протистояти нападу ісмаїлітів, то як ти сподіваєшся захистити себе на вершині цієї гори? Мені здається це складним. Краще, прислухайся до мене і відверни душу від цього рішення, так щоб ти міг насолоджуватися дружбою халдеїв та мати від того безліч вигод». На це Пелайо відповів: «Хіба не читав ти в священних писаннях, як церква Господня порівнюється з гірчичним зерном, яке виросте Божою милістю?». Єпископ відповів: «Зрозуміло, я читав». Пелайо сказав: «Христос – наша надія на те, що з малої гори, яку ти бачиш, благополуччя Іспанії та військо готів будуть відновлені. Я вірю, що обіцянка Господа, дана Давиду, здійсниться через нас: «Я покараю їх неправедності з різками і гріхи їх з батогами; але не видаю милість мою від них». Тому, покладаючись на милість Ісуса Христа, я зневажаю і не боюся численності ворогів. Що ж до битви, якій ти лякаєш нас, є у нас заступник перед обличчям Отця – Господь Ісус Христос, який здатний звільнити нас від цих нікчем». Єпископ повернувся до війська і сказав: «Ідіть вперед і боріться. Ви чули, що він мені відповів. Мені здається, ви ніколи не досягнете миру з ним, окрім як силою меча».

10. Тоді Алькамо наказав своїм людям почати бій. Вони підняли зброю. Були заряджені катапульти. Були приготовлені праці. Заблискали клинки. Заколихались списи. Стріли полетіли безперервним потоком. Однак Господь продемонстрував свою силу. Коли камені катапульта наближались до святилища святої діви Марії, що було всередині печери, вони повертали назад і вражали халдеїв. Оскільки Господь не рахує списи, а дарує перемогу тому, кому забажає, то коли астурийці вийшли з печери на бій, халдеї почали тікати, розділившись на дві

**Статуя Пелайо в
долині
Ковадонга**

частини. Єпископ Оппа був захоплений у полон, а Алькамо убитий. У тому місці полягло 124 000 халдеїв. А ті 63 000, які залишилися живі, вирушили до перевалу гори Аусеба і потім до Лібани через Ам'юесу. Але вони не змогли уникнути Божого гніву. Коли вони досягли перевалу – який знаходиться за річкою, званою Діва, відразу за селом званим Косгайя – сталося так, що гора затремтіла біля основи і скинула 63000 чоловік у річку, де вони всі загинули. Навіть нині, коли річка наповнюється менше можливого, вона відкриває сліди цієї події. Не думайте, що це безпідставно і вигадано. Пам'ятайте, що Той, Хто одного разу пробив води Червоного Моря, щоб дати прохід дітям Ізраїлю, нині знищив величезною горою арабів, які переслідували Божу церкву¹.

(Хрестоматія по історії міжнародних отношений / Сост. Кузнецов Д.В. – Книга 2. Средние века. – Благовещенск, 2013. – 1258 с.)

ФУЕРО ЛЕОНА

У календи серпня 1058 р. ери ми, всі єпископи, абати і оптимати королівства Іспанії, зібралися в Леоні в соборі св. Марії в присутності короля дона Альфонсо і його дружини королеви Гелоіри і за велінням короля ухвалили постанови, які надалі повинні неухильно виконуватися.

1. По-перше, постановляємо, щоб у всіх зборах (conscilia), які будуть скликатися, справи церкви вирішувалися раніше інших; прийняті ж рішення повинні виконуватися без обману.

2. Наказуємо також, щоб церква непорушно володіла всім, що на підставі грамоти було їй передано і закріплено за нею. Якщо ж хто-небудь захоче оскаржувати те, що було їй передано на підставі грамоти, про що б не йшлося, вона повинна бути

¹ В історію ця битва увійшла під назвою битви при Ковадонга. Вона сталася між 721 і 725 рр., Швидше за все в 722 р. За арабськими джерелами, то була не битва, а скоріше сутичка. Аль Маккарі пише, що «в часи Анбаси ібн Сухайм Аль-Кальбі, піднявся в землі Галісії дикий осел на ім'я Пелайо», але воїни Ісламу «завоювали Памплону в Галісії, і не залишилося нікого, крім скелі, де ховався він із 300 своїх...». З ними він раптово атакував сарацинський дозор і тут же зник у горах. Мусульмани пізніше обложили його, поки у нього не залишилося лише «30 диких ослів» (воїнів), але, вирішивши, що з такими нікчемними силами, Пелайо не представляє для них жодної небезпеки, зняли облогу.

представлена на зборах та її справжність має бути засвідчена чесними людьми. Якщо виявиться, що грамота справжня, то з її приводу не слід вести подальший розгляд, а церква нехай непорушно і навіки володіє тим, що в ній записано. Якщо ж церква володіє чим-небудь на законній підставі, хоча і не має грамоти, нехай це право клятвою підтвердять люди церкви, і тоді нехай церква володіє цим навіки. І для підтвердження її права не вимагається тридцятирічного терміну володіння або грамоти.

5. Також постановляємо, щоб, якщо хто-небудь раптом уб'є людину церкви, і церква сама не зможе добитися правосуддя, нехай вона представить право на судовий розгляд меріно короля¹, а штраф за вбивство нехай розділять навпіл.

6. Після того, як проведено розгляд у справах церкви і правосуддя торжествує, повинні розбиратися справи короля, а потім – народу...

14. Якщо хто вб'є королівського сайона² або вчинить проти нього беззаконня, хай платить 500 солідів.

15. Якщо хто діятиме проти грамоти з королівською печаткою, нехай платить [за це] 100 солідів. А за те, що він у результаті цього присвоїть, платить як за розбій, якщо [дарування] з боку короля буде підтверджено клятвою. Половина ж штрафу йде королю, половина – власнику землі. А якщо він не захоче заприсягтися, що [спірне отримано] від короля, нехай обвинувачений має право принести клятву. (...)

18. Наказуємо також, щоб в Леоні, і в усіх інших містах, і у всіх передмістях були судді по вибору короля, які б вирішували справи всього народу.

19. Якщо хто-небудь візьме в іншій людині заставу, не звернувшись передусім зі скаргою до його пана, повинен без суду вдвічі відшкодувати узятє. А якщо, подавши скаргу, візьме заставу і що-небудь із застави пропаде, рівним чином нехай без суду віддасть подвійно. А якщо суддям подана скарга про підозру, той, на кого вона впала, повинен очиститися клятвою і

¹ Меріно (maiorinus, maiordomus) – посадова особа короля, виконував адміністративні і судові функції.

² Saion, sagio – нижча посадова особа з поліцейсько-адміністративними функціями; іноді – кат.

випробуванням окропом у присутності гідних людей. А якщо скарга не за підозрою, а по твердій впевненості, нехай її розслідують чесні люди; а якщо не може бути проведено повне розслідування, нехай порівнюють свідчення людей, які [щось] бачили і чули, з обох сторін. І хто буде викритий, нехай платить за звичаєм тієї місцевості те, з приводу чого була зроблена скарга. Якщо хто-небудь буде викритий в лжесвідченні, нехай платить за брехню 60 солідів королю, а тому, проти кого він давав неправдиві свідчення, нехай повністю відшкодує втрачене в результаті лжесвідчення. І нехай будинок його буде зруйнований дощенту, а його самого надалі нехай ніхто не бере у свідки.

20. Також постановляємо, щоб місто Леон, яке було спустошене сарацинами за часів батька мого короля Бермудо, було знову заселене. (...)

21. Наказуємо також, щоб невпізнаного серва (...) не забирали звідти і нікому не видавали.

22. Серв же, який чесними людьми буде пізнаний як серв, будь він мавр чи християнин, беззаперечно має бути повернений пану.

24. Якщо хто-небудь вчинить убивство і встигне втекти з міста або зі свого будинку і не буде спійманий протягом дев'яти днів, нехай спокійно повертається додому і остерігається [тільки] своїх ворогів і нічого не платить за вбивство ні сайону, ні будь-кому іншому. А якщо і протягом дев'яти днів його зловлять, нехай платить весь штраф за вбивство, якщо буде з чого заплатити. А якщо не буде, нехай сайон або його пан візьме половину його рухомого майна, а інша половина нехай залишиться його дружині і дітям або родичам, включаючи будинки і всю земельну ділянку.

25. Хто має будинок на чужій землі і не має ні коня, ні осла, нехай дає господареві землі раз на рік 10 пшеничних хлібів, і половину міри вина, і один хороший окіст і вибирає пана, якого захоче. І нехай його не примушують продавати свій будинок і втрачати плоди своєї праці. Але якщо захоче продати сам свій будинок, нехай два християнина і два іудея оцінять його працю. І якщо господар землі захоче дати призначену ціну, нехай дасть її і

заплатить за частування [учасникам угоди]; а якщо не захоче, нехай той продає плоди своєї праці, кому захоче.

26. Якщо ж кабальєро в Леоні має будинок на землі іншого, нехай двічі на рік супроводжує господаря землі на [військові або судові] збори таким чином, щоб у той же день він міг повернутися додому. І нехай вибирає паном, кого захоче, і надходить зі своїм будинком так, як зазначено вище, і не платить ніякому пану особистого платежу.

28. Всі люди, що живуть в зазначених межах, (...) для позовів з мешканцями Леона нехай приходять в Леон. У воєнний час вони повинні приходити в Леон для захисту стін міста і їх відновлення, як і городяни Леона. Вони не повинні платити ринкового збору за товари, які будуть там продавати.

29. Нехай у всіх, хто живе всередині і ззовні стін міста, буде один ринок. У перший день Великого посту нехай вони збираються біля собору св. Марії і встановлюють міри хліба, вина, м'яса і плату працівникам, з тим щоб усе місто мало справедливі установлення на цей рік. І якщо хто ці встановлення порушить, нехай платить 5 солідів меріно королівськими монетами.

36. Якщо хто кого-небудь поранить і поранений представить право на судове переслідування сайону короля, той, хто завдав удар, нехай платить сайону міру вина, а пораненому – відшкодування. А якщо не дасть цього права сайонові, то [винуватець] нехай йому не платить нічого, а тільки дасть відшкодування пораненому.

40. Людина, що живе в Леоні і в зазначених межах, нехай не виставляє поручителя, якщо мова йде про позов менше 5 солідів в монетах міста. Він може очиститися клятвою або випробуванням окропом у присутності гідних священників, або буде проведено розслідування чесними людьми, якщо це задовольняє обидві сторони. Але якщо він буде звинувачений у крадіжці, або в зрадницькому вбивстві, або в іншому важкому злочині і буде викритий в ньому, він повинен захищати себе клятвою і в судовому поєдинку зі зброєю в руках.

41. Наказуємо, щоб ні меріно, ні сайон, ні господар землі, ні будь-який сеньйор не входили в будинок жителя Леона, щоб

взяти з нього штраф, і не відносили (забирали) двері його будинку.

42. Жінка в Леоні за відсутності її чоловіка не може бути ні схоплена, ні віддана під суд, ні покарана

46. Хто порушить, оголивши зброю, тобто мечі та списи, мир на міському ринку, який віддавна буває по середах, нехай платить сайону короля 40 солідів у міській монеті.

47. (...) І якщо сайон або меріно в цей [ринковий] день здійснять заставу або силою у будь-кого візьмуть, хай міська рада призначить їм сто батогів, (...) і нехай вони платять раді 5 солідів. Але нехай ніхто не наважується в цей день оскаржувати у сайона права, що належать королю.

(Антологія мирової правової думки. В 5 томах. – М.: Мысль, 1999. – Т.2. – Європа V – XVII вв.)

ВЗЯТТЯ ТОЛЕДО АЛЬФОНСОМ VI (25 травня 1085)

Взяття Толедо Альфонсом VI (25 травня 1085) – одна з найбільш значних подій в історії Реконкісти. З цього моменту Толедо стає не тільки стратегічним центром війн Реконкісти, з якого можна було здійснювати походи в мусульманські володіння, але одночасно і видатним культурним центром.

Альфонсо VI

Розділ 867. Цього року¹ зібрав король Альфонс величезне військо, більше ніж коли-небудь, і пішов на Толедо, як це бувало і раніше, і обложив місто. Маври добре зміцнили Толедо, і було оточене місто стінами і надійно захищене річкою Тахо. Але скупчилося в Толедо безліч людей і вичерпалися припаси, і примушені були маври здати місто королю Альфонсу. І було це в день св. Урбана, дев'ятнадцятий день місяця травня.

І звернулися маври до короля з проханням, щоб залишив їх у місті і щоб

¹ Січень 1085 р.

зберегли вони свої будинки і майно і все те, чим вони володіють, і король дон Альфонс дозволив їм жити в Алькасарі і в садах, що по той бік воріт Алькантари, і повелів він, щоб платили маври ті ж подушні податі, що стягувалися з них мавританськими королями, і, крім того, оголосив він, що головна мечеть повинна одвічно належати маврам.

Такою була угода, яку уклали між собою король дон Альфонс і маври після завоювання Толедо. І після того було цю угоду затверджено і скріплено підписами, і християни утвердилися в місті; здійснив король похід на міста і селища, що лежать в околицях Толедо, і нашими стали всі землі, які завоював він, як про те оповідає архієпископ толедський дон Родріго ... І трон короля був перенесений в королівський палац Толедо, і споруджені були тут кам'яні стіни і міцний замок. Тоді як раніше були в Толедо лише земляні вали, як про те розповідають ті, кому відомі давні перекази. Крім того, поселені були в Толедо люди, які сповідують християнську віру, і осіли вони тут міцно, і було їх стільки, що за чисельністю перевершували вони колишнє населення міста. Потім король дон Альфонс, бачачи знаки благовоління господнього, повелів, щоб відтепер збиралися в Толедо його кортеси. І закликав він «рікос омбрес»¹ з усього королівства, і прийшли вони в Толедо, а з ними з'явилися і інші імениті мужі і архієпископи, і єпископи, і абати, і інші духовні особи...

КОРОЛІВСЬКІ ГРАМОТИ

Во ім'я Господа. Це – грамота дізнання, яка записана і скріплена підписами, щоб була непорушна на століття, за велінням ясновельможного пана государя Раміро і всіх єпископів і сонму католиків, які збираються підписатися нижче.

Отже, між абатом Бальдередом і його братією і людьми з парафії св. Іоанна в Везі, Гонлемаро з його спадкоємцями, виникла судова тяганина за потік води, від якого мололи млини братії, якими [млинами] вона володіла. І крім того, вниз [по ріці] від її млинів водою для своїх млинів володіли цей Гондемаро з його спадкоємцями, оскільки цю воду вони мають спадково з

¹ Рікос омбрес – знатні люди.

давніх пір, оскільки цю воду захопили і володіли нею по праву захоплення їхні діди і їхні прадіди. (...) І нижче по цій воді вони вибудували інші млини вздовж вищеназваної ріки. І після того, як вони це [будівництво] повністю завершили, проти них зловмисно піднялися абат Бальдеред і його братія. Тому в присутності нас, і єпископів, і суддів, після того як обидві сторони зробили заяви, ми послали вірних людей з ради. (...) Вони постановили, щоб у потік цієї води були поставлені жердини і була виміряна висота цієї води, і вони розкрили внизу ту греблю, яка, як говорили, заважала і позбавляла води млини братії; і після цього вода текла до дев'ятої години, залишаючись на тому ж рівні (...), тому повеліли, щоб Гондемаро і його спадкоємці володіли своїми млинами і своєю водою, як володіли раніше. Далі і на другий рік також зловмисно піднесла свій голос проти цих людей братія; тому ми послали інших вірних, щоб вони перевірили, чи заважає що-небудь млинам братії (...), і вони встановили, як перші (...), що братія діяла зловмисно проти цих людей і вони не завдали їй ніякої шкоди. Ми ж зі всіма нижче підписалися на третій рік з тих пір, як почалася ця тяганина між ними, повеліли, щоб цей Гондемаро зі своїми спадкоємцями володів [ділянкою] від млинів братії до своїх млинів. Таким чином, коли братія буде примушувати їх щодо цієї верхньої греблі відновити або приборкати воду без будь-якого виправдання (...), вони можуть відмовитися: і нехай володіють цією водою спільно заради своєї користі без якого-небудь збитку. Якщо ж хто-небудь будь-яким чином і далі буде заперечувати і намірється завдати якої-небудь шкоди, в будь-якому випадку нехай платить королю D солідів, а також позбавляється голосу і права власності на цю воду.

Записано в сьомі календи липня в рік ери DCCCCLXXVT.

***

Ми, Мартін, Божою милістю король Арагону та інше, з ясновельможною Марією королевою Арагона, ясновельможною дружиною і місцєблостительницею нашою, поки ми були відсутні в королівстві і в наших землях по цей бік морів, були зроблені якісь провізії, згідно з якими всім вікаріям Принципату

Каталонії¹ наказувалося, щоб якісь капітули, чи розпорядження, прийняті в Генеральній курії, які не виконувалися, і деякі інші [капітули], додані названою королевою до тих, вставлені в ці самі провізії, були публічно оприлюднені і оголошені вікаріями, щоб вони і всі миряни слідували цим провізіями, або приписами, які були дані в Барселоні 3 березня, серед яких, капітулів один був такого змісту: «Далі буде доцільно, щоб, оскільки маври майже не відрізняються по одягу від християн, і щоб уникнути багатьох неприємностей, які відбуваються щодня, всі маври, як чоловічої статі, так і жіночої, починаючи з 10 років, що живуть в Каталонії, а також прибулі в Каталонію, проїздом або із зупинкою, крім послів, які прибудуть з-за меж королівства і земель сеньйора Короля, та їх супроводжуючих, мали і були зобов'язані носити на одязі, на правій руці поруч з плечем, так, щоб було високо і помітно, смужку жовтої вовняної тканини шириною в один палець і довжиною в пів-листа очерету або вільхи, а якщо верхній одяг жовтий, то смужка вовняної тканини повинна бути золотисто-червоною. І мавр або мавританка, які будуть виявлені без названого знака, (...) щоразу нехай отримають тридцять батогів, або утримуються у в'язниці з ранку протягом полудня, або платять сто су, без всякої милості». Однак, оскільки тепер прибули до нас ваші посланці з алькам, аламідіїв, аделантадо² і від альхам³, сарацини названого Принципату Каталонії смиренно просили нас, щоб ми зглянулися скасувати названі провізії та постанови (...) і зберегти і підтримувати вас у тому статусі і в тому вигляді, в яких, ви були до названих провізії і постанов, як за часів ясновельможного пана короля Петра, батька [нашого], так і пана короля Іоанна, брата, попередника нашого високоповажної пам'яті, тому ми (...), скасовуючи названі провізії, (...) наказуємо, (...) щоб ви і будь-які інші сарацини або сарацинки, що прибувають, або що виїжджають з Принципату, або в ньому затримуються, могли і мали право без названої смужки або знака жовтої або червоної матерії по всій землі і

¹ Каталонія мала автономію у складі Арагонського королівства, зокрема мала свої кортеси (тут Генеральна курія).

² Алькани, аламідії, аделантадо – тут посадові особи мусульманських общин, із судово-адміністративними функціями.

³ Альхама – тут мусульманська община.

володіннях наших йти, повертатися і жити вільно і безкарно і без будь-якого покарання. (...)

***

Ми, Альфонс та інше. Цією грамотою ми звільняємо, визначаємо, відпускаємо, а також прощаємо тобі, Абрафім Авінферре, син Асета Авімферре, алькальд сарацинів Леріди, всяке домагання, скаргу, і позов, і всяке покарання, цивільне, і кримінальне, і всяке інше, яке проти тебе, чи твого майна, або ми могли вчинити, накласти або поставити з причини або з огляду деяких капітулів, які колись були нам представлені проти тебе і щодо яких було проведено розслідування Гільермо де На Мінтагуда, байло Леріди, і Гільермо де Міралінс, законознавцем Монтісапбі, і ми наклали на тебе стягнення нашими розпорядженнями. (...) У тих же капітулах, числом п'ятдесят шість, серед іншого міститься, що названий Асет Авінферре, твій батько, будучи алькальдом, не дотримувався повністю правосуддя по відношенню до сарацинів і що супроти Сунни виносив вироки сарацинам і сарацинкам до побиття батогами і різками, і що королівські судові права з його вини порушувалися і знищувалися. У капітулах серед іншого також міститься проти тебе, названий Абрафім, припущення, що мав плотський зв'язок з сарацинськими жінками, примушуючи їх, що ти силою позбавляв невинності сарацинських дівчаток, і багато інших злочинів названо в зазначених капітулах, що ти і твій батько скоювали. (...) Отож, були ви, ти і названий Асет, твій батько, винні чи ні в тому, про що написано в цих капітулах (...), або в чому-небудь з цього. (...) [постановляємо, що] надалі не можна ні нам, ні комусь з наших офіціалів (...) подавати ні прохання, ні позови проти тебе, або твого майна, або майна, яке було у твого батька. (...) Далі, ми не вважаємо і не хочемо визнавати в цьому звільненні, (...) що ти, названий Абрафім, знав плотськи християнських жінок, але, якщо в майбутньому буде доведено, що ти, названий Абрафім, скоїв і вищеназваний проступок, ти не можеш бути звільнений від тяжкості цього проступку яким би то не було проханням. (...) За звільнення такого роду ти дав і виплатив нашій курії тисячі солідів. (...)

ІЗ КАПТУЛЯЦІЇ АЛЬФАНДЕКА

(...) І щоб залишалися і перебували в законі і Сунні своїй і могли б навчати своїх дітей за своїми книгами у своїх мечетях. (...) І можуть здійснювати молитву свою і творити милостиню, бо це було звично під час сарацинів. (...) І можуть зі своїх вибирати і призначати алькальдів і аламінів, які б судили їх згідно з Сунною і їх книгами. І щоб могли купувати сіль, згідно зі звичаєм минулих часів. І щоб будь-хто з сарацинів, який втікає на війну або з меж нашого королівства, міг повернутися в зазначену долину Альфандек і оселитися і залишитися там безпечно і без шкоди, так що ніхто не може вимагати з нього викупу за полон. І щоб могли носити зброю по всій землі в межах юрисдикції пана короля.

ІЗ КАПТУЛЯЦІЇ МОНКАНЕТ

Ми, Петро, жалуєм сарацинам Монканет: нехай будуть у безпеці і відносно особи і майна на умовах вірності Богу і нам, (...) обіцяємо також, що вони можуть залишитися в зазначених місцях; і можуть успадковувати майно згідно з їхньою Сунною і звичаєм; і нехай не буде в них іншого судді, крім їх кадї і аламіна. (...) І хай не хапають сарацина за свідченням християнина, а лише за свідченням християнина і сарацина. (...)

ДОГОВІР КАСТИЛІЇ І ЛЕОНА З ГЕНУЄЮ (1146 р.)

У 1147 р. король Кастилії і Леона Альфонс VII, спираючись на підтримку генуезців і пізанців, відвоював у мусульман р. Альмерію. Походу передувала дипломатична підготовка, в результаті якої в 1146 р. був підписаний союзний договір Кастилії і Леона з Генуєю. Договір являє собою дві грамоти: одна містить зобов'язання леоно-кастильського короля, інша містить зобов'язання генуезької комуни.

[Во ім'я Господа Амін. Во славу Господа всемогутнього, Отця, Сина і Святого Духа. Я, Альфонс, імператор Іспанії, з вами, генуезцями, укладаю наступний договір і угоду. У наступному році з настанням теплих днів я зі своїм військом, настільки сильним, наскільки це можливо, чесно і без обману виступлю спочатку на Альмерію, потім – [в інші] прибережні області Іспанії, напавши на Гіспаліс, тобто на Севілью, а після Севільї –

на Тортосу, про що домовлюся з консулами комуни Генуї, які перебуватимуть у війську. І я буду перебувати в тому ж війську, де будуть генуезці, якщо тільки з волі Господа не виникне якесь нездоланна перешкода до цього або ж буде домовленість між нами і ними. І я буду охороняти вас і ваше майно усіма моїми силами чесно і без обману. І так будете ви володіти вільно і без всякого утиску третьою частиною всіх міст і містечок, які ми завоюємо разом, або ж тих, що здадуться вам або мені, разом з усім тим, що до них відноситься. Дві ж частини залишаються мені. І ні я, ні мій спадкоємець ні в помислах, ні на ділі не будемо прагнути до того, щоб комуна Генуї втратила свою третину. Крім того, я змушу, і мої спадкоємці зроблять те ж саме, заприсягтися тих людей, яким я довірю свою частину [завойованого], в тому, що вони ні в помислах, ні на ділі не будуть прагнути до того, щоб ви коли-небудь втратили свою третю частину [завойованого]. І якщо хто-небудь захоче її у вас відібрати, вони повинні будуть допомогти вам без обману і злого умислу її захистити і втримати. У тій частині [володінь], де ваше місто володіє темпораліями¹, ваша церква нехай володіє спіритуаліями. А у всіх тих містах, які я приєднаю і в яких ви не повинні володіти третьою частиною, ви можете мати церкву і при ній таку кількість будинків і майна, щоб п'ятеро пресвітерів разом зі своїми кліриками могли жити цілком гідно. І ще ви можете володіти [в кожному місті] одним подвір'ям з кращих і однією піччю, і однією лазнею, і хорошим садом. І у всіх моїх землях, якими я володію зараз і які приєднаю надалі, нехай перебувають ви і люди з вашої землі в спокої і безпеці разом з вашим майном. І у всіх моїх володіннях, як на суші, так і на морі, ви не повинні платити ні мита, ні дорожніх, ні берегових зборів. І після того як ми разом пробудемо у війську два місяці, я виплачу вам з моїх власних грошей 40 тис. мараведі²: для витрат на [облогові] машини 10 тис. і 30 тис. [як плату] за сто галер. І якщо галер буде менше, ніж сто, то ви отримаєте меншу на 200 мараведі за кожну [відсутню] галеру. А якщо їх буде більше, то ви отримаєте більше на 200 мараведі за кожну [зайву] галеру. Якщо ж ми візьмемо місто до закінчення

¹ Темпоралії – світські права та доходи від них; спіритуалії – права та доходи, пов'язані з відправленням релігійного культу.

² Мараведі – іспанно-арабська монета, що містила в середині XII ст. 3,8 г чистого золота.

двох місяців, я виплачу вам ці гроші в двотижневий термін після взяття міста. І все галери, що будуть при війську, будуть вважатися вашими, крім тих, які граф Барселонський приведе за свій рахунок. І поки ми будемо спільно перебувати у війську, я не укладу ніякого договору, або угоди, про передачу мені якогось міста чи містечка на узбережжі, ні про виплату [мені] грошей, ні про що, що призвело б до збитку для генуезького війська без наради з генуезькими консулами, які перебуватимуть у війську. І якщо я, починаючи з найближчого дня св. Мартіна¹ і аж до того дня, коли генуезьке військо повернеться [до Генуї], завоюю щонебудь в зазначених межах, я передам третю частину вам, генуезцям. І коли за допомогою Божою ми завоюємо два єпископати, то вам ми передамо третій; а саме Денію. А я залишу за собою єпископат Валенсію і ще один єпископат замість Денія. І з усіх інших таких єпископств я жалую вам [кожне] третє єпископство, і ні я, ні мій спадкоємець ніколи не будемо замишляти чого-небудь, щоб генуезька церква його втратила.

Цей договір клятвено підтвердить мій син, коли йому виповниться 14 років і коли це буде завгодно консулам комуни Генуї. Крім того, генуезці, які управлятимуть цими землями, повинні визнати владу імператора і його спадкоємців, однак з тим, щоб вони володіли своєю часткою вільно і без жодного утиску. Обидві клятви повинні бути дані по чергово. Все це я буду дотримуватися чесно і без обману, якщо тільки не виникне з волі Господа якої-небудь непереборної перешкоди і якщо не буде [відповідної] домовленості з консулами генуезької комуни, які будуть у війську. І якщо раптом, чогось так не станеться, виникнуть такі обставини, що я не зможу з'явитися, цей договір і угоду виконає мій син разом з нашими графами і наближеними. Будь-яке положення даного договору може бути розширене або обмежене у відповідності з нашим бажанням, вираженим або нами самими або через наших послів і генуезьких консулів, або [бажанням] нашого спадкоємця.

Цей договір затвердив імператор, а також чесно і на законній підставі пообіцяв, що і він, і його спадкоємці будуть виконувати його так, як це записано вище. Потім він у своїй присутності

¹ День св. Мартіна (Турського) – 11 листопада.

велів поклястися на Євангелії своїм баронам в тому, що і він, і його спадкоємці будуть виконувати все так, як записано вище. Ось імена тих, хто приніс клятву: [Арменголя, граф Ургельї, свідчить власною рукою. Також граф Амальрік (Аморі). Граф Родріго Гомес. Бермудо Перес, син графа Галісійського. Гарсія Гарсес, син графа Нахерського. Гарсія Гомес, його брат. Фернандо Яньєс Галісійський. Дієго Яньєс і Рамон Яньєс, його брати. Фестуго, його син. Понсе Мінербійський. Король Педро, спадкоємець [чи онук] короля Гарсії. Родріго Муньйос де Гусман. Гонсало де Мараньйон. Гарсія Фортуньйонес Дарокійський. Апріль Леонський. Дієго Муньйос. Масет Альвар Перес, син графа Ларського. Дієго Лопес, син графа Нахерського. Ніколя Пелайос. Муньйо Такон. Родріго Гонсалес Олеаський. Гутер Родрігес, його син. Гонсало Падель. Фернандо Родрігес Беневіверський. Родріго Муньйос Лавейлійський. Фернандо Гутьєрес Босо. Фортуніо Муньйос. Гарсія Перес, рідний брат Насарес. Педро Бермудес Кастеланський. Педро Хордон. Родріго Перес, син Педро Браолеса. Дієго Фернандес Леонський. Гарсія Альваро Алкубельський. Педро Бермудес. Педро Альфонсес. Мартін Діса. Нуньйо Дієго Муньйос.] Ось ті, хто повинен поклястися: [Граф Фернандо Галісійський. Граф Понсе Саморський і Саламанкський. Граф Раміро Флорес Астурійський. Пелайо Курва. Гонсало Фернандес. Альваро Родрігес. Гутьєр Фернандес. Лопо Лопес. Дієго Муньйос.]

БИТВА ПРИ АЛАРКОСІ (1195 р.)

АННАЛИ ТОЛЕДО І

Битва при Аларкосі – бій, що відбувся 19 липня 1195 р. недалеко від фортеці Аларкос, що знаходиться на пагорбі, біля підніжжя якого тече річка Гвадіана і розташована недалеко від міста Сьюдад-Реаль, між військами Кастилії під командуванням Альфонса VIII і військами Альмохадів під командуванням Якуба аль-Мансура, що закінчилася повною поразкою християнських військ, у результаті якого була втрачена майже вся територія Нової Кастилії, і яка ускладнила всі наступні спроби Реконкісти аж до битви при Лас-Навас-де-Толоса. Кастильські війська зазнали поразки від значно переважаючих сил противника. Після перемоги аль-Мансур зайняв більшу частину Нової Кастилії. У

руках Альфонса VIII залишилось тільки місто Толедо. У пам'ять про цю перемогу Якуб аль-Мансур спорудив в Севільї Хіральд – високу вежу, увінчану залізною позолоченою кулею величезних розмірів.

...Поразка короля дона Альфонсо при Аларкосі, в середу, в 19-й день липня. Ера МССХХІІІ [1195 р.].

МІСЬКІ УСТАНОВЛЕННЯ КОЇМБРИ ХІІ ст.

Форал 1111 року

Во ім'я Господа. Завгодно було мені, графу Енріке, і дружині моїй Терезі, доньці короля дона Альфонсо, пожалувати вам, жителям Коїмбри, великим і малим, і будь-якого стану (*cuiuscumque ordinis*) і вам, і дітям, і нащадкам вашим – грамоту щодо незмінності (життя) вашого, а також звичаїв у службі. По-перше, (постановляю), щоб ви ніколи не були зобов'язані нам *senara*¹, а зі здобичі, захопленої під час походу (*fossato*), віддавали б нам не більше п'ятої частини її, і дві частини – тиловим частинам (*azaga*), а вам нехай залишаються дві частини. А із взятого під час набігу (*azagia*)² – нам п'ята частина, вам – чотири частини без будь-яких платежів алькайду (*alcaidaris*)³.

Якщо який-небудь кавалейро (*miles*) купить у трибутарія виноградник, нехай виноградник буде вільним; а якщо візьме в дружини дружину трибутарія, то весь наділ, який вона мала, нехай буде вільним. А якщо трибутарій захоче стати кавалейро, нехай живе за звичаєм кавалейро.

Скільки б тримачів (*iugarios*)⁴ не мали кавалейро на своїх наділах як у межах Коїмбри, так і поза нею, як в селищах, так і всередині укріплень, нехай ті служать їм, як вільні, і не

¹ *Senara* (*seara, senra, serna*) – поземельний оброк або відробіткова повинність.

² У текстах форалів розрізняються *fossato, fossatum* – підготовлений спільний похід вглиб ворожої території, *azagia* – несподіваний набіг, який чинять жителі якого-небудь населеного пункту на свій страх і ризик і за свій рахунок, *appelitum* – загальний заклик по тривозі всіх жителів міста

³ *Alcaide* – представник королівської адміністрації в місті, замку, що поєднував основну – військову функцію із судовою та адміністративною. У Коїмбри, Лісабоні, Сантарені алькайди були представниками короля в міському управлінні. Крім алькайда міста або замку (*alcaide – mor*) існували підлеглі йому *alcaide – senor*. Алькайдарія – платежі, що йшли алькайду і включали в себе і певну частку з торговельних угод.

⁴ *Jugarios* – держателі, виплачували *jugada* – платіж на користь короля або сеньйора, що складався з певної частини врожаю зернових, льону, вина.

стосуються їх штрафи за насильство чи вбивство (*rapsum vel homicidium*).

Якщо ж який-небудь кавалейро досягне настільки похилого віку, що не зможе більше воювати, то, поки він живий, нехай користується гідністю кавалейра. А якщо кавалейро помре, то нехай дружина його шанується як за життя чоловіка, і нехай ніхто ні її (вдову), ні будь-чию дочку не бере в дружини без згоди її або її родичів (*parentes*).

Нехай сайон не входить ні в чий будинок, щоб накласти печатку, але якщо хто-небудь зробить що-небудь недозволене, то нехай (сайон) йде в конселтю¹, і нехай (справа) вирішується справедливо. Суддя і алькайд нехай будуть у вас з уродженців Коїмбри і нехай призначаються без винагороди (*offrecione*)².

Клірики Коїмбри в тому, що стосується виноградників, земель і будинків, хай живуть гідно кавалейру. А якщо у кавалейра впаде кінь, і він не зможе купити іншого, ми дамо йому, а не дамо, хай зберігає свою гідність³, поки не буде в змозі купити. Нехай інфансон⁴ не володіє в Коїмбре ні будинком, ні виноградниками, якщо тільки не захоче жити разом з вами і служити подібно вам.

З млина ви не повинні давати більш чотирнадцятої частки без винагороди.

Пеони в якості податі, яку звичайно платять з зерна, нехай дають половину з (кожного) квартарія з 16 алкейре з верхом⁵.

¹ *Concillium* – у тексті форалів позначається або міська рада, або цивільна громада міста.

² *Offretio* – підношення, служба, подарунки, частування і т.д. на користь алькайда або його посадових осіб понад визначених платежів.

³ «*Sit honoratus*» – мається на увазі соціальний статус кавалейро.

⁴ *Infanzones* – нижча верства феодальної знаті на півострові.

⁵ Міри об'єму сипучих тіл і рідин, які зустрічаються в форалах, знаходяться в наступному співвідношенні: квартарій (1/4 частина «великого» модія в 60 алкейре) міг утримувати в собі і 14, і 16 алкейре, що обумовлювалося; алкейре з XII ст. вживається замість модія, приблизно того ж об'єму, хоча він міг варіюватися залежно від місця: «*alqueire ville*»; крім того розрізнялися «алкейре з верхом» («*aine brachio posito et tabula*», «*sine brachio curvato et tabula supraposita*») і з поверхнею, розрівняною ліктем або дошкою «*abrazado*», «*de mro posta*» etc.); алмуд-міра, приблизно дорівнює алкейре; в пізніший час розрізнялися алмуд сипучих тіл (25 л.) і алмуд для вимірювання рідин (32 л.); кіна-міра, дорівнювала 25 алмудам; тейге-міра об'єму сипучих тіл, розмір якої сильно змінювався залежно від місця і часу; зафіксована тейге в 4 алкейре, 16 алкейре і т.д.

З вина та льону нехай дають восьму частину, з лісу і дров, які привезуть на продаж, – восьму частину. Під час збору винограду з п'яти і менш кіналя нехай дають алмуд вина, а буде більше, нехай дають кварту без винагороди і янтара¹.

І нехай ніхто зі сторонніх кавалейро (*miles extraneus*) не входить в чий-небудь будинок без згоди господаря будинку.

Якщо який-небудь хлібороб має в'ючну худобу, він не зобов'язаний служити з нею на користь скарбниці, а погоничі худоби служать один раз в році.

І нехай ніхто з вас не платить *managia*². І якщо хто-небудь із вас захоче служити іншому панові або йти в іншу землю, нехай має право володіння, продажу або дарування свого наділу.

Що стосується нічної охорони, то півроку її ставимо ми й півроку ви. Ви не платите ні провізного мита (*portagium*), ні алкавали³, ні годування охорони міста або воріт.

Коїмбра ніколи нікому не буде мною віддана у володіння (*reg alcavalam*). І я не допущу в Коїмбру Куньї Баррозу або Ебралда⁴.

Люди з Бодана⁵ 15 нехай дають нам четверту частину, але не платять корнаро⁶.

Обіцяю не тримати в пам'яті і в серці поганих думок і гніву за скоєне вами проти мене, але дякую вам за те, що ви об'єдналися з нами, і буду чинити вам всілякі почесні, і ніколи не буде нанесено збитків та безчестя ні вашим станам, ні вам самим.

Я, Енріке, і Тереза повеліли це записати і власною рукою ставимо підписи. Дана (грамота) 25 травня 1149 р.

Поклялися у тому, що цей запис робиться для того, щоб дотримуватися навіки з вірою і без зловмисності: перш за все граф Енріке, Тереза, Фернандо Теллі, Фафіла Душ, Пелайо Пелайш, Педру Гонсалвеш, Менендуд Венегаш, Гомеш Муньїш,

¹ Jantar – поставки продовольства і фуражу, якими міста, селища і т.д. були зобов'язані забезпечувати короля і його свиту.

² Managia, maneria – особистий платіж по праву «мертвої руки».

³ У даному випадку – плата в королівську казну відсотка з угоди; нижче – мабуть, замість *cavallaria* (варіант іншого списку); пожалування за службу, як у воєнний, так і в мирний час.

⁴ Посадові особи графа, вигнані з Коїмбри 1111 року.

⁵ Місцевість в окрузі Коїмбри.

⁶ Cornarie – платіж зерном з упряжки биків сеньйору або королю.

Педру Пелайш перед лицем всієї свити графа і всього конселью Коїмбри .

Писав пресвітер Теляу.

МІСЬКІ УСТАНОВЛЕННЯ КОІМБРИ XII ст.

Форал 1179 року

Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, амінь. Нехай усім буде відомо, що я, Афонсу, милістю Божою португальський король, з доброї волі, за власним бажанням і душевною схильністю дарую і жалую місту (*civitati*) Коїмбре і всім її жителям, як нинішнім, так і майбутнім, на віки віків добрі установлення, згідно з якими ви і ваші нащадки будете платити мені і роду моєму королівські податі (*regalia iuga*), повністю записані нижче.

Отже, постановляємо, що якщо хто-небудь прилюдно, на очах добрих людей (*boni homines*) зі зброєю у руках силою увірветься в будинок, нехай сплатить 500 солідів, і [303] в цій справі не потрібно участі *vozeigo*¹. А якщо той, хто увірвався буде убитий в будинку, то вбивця або господар будинку нехай заплатить 1 мараведі. А якщо той буде там поранений, нехай заплатять за це півмараведі. Рівним чином за вбивство або насильство, вчинені публічно, хай платять 500 солідів. І хто шпорами ранить, і буде в тому викритий свідченнями добрих людей, нехай платить 500 солідів.

Хто кине в обличчя екскременти, нехай на підставі свідоцтва добрих людей платить 60 солідів. Крадіжка, засвідчена свідочством добрих людей, відшкодовується вдев'ятеро.

Хто порушить право короля на продаж вина (*relegum vin regis*²) і при забороні буде продавати своє вино і буде викритий на підставі свідоцтва добрих людей, в перший раз платить 5 солідів, і в другий 5 солідів. А якщо втретє буде викритий свідченням добрих людей, нехай все його вино буде вилито і бочки порубані.

¹ *Vozeigo* – має два значення в текстах цього часу: захисник, адвокат і людина, яка порушує справу проти будь-кого, звинувачуючи його і закликаючи народ криком: «*Aquí, d'el-rei!*»

² *Relego* – право короля або сеньйора на монопольний продаж вина в певну пору року або протягом відомого терміну; могло тривати від 6 тижнів до 4 місяців; в Коїмбри – з січня по березень.

З вина, привезеного з-за міста, нехай дають з кожної поклажі 1 алмуд і продають під час дії королівського права.

Щодо жугади наказую, щоб вона доставлялася до Різдва Христового. І з кожною упряжки биків нехай дають 1 модій проса або пшениці, дивлячись по тому, що обробляють. А якщо обробляють і те, і інше, і з того, і з іншого нехай дають міський алкейре (ville). І нехай буде квартарій в 14 алкейре і нехай міряють його з Верхом. Якщо *savon*¹ обробляє пшеницю, нехай дає 1 тейге, і якщо просо обробляє – стільки ж. А в рахунок жейри² на биках – 1 квартарій пшениці або проса, дивлячись що обробляє. І нехай утримувач (землі) (*ragseigo*) кавалейро, що не має биків, жугаду не платить.

Нехай мешканці Коїмбри вільно володіють майстернями (*tendas*), печами для хліба і для (випалу) посуду. А з печі для (випалу) черепиці хай платять десятину.

Хто вб'є людину за межами коуту³, нехай платить 60 солідів. А хто ранить людини за межами коуту, [304] платить 30 солідів. Хто на вулиці ранить людину, платить половину штрафу за вбивство. Хто у гніві оголить зброю або у гніві вийде з ним з дому, але нікого не ранить, платить 60 солідів.

І нехай жителі (*homines*) Коїмбри заселяють свої наділи. А ті, хто на них живе, хай платять штраф за вбивство і насильство, і за екскременти (кинуті) в обличчя, – 60 солідів: половину королю, а половину господареві наділу. І нехай бере участь в *appelitum* короля, і нічим іншим королю не служать. Люди, які живуть на наділах Коїмбри, якщо зроблять крадіжку, нехай, як зазначено вище, платять половину (штрафу) – королю, а половину – господареві наділу.

Нехай алмотасарію платять конселью, і алмотасій⁴ призначається алкайдом і конселью. Хай платять за звичаєм з корови 1 денарій, і з лані 1 денарій, і з оленя 1 денарій, і з

¹ *Savon* – хлібороб, який мав як знаряддя праці тільки лопату.

² *Jeiga* – відробіткова повинність.

³ *Couto*, *cautum* – імунітетна територія; У даному випадку – міська округа, на якій діяв форал.

⁴ *Almotaze* – інспектор мір, ваги, цін. Алмотасарія – штрафи за порушення міських установлень в цій галузі або фіксований збір.

поклажі¹ з рибою 1 денарій, і з човна з рибою 1 денарій, і за (привезене) з округу стільки ж; і алькавалу в 3 денарія. З оленя, з лані, з корови і зі свині 1 денарій, і з барана 1 денарій. Рибалки хай платять десятину. З коня або мула, якого продають або купують сторонні люди², ціною від 10 мараведі і вище, хай платять 1 мараведі, а до 10 мараведі – півмараведі. З проданої чи купленої кобили хай платять 2 соліди. З бика – 2 соліди і з корови – 1 солід, а з осла або ослиці – 1 солід. З мавра або мавританкі – півмараведі. Зі свині чи барана – 2 денарія, з козла або кози – 1 денарій.

З поклажі оливкової олії або шкур лані, бичачих або оленячих – нехай дають за звичаєм. З поклажі воску нехай дають за звичаєм. З поклажі індиго або тканин, або кролячих шнурок, червоних або білих шкір, або перцю, або зерна нехай дають плату за звичаєм.

З полотняного одягу – 2 денарія, з одягу з хутра – 3 денарія. З льону, часнику або цибулі – десятину. З риби із-за міста – десятину. З чаш і дерев'яного посуду – десятину. І за всі вантажі, які продають люди із-за міста, нехай платять провізне мито. А якщо купують собі (у місті) інші, з них провізне мито нехай не платять. Якщо люди із-за міста продають або купують хліб або сіль, то з поклажі на коні або мулі нехай дають 3 денарія, а з кладі на віслиюку – 3 монети³.

Купці-уродженці міста, якщо хочуть платити солдадо (*soldata*)⁴, нехай платять; якщо ж не хочуть платити, нехай платять провізне мито.

З поклажі риби, що привозять люди із-за міста, нехай платять 6 денаріїв.

Пеони платять восьму частину з вина та льону. Арбалетчики нехай живуть за звичаєм кавалейро. Якщо дружина кавалейро овдовіє, то, поки не вийде заміж, нехай зберігає гідність кавалейро. А якщо вийде заміж за пеона, нехай живе за звичаєм пеона (*faciat forum peditis*). Якщо кавалейро постаріє або так

¹ *Carrega* – розрізнялися велика поклажа (на коні або мулі), мала поклажа (на віслиюку) і поклажа на возі.

² *Homines de fora* – чужинці, не мешканці міста.

³ *Medalia* – дрібна монета, приблизно 1/2 денарія.

⁴ Мабуть, мається на увазі подимний податок в 1 солід.

ослабне, що не зможе вийти (у похід), нехай зберігає свою гідність. Якщо ж вдова кавалейро має сина, який живе разом з нею в її будинку і може нести кінну службу, нехай служить за матір.

Погонич худоби, який живе перегонном худоби, нехай несе службу раз на рік. Якщо ж кавалейро пошле свою худобу у відгін, то він ніякої служби за це не несе.

Мисливець, який буде полювати на кроликів в угіддях, і там залишиться, нехай дає одну шкурку кролика. А хто залишиться там на 8 днів або довше, нехай дає цілого кролика зі шкіркою. А мисливець зі сторони нехай платить десяту частину, скільки б разів не приходив.

Якщо у жителів Коїмбри є хліб, вино, фіги або оливкове масло в Сантарені¹ або в інших місцях, і вони привезуть це в Коїмбру для своєї потреби, а не для продажу, нехай не платять за це провізного мита.

Якщо хто посвариться з ким-небудь і після сварки увійде в його будинок і там навмисне схопить палицю або жердину і того поранить, платить 30 солідів. Якщо ж поранить ненавмисно і випадково, не платить нічого.

Людина не з міста нехай не входить до міста (шукати) свого ворога, якщо тільки він не шукає суду або не має про те договору. Якщо чий-небудь кінь вб'є кого-небудь, господар коня або нехай віддасть коня, або заплатить штраф за вбивство, за своїм вибором.

А клірик нехай у всьому живе за звичаєм кавалейра. А якщо буде виявлений ганебний чином з жінкою, нехай мордомо² не хапає його і не засмикує іншим способом, але якщо хоче, нехай затримає жінку.

З лісу, що привезений по річці, (за провезення якого) платили восьму частину, хай платять десятину.

Що стосується охорони міста, король повинен виставляти половину, а половину (забезпечують) самі кавалейро особисто. Якщо кавалейро Коїмбри отримає в бенефіції від мойого ріко омен³ землю або майно, за які йому служить, то дозволяю йому

¹ Від Коїмбри до Сантарени близько 140 км.

² Maiordomus – посадова особа короля з адміністративно-судовими функціями

³ Dives homo (порт. rico homem) – вища знати королівства.

бути в числі кавалейро мого ріко омен. Хай ні мордомо, ні його сайон не входять до будинок кавалейро без портарія¹. І нехай той з благородних (*nobilis homo*), хто від мене тримає Коїмбру, не ставить там алькайда не з Коїмбри. Ті з моїх благородних, а також братія – як госпітальєри, так і монастирі, які мають у Коїмбрі будинки, нехай служать місту, як і інші кавалейро Коїмбри.

Якщо мордомо знайде загублене, нехай утримає його 3 місяці, і кожен місяць робить про нього оповіщення, щоб, якщо прийде його господар, віддати йому. Якщо ж господар після оповіщення протягом 3 місяців не прийде, нехай мордомо робить зі (знайденим), що завгодно.

Нехай виставляють для походу зі мною кінний загін у 60 кавалейро і більше.

Чи коваль, чи швець, чи кушнір, якщо мають будинок в Коїмбрі і в ньому працюють, нехай нічого за нього не платять. І хто має мавра-ковалю або швеця, і він працює в його будинку, нехай нічого за це не платить. А міністеріали-ковалі або швеці, які цим (ремеслом) живуть і будинків своїх не мають, нехай приходять в мої майстерні і платять мені.

Хто продасть або купить коня або мавра поза Коїмброю, то там, де його купить і продасть, нехай і платить провізне мито.

Ті з пеонів, кому повинні повернути борг, нехай дадуть десяту частину його мордомо, і нехай і він вирішить цю справу за десятину. А якщо не захоче за десятину вирішити її, то нехай алькайд змусить свого портарія вирішити її.

Жителі Коїмбри нехай не платять луктуозу². І нехай воєначальники³ Коїмбри не дають п'яту частину своєї частки. Нехай кавалейро Коїмбри не служать у тилкових частинах королівського війська.

Нехай булочниці платять 1 хліб з 30 (хлібів). Провізне мито та оброк (*logum*), сарацинська п'ятина та інші (платежі) нехай виплачуються, як звичайно, крім того, що зазначено вище і вам залишено.

¹ *Portarius pretoris* – посадова особа з судово-поліцейськими функціями.

² *Luctuosa (loitosa)* – платіж за право успадкування наділу.

³ *Adaliles (adais)* – воєначальники, підлеглі алькайду, в перший час відповідали за розвідку, пізніше набули і цивільні функції

Алькайду з однієї поклажі, що прибуде із-за міста з рибою, нехай платять 2 денарія. А з човна дрібної риби 2 денарія. А з усякої іншої риби нехай дають за звичаєм.

Щодо суден постановляю, щоб капітан (alcaide)¹, два весляри, два тих, хто дивляться вперед і один корабельник жили за звичаєм кавалейро.

Отже, все це, записане, дарую і жалую вам у встановлення. І свідчать добрі люди, що цьому, а не іншому, повинен слідувати мордомо. Свідчать кавалейро Коїмбри разом з інфансонами Португалії.

І нехай буде благословення Господнє і наше на те, хто буде твердо дотримуватися цього, вчинене нами для вас. Якщо ж хто захоче порушити це, нехай його спіткає прокляття Господнє і моє. Дана грамота в тому ж місті в травні місяці на рік 1217². Я, король Афонсу, грамоту цю, яку повелів видати, підписую і стверджую.

МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В КАСТИЛІ У XII – XIII стст.

Ці документи взяті з архіву толедських мосарабів XII – XIII ст. – Зібрання приватноправових актів на арабській мові, виданих іспанським арабістом А. Г. Паленсія в 1926-1930 рр. (оригінал зберігається в Національному архіві в Мадриді).

Відібрані документи дають відповідне уявлення про поземельні відносинах у толедському селі. Нижче наводяться документи про здачу землі за ценз, встановлення термінової оренди, договори про насадження винограднику, про земельні судові тяганини, і про зобов'язання.

ТЕКСТ

№ 1 (831) 2

Лютий 1293

Гонсальво Альфонсо, син дона Альфонсо Петреса Серватуса, дає Донї Хусті, дочці дона Хуана з [села] Вільясека, жительці

¹ Під alcaide de navio міг матися на увазі командир, капітан, власник корабля.

² Дата і в першому, і в другому форалі вказані за так званою «іспанською ерою», що відрізняється від загальноєвропейського літочислення на 38 років.

села Тосенек, ділянку (ка'ат) з усіма доходами і правами, яка належить йому в селі Тосенек, що була раніше садом, що межує з садом Сальватора, Солар Дієго Лопеса де Мендоса, з садом дона Хуанеса, соларьєго згаданого дона Гонсальво Альфонсо, і з дорогою, яка веде в Комінждаль.

Якщо [вона] побудує на цій [ділянці] будинок та інші споруди, які побажає, хай живе там сама або за її бажанням будь-хто інший з нею або замість неї, і може користуватися і малим, і великим¹.

Вона або той, хто буде замість неї тримати (хабаса) [ділянку] і володіти (малака) нею, хто б він не був, повинні віддавати за цю ділянку згаданому дону Гонсальво Альфонсо або його спадкоємцям з цього часу і вічно щорічно в день Різдва 3 хороших курки і 6 білих солідів; і за це відповідає вона навічно собою і своїм майном², так само як і за того, хто буде тримати і володіти цією [ділянкою].

Якщо забажає вона чи той, хто буде тримати цю ділянку (ка'ат) від неї, продати її, то нехай продає господареві землі або його спадкоємцям за ту ціну, яку дадуть інші. Якщо ж господар землі не побажає купити ..., то нехай продасть тому, хто подібно їй буде виконувати зазначені зобов'язання в зазначений час стосовно власника землі або його спадкоємців.

Свідчать [свідки] на прохання обох сторін у тому, що сказано, і заявляють, що це сталося, як сказано, і вони чули це від обох сторін і знають їх і знають, що вони при здоровому глузді і повному володінні своїми здібностями є правомочні укладати угоди³.

16 лютого 1331 [ери] сафар.

Не може згадана дена Хуста і той, хто буде тримати від неї двір, продати його ні рицарю, ні доньї, ні будь-кому з госпіталю, ні клірику, ні члену ордена, але лише собі подібному, щоб він виконував зазначені зобов'язання, як сказано.

Альфонсо ібн Мартін Мікаель ..., Родріго ібн Бенедикто ібн Абдальазіз, Фернандо ібн Домінго ібн Фернандо.

[На звороті:] «Грамота доньї Хусти про солар в Тосенек».

¹ «Малим і великим», - тобто всім майном, правами і т.п. (стереотипна формула арабських документів).

² Тут мова йде не тільки про матеріальну, але й про особисту відповідальність.

³ Це стереотипна формула, яку ми приводимо тільки в першому документі.

№ 2 (832)
Травень 1285

Гонсальво Альфонсо, син дона Альфонсо Петреса Серватуса, дає [в оренду] віддачею правильною, записаною в цьому документі, і з дня його складання, Фернандо Мартіну, синові Хуана Фернандеса, і його дружині доньї Майорі ділянку, яка розташована окремо від іншої його землі в селі Тосенек, що межує з землею згаданого Гонсальво Альфонсо, із землею доньї Орабони, вдови Гомеса Петреса, з ділянкою Марії Хуан, вдови дона Клементя, і з ділянкою Марії Ягур, щоб згаданий Фернандо побудував на цій ділянці будинок і що забажає. І буде побудоване належати йому і його спадкоємцям після нього з умовою, що він і його спадкоємці будуть давати згаданому Гонсальво Альфонсо і його спадкоємцям за згадане володіння щорічно і на вічні часи ценз [у розмірі] двох хороших курок і 6 білих солідів. І нехай при будь-яких умовах платять він і його спадкоємці Гонсальво Альфонсо і його спадкоємцям щорічно в день Різдва, і з цією умовою дає йому згадану ділянку.

Якщо побажає згаданий Фернандо Мартін або хто-небудь з його спадкоємців продати будови, то нехай продає людині, яка буде подібно йому (місляху) платити вказаний ценз згаданому Гонсальво Альфонсо і його спадкоємцям щорічно і на вічні часи, як сказано вище, але жодним чином не можуть він або його спадкоємці продати його [будівлю] ні рицарю, ні синові рицаря, ні доньї, ні члену ордена¹.

Наприкінці місяця травня 1333 [ери] сафар.

Згаданий Фернандо Мартін – житель вищезгаданого села, Домінго ібн Мікаель ібн Руї Діас аль Мухтасиб, Гонсальво ібн Гарсія Андреє Матаморес, Альфонсо ібн Мартін ібн Мікаель де ...

[На звороті:] «Грамота про солар у Тосенек».

№ 3 (909)
Вересень 1205 р.

Дон Хуан Домінгес і його дружина донья Уррака, жителі села Арсіколья, оренднують (ільтазіма) у архідиякона благородного дона Гарсії все, що належить архідиякону в селі Арсіколья, – доходи від виноградників, з яких [виноградників] частина

¹ Далі йде форма зобов'язання.

отримана ним за правом власності на землю (в результаті насадження виноградників на його землі), а також [орендують] землі, оброблені та необроблені. Оброблені землі орендарі (мультазім) повинні повернути, коли скінчиться термін, який вказаний нижче в цьому документі, в такому стані, в якому вони потрапили їм в руки.

Крім того [вони] орендують (ільтазіма) сад, що належить архідиякону в тому ж селі, і [отримують] всі доходи церкви у згаданому селі: хліб, вино й інше, одержуване там, а також всі доходи й платежі в селі Вільяфранка, яке суміжне зі згаданим селом [Арсіколья], разом з калонією і правами, що належать архідиякону в обох селах. Все це згадане подружжя орендують у архідиякона; і дав він їм це, щоб вони отримували зазначені доходи замість нього протягом 6 років, рахуючи з дня свята св. Михайла, найближчого до часу складання цього документа. [277]

Хай дають згаданому архідиякону за все це кожен рік з 6 років 290 золотих повновагих міскалей-альфонсі, сплачуючи їх рік за роком до закінчення зазначених 6 років трьома частинами – в день св. Мартіна, у найближчий після цього дня піст і в день п'ятидесятниці, найближчий до посту. І так згідно з зазначеним договором щороку з 6 років у строки, зазначені в цьому документі, [повинні] платити по частинах 290 міскалів згаданому архідиякону, ніяк не відповідаючи за борги, які були у нього до них.

Вони зобов'язуються належним чином обробляти виноградники, які [є] у архідиякона у згаданих селах: копати, підрізати лози, прополювати, вдруге проорювати щороку з 6 років, а також охороняти фруктові дерева в саду, поливати їх, доглядати за ними, зберігати їх здоровими і т. д.

Забезпечують сплату алькабали всім своїм майном, всім, що у них є і що відоме як належне їм в [селі] Вільяфранка округу міста Толедо ... і все воно [майно] вважається ніби закладеним.

Згадане подружжя представили як поручителів дона Хуана де Альба, Веласко Педро, чоловіка Марії Мартін, Мікаеля Домінго, Селаско Муньоса і його дружину Менгу Хуанес та інших.

Вересень 1243 [ери] сафар.

Переклали їм усім на мову аджамійя, і вони заявили, що розуміють.

Що стосується згаданих орендарів, то хай платять згаданому архідиякону щороку 300 міскалів по частинах в зазначені терміни. І за все це ручаються 5 згаданих поручителів, відповідно до сказаного.

[Підписи свідків латиною:] Я, Родерікус Петрі, алькальд Каналес, свідчу і підписався. Я, Андреас Іоанніс з Каналес, свідчу і підписався.

[Підписи свідків по-арабськи:] Дон Домінго Антолін Алудес зі згаданого села, написано за нього на його прохання і в його присутності. Дон Мікаель де Ануель, свідок, написано за нього на його прохання і в його присутності. Педро Раймундо і Домінго Альбаран зі згаданого села, свідки, написано за них на їх прохання і в їх присутності Педро ібн Томе ібн Ях'я Пелайо.

[Підписи свідків латиною:] Я, Родерікус, толедської церкви канонік, свідок. Я, Лупус Родрігес, свідок. Я, Бартоломе пресвітер. Я, Г., диякон, свідок.

Перелік того, що отримали Домінгес і його дружина донья Уррака в селі Арсіколья і що вони повинні повернути після закінчення зазначених вище 6 років.

2 пари волів ... 24 міскалів.

Земля, зорана на 6 кахісів і 8 фанег, [з них] на 5 кахісів, зорана тричі, тобто трьома лемехами і на 20 фанег – піднята.

9 нових кубів для вина, один ємністю в 250 арроб, а інші – в 200 арроб.

48 глечиків для вина ... на 3 ... з них більший, ніж $2/3$ ...

10 чвертей оливкової олії [?] 9 ... глечиків і кубів.

Передав також 4 кахіси і 4 фанеги пшениці, 4 кахіси і 4 фанеги жита і 7 кахісів ячменю.

3 лемеша для плуга та інші знаряддя для [роботи] на волах – все це згадане подружжя отримало від архідиякона, якому вони [повинні] повернути зазначені 24 міскалів, а також згадані зерно, глечики і куби, придатні для перевезення, і ще 16 зайвих посудин. Все це тепер перейшло до згаданого подружжя.

Друга декада вересня 1243 [ери] сафар.

Згаданий архідиякон ставить умовою ... коли вони оброблять виноградники, повинні повідомити його про це, а також заборонити вхід ... їх працівникам [?]; крім того, забороняється їм

орати сад вночі, щоб не пошкодити молоді дерева, а обробляти його вдень. Написано для відома.

[Підписи свідків по-арабськи:] Домінго Петрес ... з Таліун округу Ілескас, свідок, написано за нього на його прохання і в його присутності. Мартін Ескуердо з Балькара, написано за нього. Домінго Крістобаль з Асек, написано за нього на його прохання і в його присутності. Веласко Петро, написано за нього на його прохання і в його присутності.

[Підписи свідків латиною:] Я, Лупус Родрігес, свідок. Я, Родерікус, канонік, свідок. Я, Бартоломе, пресвітер, свідок. Я, Г., диякон, свідок.

[По-арабськи:] Педро ібн Хуан ібн Томе ібн Ях'я ібн Палайо.
[На звороті:] «Оренда в Арсікольї».

№ 6 (916)

Грудень 1259 р.

Кастилія

Вісенте, син Хуана де Мартіна з Оліас, орендує у благородної доньї Леокадії Фернандес, абатиси монастиря св. Климента, мульк в один югер пару і посіву із мульків згаданого монастиря в селі Оліас.

Оренда на термін у 2 роки, починаючи з дня св. Себріана, найближчого до часу [складання цього документа].

Орендар повинен обробляти орендовані землі в продовження зазначеного терміну і посіяти на

них що забажає зі злаків, і те, що пошле всемогутній бог протягом цього часу, буде його надбанням без будь-яких претензій з її [абатиси] сторони.

Нехай щорічно дасть комендадору [монастиря] алькабали 12 міскалів-альфонсі в середині серпня, коли збирають урожай; а якщо відмовиться від сплати, то буде взято у нього з його майна [скільки буде потрібно] для закладу, продажу та сплати за його [комендадора] розпорядженням без судової постанови, фуеро, або зобов'язуючих його [комендадора] зобов'язань і т. д.

Якщо ж зажадає перегляду справи, то платить 5 міскалів штрафу.

Після того як їм переклали [на мову, яку вони розуміють, вони підписали], в першій декаді січня місяця 1297 [ери] сафар.

Документ – копія.

Домінго ібн Мікаель ібн Руї Діас Альмухтасіб, Мікаель ібн Хуан ібн Мікаель і Педро ібн Хуан Ібн Естебан Альвадіайш.

№ 8 (926)

Грудень 1148 р.

Ільян Естебаньєс дає Ласаро ібн Алі необроблену землю в селі Манзель Яайш округу Толедо, розташовану на віддалі над дорогою і яка межує на сході і заході із землями Ільяна Естебаньєса, на півдні з горою і на півночі з дорогою в Корраль Рубіо, щоб він [Ласаро] обробив на ній виноградник і засадив би її ...¹, а також деревами фруктовими та іншими і щоб Ласаро добре обробляв цю землю щороку, поки не розвинуться лози. Коли ж дозріє за допомогою Бога [виноград], стане половина обробленого виноградника [власністю] Ільяна Естебаньєса, а друга половина буде [належати] Ласаро, згаданому засадчику (амір) [і стане] мультком з мультків його, майном з майна його; і він може чинити з нею, як з усякою іншою своєю власністю...

З плодів і доходів всякого роду, які пошле всемогутній Бог на цю землю, А частина буде належати дону Ільяну Естебаньєсу; і так буде до розділу виноградника.

Якщо побажає Ільян Естебаньєс побудувати на згаданій ділянці норію ... то зобов'язується Ласаро ... поливати, скільки необхідно ..., а якщо знадобиться очистити джерело або зробити колодязь, то Ласаро повинен витратитися на це і поливати те, що слід в цьому винограднику, який він зобов'язався насадити.

Якщо згаданий Ласаро відмовиться і не буде в якій-небудь рік обробляти згадану землю, як сказано раніше, то втрачає насадження та працю і буде видалений з землі.

Зобов'язується Ласаро очистити землю від каменів, які [знаходяться] на ній і прибрати їх.

Перша декада місяця грудня 1186 [ери] сафар.

¹ Назви місцевих рослин.

Льян ібн Абільхасан ібн Альбасо і Педро ібн Айш, свідок.
Хайр ібн Хайр, свідок. Саїд ібн Алі і Домінго ібн Амр ібн Асад.

Я, Льян ібн Сулейман, згоден з вищезаписаним.

[На звороті:] «Грамота про землю, яку дав дон Льян для насадження в долині Сан Роман».

№ 12 (933)

... 1260 р. [?].

Леокадія Фернандес, абатиса монастиря св. Климента ... свідчить, що вона дала [Домінго Мінкесу і Домінго Естебану з Оліас землю в селі Оліас] округу Толедо [щоб вони] обробили на ній виноградник ..., щоб вони добре її обробляли: копали, підв'язували лози, обкопували. .. і так кожен рік упродовж 5 років ... [вважаючи] з дня складання цього документа; і те, що пошле їм Бог з плодів і доходів у продовження ... [цього часу], буде порівну їх майном і надбанням.

Коли закінчиться зазначений термін і згадані засадчики дон Мінкес і Домінго Естебан виконають, якщо побажає Бог, роботу, буде [розділений] виноградник, як земля, так і лози, на три рівні частини; і візьме аббатиса одну з них, кращу, за правом власності на землю, і буде вона її майном і надбанням; і візьмуть засадчики ... [дві інші частини] за свою роботу ... і витрати їхні ...

Якщо згадані засадчики відмовляться від виконання зазначеної роботи на винограднику в якій-небудь рік із зазначеного терміну, то втрачають належну їм частку виноградника; і стане все власністю абатиси.

Якщо побажають згадані засадчики або один з них продати належну їм частину виноградника, то нехай продають абатисі за ту ціну, яку дадуть [інші] за всіх умов; а якщо абатиса і монастир не побажають купити ..., то нехай продають, кому хочуть.

25 ... 1298 [ери] сафар.

Альфонсо ібн Домінго ібн ..., Мікаель ібн Хуан ібн Мікаель, Домінго ібн Крістобаль.

[На звороті:] «Грамота про землю, яку дала абатиса донна Леокадія Фернандес Домінго Мінкесу і Домінго Естебану з Оліас, щоб насадити виноградники в Оліас».

№ 14 (993)**Травень 1173 р.**

Дон Феліс Негро і дон Хуліан, який був алькальдом у селі Каналес, свідчать, що вони разом з деякими іншими людьми з Каналес були присутні у відомий день у селі Кабаньяс, а було це в п'ятницю, і прийшов туди архієпископ, покійний дон Хуан. І ось в той час як архієпископ проходив, сказав йому один з людей Каналес: «Люди Каналес просили тебе, щоб ти не пред'являв вимог до Хуліана з Каса Джіка через його села, і ти обіцяв нам ім'ям всемогутнього Бога, що припиниш свої вимоги до нього через це села і не будеш забороняти йому в ній нічого».

Архієпископ мовчав деякий час, потім сказав: «Я беру назад свої вимоги до Хуліана з Каса Джіка через це село з любові до Бога і з умовою що він буде обробляти [землю], а якщо захоче продати її, то лише тому що візьме на себе зобов'язання Каналес».

Потім, після того як сказав це, заговорив знову: «Нехай продає кому хоче але я, клянусь великим Богом, ставлю умову тому, хто буде купувати, хто б він не був щоб він виконував зобов'язання Каналес, оскільки це село [Каса Джіка] [знаходиться] в межах Каналес».

Друга декада травня 1211 [єри] сафар.

Я, Мікаель Палумбін, свідок. Естебан ібн аль Сантані, свідок Домінго ібн Салут.

Свідчить Мікаель Гарар про те ж, що й згадані Феліс Негро і Хуліан, оскільки він був разом з ними в той день.

Записано його свідоцтво на прохання його і в його присутності в червні згаданого року.

Домінго ібн Салут свідчить про це. Я, Мікаель Палумбін свідок.

[На звороті:] «Грамота Каналес».

№ 15 (1006)**Липень 1176 р.**

Дон Домінго Сальваторес, відомий як Аррійядж, свідчить що він істинно знає, і немає в тому ніякого сумніву, що половина села Арганс, яка входить в округ Толедо, належала покійному благородному емірові [королю] Альфонсо, синові Фернандо, а

друга половина – графу дону Педро Солісу і що кожен хто орав в той час у цьому селі, давав десятину [ушр] з того що посилав їм Бог, половину представнику згаданого еміра дона Альфонсо, а іншу половину представнику графа; і що після того як відмовився емір дон Альфонсо від своїх прав на користь графа, перейшло село від сеньйора до сеньйора у володіння графа; і з цим половина еміра утвердилася як графська. І не було нікого в цьому селі, хто орав би і не платив десятини, як сказано, за винятком Сіда Мар-Гінеса і Хайра ібн Паріса, – і тільки.

[Підписи свідків по-арабськи:] Гарсія Родрігес, Зейд ібн Абдаррахман ібн Зейд, Естебан ібн Ільянеса.

[Підписи свідків латиною:] Домінго Сальватор, свідок. Альвар Альварес, свідок. Я, Мартинус з церкви св. Романа, свідок. Петрус, священник церкви св. Вісента, свідок.

№ 19 (1128)

Червень 1264 р.

Брат [монах] дон Естебан де Муджаріс, що живе в кварталі церкви св. Леокадія, заявляє, що він зобов'язується перед капітулом собору св. Марії собою і своїм майном, [що] ні він сам, ні хто-небудь за нього тепер і ніколи не продадуть мулька, який він купив у Санчо Лопеса, племінника Домінго Лопеса з Арробаль, в селі Арсіколья, що складається з дворів, будинків, виноградників, малого і великого, ні рицарю, ні синові рицаря, ні дружині рицаря, ні будь-кому з ордена, крім як тим, хто буде дотримуватися по відношенню до капітулу собору св. Марії права, що належать капітулу на згадане володіння згідно з фуеро згаданого села.

5 червня 1302 [ери] сафар.

Хуан ібн Домінго ібн Хуанес, Альфонсо ібн Мікаель де Аутсур [?], Домінго ібн Хуан ібн Сулейман.

[На звороті:] «Грамота дона Естебана де Мохаріс». «Грамота, складена доном Естебаном де Мохаріс і капітулом св. Марії в Толедо, коли він [дон Естебан] купив в Арсікольї виноградники і вдома і інші землі, які він не повинен продавати ні кабальєро, ні доньї, ні клірику, ні комусь іншому з привілейованих».

(Електронний ресурс. [Режим доступу] :
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Spain/XII/1140-1160/Agrarn_Dok_Castilie/frametext.htm)

КНИГА СУННИ І ШАРИ МАВРІВ

218. Якщо яка-небудь річ не може бути розділена, вона повинна бути оцінена.

Якщо у будь-яких сарацинів будуть які-небудь спільні речі, які не можна розділити, то ця річ повинна бути ними будь-яким чином оцінена. І той, хто захоче дати за неї вищу ціну, повинен її отримати і мати, згідно з Сунною, якщо тільки між ними не буде домовлено, що ця річ буде продана ними спільно, в цьому випадку ціна речі повинна бути поділена навпіл.

275. Про те, що, згідно з Новим Фуеро, всі штрафи та плати [належать] сеньйорам.

Згідно з Новим Фуеро, штрафи та плати сарацинів належать сеньйорам місця в розмірі до ста батогів. Названі штрафи діляться між сеньйором Королем і сеньйором місця, якщо їх розмір буде більшим, ніж сто батогів, то ці штрафи повинні ділитися: половина сеньйору Королю й інша половина сеньйору місця, якого б місця сеньйором він не був. (...)

297. Згідно з Фуеро Валенсії, християнин може давати свідчення проти сарацина.

Згідно з Фуеро Валенсії, християнин може давати свідчення проти сарацина разом з християнином або з сарацином у всіх судових справах, які будуть між християнином і сарацином. За привілеї сеньйора Короля всякий сарацин повинен бути покараний за будь-яку провину щодо встановлення Фуеро Валенсії, якщо покарання по Фуеро більше, ніж покарання Сунни, у справах, які будуть між християнином і сарацином. Рівним чином за привілеєм сеньйора Короля, прийнятим на Генеральних кортесах, два дієздатних християнина можуть свідчити проти сарацина у всякій справі, але тільки в кримінальній, між християнином і сарацином.

316. Про одного сарацина з Хатіви, який ранить іншого сарацина з Алзезіра.

Один сарацин, що вийшов з Хатіви і йде в Алзезір, і інший сарацин, що вийшов з Алзезіра і йде в Хатіву, зустрілися один з

одним на дорозі. Сарацин з Хатіви сказав сарацину з Аллезіра образливі слова і взяв камінь, щоб кинути його в нього. Сарацин з Аллезіра також вихопив свій кинджал з піхов у присутності свідків, а саме тільки одного сарацина і одного християнина, які там були присутні, поранив сарацина з Хатіви, після чого сарацин з Хатіви гучним голосом закричав: «Такий-то мене вбиває» – і тут же помер. Питання, що слід робити, згідно з Сунною ?

Було вирішено Абокасімом, що, якби сарацин з Хатіви не кричав голосно, якби він мовчав, сарацин з Аллезіра жодним чином не був би винен у зазначеній смерті, оскільки це було зроблено на свій захист. Згідно з рішенням зазначеного Абокасіма, той, хто заподіяв цю смерть, повинен бути покараний за вказану смерть 500 батогами, оскільки в такому випадку має силу свідоцтво християнина за відсутності свідків сарацина. Згідно з Сунною, таким же чином слід вчинити при пораненнях, від яких не настане смерть, зменшуючи покарання за рішенням каді.

251. Про одного сарацина, який позичив іншому в Алаканті сто су.

Один сарацин дав по своїй волі іншому сарацину в Алаканті сто су, і боржник просив кредитора, щоб, оскільки обидва повинні здійснити подорож до Маліка, він міг повернути йому ці гроші в названому місці. (...) І вищезгаданий кредитор погодився на це, але боржник запропонував відразу і представив вищезгаданому кредитору плату, а той не захотів брати. Потім здійснили вищеназвану подорож. І до того, як прибули в назване місце Маліка, корабель, на якому вони пливли, розбився, і всі люди, які брали участь у цій подорожі, були захоплені в полон і продані християнами. І кредитор і боржник повернулися в назване місце Алакант. І кредитор зажадав свій борг у боржника. І названий боржник сказав, що, оскільки плата вже була представлена до подорожі, він нічим йому не зобов'язаний.

Було визначено Сунною, що, оскільки боржник представив названу плату названому кредитору в присутності свідків, гідних віри, він нічим не зобов'язаний, оскільки зазначену річ названий кредитор не захотів брати.

188. Як має проходити суд по всіх справах.

Як має відбуватися суд по всіх справах цивільних і кримінальних, – згідно з Сунною.

189. Якщо хто-небудь подасть позов проти кого-небудь у цивільній справі.

Якщо хто-небудь подасть скаргу проти кого-небудь у цивільній справі за будь-якої причини або через образи, або поранення або пограбування, позивач повинен з'явитися перед кадї або сеньйором, представивши свою скаргу, словесно виклавши суть справи. Далі кадї або сеньйор повинен примусити обвинуваченого відповідати, якщо він присутній, підтверджуючи чи заперечуючи [звинувачення], а позивач повинен довести те, що заперечується, і [кадї повинен] призначити певний термін і відповідно до того, що він зрозуміє, винести по справі рішення, згідно з Сунною. Тим часом обвинувачений, якщо проти нього буде доведено або будуть які-небудь підозри, повинен бути схоплений і поміщений в темницю, поки питання не буде вирішене, згідно з Сунною. І якщо справа буде цивільна, наприклад, про борг за обіцянкою, в такому випадку кадї або сеньйор повинен примусити боржників, або тих, що обіцяли заплатити і дати свідчення. Інакше ці такі-то повинні бути ув'язнені в темницю і утримуватися там, поки позивач наполягатиме на позові, згідно з Сунною, якщо тільки в ув'язнення не потраплять бідні люди, які не матимуть майна, звідки заплатили б [борг], і цю бідність вони повинні довести клятвою в мечеті, терпіти її і відмовитися від свого майна; зробивши це, вони повинні бути звільнені з в'язниці.

(Книга Сунны и Шары мавров / Пер. И.И. Варьяш. М., 1995.)

СІМ ПАРТИД МУДРОГО КОРОЛЯ ДОНА АЛЬФОНСА (XIII ст.)

Складено в 1256 – 1262 рр. З 1348 р. після затвердження на кортесах в Алькала набув силу закону.

Перша Партида, в якій говориться про все, що відноситься до католицької релігії, яка спонукає (face) людину пізнати Бога за допомогою віри

ТИТУЛ І

Закон І

Які це закони?

Ці закони встановлені для того, щоб люди вміли жити добре і в повному порядку, як це завгодно Богу; і, крім того, як надолужити в доброму житті у цьому світі, і зберігати віру в Господа нашого Ісуса Христа повністю, так, як вона є. Крім того, щоб люди жили один з одним в праві і в справедливості, як це далі показується у відповідних законах. І ті, які, як зазначено, відносяться до віри відповідно до приписів Святої Церкви, Ми помістили в першу Партиду цієї книги. А інші, що говорять про життя людей, поміщені в шести наступних Партидах. [...]

ТИТУЛ VI

Про священнослужителів

Закон IX

Про те, яке правосуддя може вершити Свята Церква за гріхи.

Кожен звинувачений в єресі, або звинувачений у хабарництві, продажності, клятвoporушенні або перелюбстві, а також чоловік, звинувачений дружиною, або дружина, звинувачена чоловіком у намірах розійтися і не жити разом, а також інші, змушені порушувати шлюб через родинні зв'язки між собою, в чому їх і звинуватили, а також святотатці, що вчиняють злочини самим різним чином, як це показується в даній Партиді, в титулі, котрий говорить про тих, хто грабує або силою привласнює собі майно церкви – всі справи щодо цих вищевказаних осіб підсудні Святій церкві. [...]

Четверта Партида, в якій говориться

про заручини і про шлюб

Закон I

Що таке кріпосне право, і звідки взято цю назву, і скільки видів його є?

Кріпосне право – це таке положення і установлення, яке люди створили і згідно з яким ті, які за природою вільні, робляться кріпаками і потрапляють під владу іншої людини, що не відповідає природі. І слово «кріпак» – «siero» – походить від латинського слова «servare», що означає, як і в романсі, «зберігати». І це «збереження» було встановлено імператорами. Адже в давнину всіх, кого брали в полон, убивали. Але імператори вважали за благо і постановили, щоб їх не вбивали, а

зберігали їм життя і користувалися ними. І є три види кріпаків. Перший вид – це ті, кого беруть у полон під час війни, і хто, отже, є ворогом Віри. Другий вид – це ті, хто народжується від кріпосних жінок. Третій вид – це ті, які були вільні, але дали продати себе. І в цьому випадку необхідно, по-перше, щоб людина сама погодилася, щоб її продали; по-друге, щоб вона отримала частину своєї ціни; по-третє, щоб вона знала, що вона (була) вільною; по-четверте, щоб той, хто її купує, думав, що він кріпак; і по-п'яте, щоб той, хто дає себе продати, був старшим двадцяти років. [...]

Закон VI

Яку владу сеньйори мають над кріпаками

Сеньйор має повну владу над своїм кріпаком, щоб робити з ним все, що захоче. Але при всьому цьому він не повинен ні вбивати його, ні ображати, навіть якщо для цього буде привід, за винятком наказу місцевого судді; і не повинен ні поранити його, ні морити його голодом, хіба тільки якщо застане його зі своєю дружиною або з дочкою, або якщо кріпак зробить інший злочин, подібний цьому. У такому випадку сеньйор може його вбити. Потім постановляємо, що якщо хто-небудь буде таким жорстоким зі своїми кріпаками, що буде морити їх голодом, або ранили їх, або кине їх у такі лиха, що вони не зможуть терпіти їх, то в таких випадках кріпаки можуть поскаржитися судді. І він, за своєю посадою, зобов'язаний з'ясувати істину – чи так це; і якщо встановить, що це правда, то він повинен продати їх і відшкодувати їхню вартість сеньйору. І він повинен зробити це так, щоб вони ніколи не змогли повернутися під владу того, з чияї вини він їх продав.

Закон VII

Як ті доходи, які приносять кріпаки, повинні належати їх сеньйорам

Все, що отримує кріпак, яким би чином він це не придбав, має належати його сеньйору. І ще постановляємо, що все, що зазначено в заповіті кріпосного, теж може вимагатися сеньйором, як ніби це було заповідано йому самому. Крім того, постановляємо, що якщо хто-небудь поміщає свого кріпака в крамницю, або на корабель, або в інше місце, наказавши йому використовувати цей спосіб торгівлі, то всі справи, які вів би

такий кріпак, і з ким би він їх не вів відносно цієї торгівлі, повинні бути підтримані і захищені сеньйором, як ніби він сам їх виконував. [...]

ТИТУЛ XXV

Про васалів

Васалітет – це великий і багатосторонній обов'язок, який мають як васали по відношенню до своїх сеньйорів, так і сеньйори стосовно васалів ...

Закон I

Що таке сеньйор і що таке васал

Сеньйором називається той, хто має владу над тими, хто живе на його землі. І таку людину всі повинні називати сеньйором ... Крім того, сеньйором називається кожна людина, що має право озброювати і виховувати людей для благородства свого роду, а таку людину не повинні називати сеньйором ті, хто не є його васалом і не отримує благодіяння від нього. І васали – це ті, хто отримують честь і благодіяння від своїх сеньйорів, як то: рицарське звання, або землю, або гроші за ту службу, яку повинні їм виконувати. [...]

Закон IV

Як одна людина може стати васалом іншої

Одна людина може стати васалом іншої у відповідності зі стародавнім звичаєм в Іспанії таким чином: даючи себе в васали тому, хто його прийняв, і цілуючи руку на знак визнання його влади. І так само іншим способом, за допомогою клятви вірності, що є більш важливим, оскільки завдяки клятві людина не просто стає васалом іншої, а зобов'язана тепер виконувати, що обіцяла, як за договором. І клятва вірності означає, що людина тепер належить іншій, давши їй запевнення в тому, що дасть або виконає обіцяне. І ця клятва має місце не тільки в договорі про васальну залежність, але й у всіх інших договорах і угодах, які люди укладають між собою з наміром виконувати їх. [...]

Закон VI

Який обов'язок існує у відносинах між васалами і сеньйорами

Васали мають дуже великі обов'язки у відносинах з сеньйорами. Вони повинні їх любити і шанувати, і охороняти, і

збільшувати їх добро, і перешкоджати заподіяння їм шкоди як тільки можуть. І повинні їм служити правдою за ті благодіяння, які отримують від них. Потім постановляємо, що сеньйор повинен любити і поважати, і охороняти своїх васалів, і робити їм добро і милосердя, та перешкоджати заподіяння їм шкоди і безчестя. І коли ці обов'язки добре виконуються, то кожен виконує тим самим своє призначення, і росте, і міцніє справжня любов між ними. Існує ще багато інших обов'язків між васалами і сеньйорами, бо вони повинні один одного охороняти під час війни і миру, і про ці обов'язки ми говорили в другій Партиді цієї книги, у відповідних законах.

Закон VII

З яких причин васал може піти від сеньйора, в який час і яким чином

Ні піти, ані розірвати договір з сеньйором васал не може протягом одного року після свого посвячення в рицарі, ні через бідність, ні через роботу, яку його змушує виконувати сеньйор, ні з якої іншої причини; хіба тільки якщо він повинен буде зробити це з однієї з наступних причин: перша – якщо сеньйор намагається вбити свого васала. Друга – якщо намагається збезчестити його дружину. Третя – якщо його розорили безглуздим чином і це розорення не буде визнане справедливим ні на суді рівних йому (*amigos*), ні на суді короля, ні його курії. Так що по кожній з цих причин васал спокійно може піти від свого сеньйора в будь-який час, раніше, ніж через рік, чи пізніше. Але через рік і далі може піти від нього, навіть якщо сеньйор і не скоїв ніякого проступку по відношенню до нього. Отже, якщо йому не приносить задоволення жити зі своїм сеньйором, оскільки останній погано платить винагороду або з якоїсь іншої причини, то може спокійно піти від нього. І коли збирається розпрощатися з ним, повинен це зробити сам, а не через когось; хіба тільки якщо боїться, що сеньйор його вб'є або знеславить; в такому випадку він може попрощатися з ним через іншого ідальго. І прощання зі своїм сеньйором має відбуватися так: васал говорить сеньйору: «Йду від вас і цілую вам руку і з цього моменту не є більш вашим васалом». І коли хто-небудь інший прощається від імені васала, повинен сказати так: «Такий-то

рицар йде від вас і цілую вам руку за нього; і кажу вам від його імені, що з цього моменту він не є більш вашим васалом».

ТИТУЛ XXVI

Про феоде

Закон I

Що таке феоде і звідки походить це назва і скільки видів його є

Феоде – це благодіяння, яке здійснюється сеньйором якогось чоловіка, оскільки той став його васалом; і той дає йому клятву бути вірним йому. І виникла ця назва від слова «fe» – вірність, яку васал завжди повинен мати по відношенню до сеньйора. І є два види феоде. Перший, коли дається феоде у вигляді маєтку, чи замку, або іншого місця для поселення. І подібний феоде не можна відібрати від васала; хіба тільки якщо васал не виконає укладені з сеньйором договори; або якщо здійснить такий проступок, за який повинен втратити феоде, як це показується далі. Інший вид – це так званий «Feod de Camaга». І він дається, коли король щороку кладе мараведі одному зі своїх васалів в його скарбницю (Camaга). І такий феоде король може відібрати у нього, коли захоче. [...]

Закон II

Хто може встановити феоде і кому

Дати або встановити феоде можуть імператори і королі, і інші знатні сеньйори, і можуть дати в феоде майно, що належить їм повністю. Також можуть давати в феоде архієпископи і єпископи та інші Прелати Святої Церкви те майно, яке їх попередники мали зазвичай давати. Але інше майно, яке зазвичай не давалося в феоде, вони не можуть дати знову. І може бути даний або встановлений феоде будь-якій людині, яка не є васалом іншого сеньйора, бо в законі записано так: ніхто не може бути васалом двох сеньйорів.

Закон III

Яким чином потрібно давати і приймати феоде

Надавати і давати феоде можуть сеньйори своїм васалам таким чином. Васал схиляє коліна перед своїм сеньйором і повинен покласти руки між руками сеньйора, обіцяючи йому і клянучись йому, і даючи йому урочисту обіцянку, що завжди буде служити

йому вірою і правдою, і що дасть йому добру пораду всякий раз, як сеньйор того зажадає, і не розкриє таємниць сеньйора, і допоможе йому в міру сил і можливостей проти всіх людей у світі, і буде збільшувати його доходи, і відвертати від нього лиха, і що буде зберігати і виконувати зобов'язання, укладені з ним з причини отриманого феода. І після того, як васал присягне і пообіцяє все це, сеньйор повинен дати йому інвеституру у вигляді перстня або іншого предмета з тих, які він дав йому в феоде; і зробити його власником цього особисто, або через надійну людину, якій він накаже це зробити.

Закон V

Яку службу васали повинні нести своїм сеньйорам за феоде. І потім, як сеньйори повинні охороняти своїх васалів

Вказану службу, яку васали зобов'язані нести сеньйорам, коли отримують від них феоде, повинні виконувати так, як обіцяли ... І якщо випадково якась послуга, яку васал повинен надати сеньйору, не названа, бо поки вона тільки мається на увазі, то васал зобов'язаний в силу володіння феодом, який він має від сеньйора, допомагати йому у всіх війнах, які той повинен починати по праву. І, крім того, у всіх війнах, які почали б інші йому на шкоду. Крім того, постановляємо, що сеньйори повинні допомагати васалам і захищати їхні права, як можуть, щоб ті не отримали ні збитку, ні безчестя, ні будь-чого іншого. І повинні у всьому зберігати їм вірність, так само, як і васали зобов'язані зберігати її по відношенню до своїх сеньйорів.

Закон VI

Хто повинен успадковувати феоде і хто ні

Феоде – це таке майно, яке люди не можуть наслідувати так, як інші види майна, що передаються у спадок. Якщо навіть васал, що має феоде від сеньйора, залишить синів і дочок, коли помре, дочки не успадкують у цьому феоде нічого; навпаки, сини, один або два, або скільки б їх не було, успадковують його цілком і повністю. І вони зобов'язані служити сеньйору, оскільки він, сеньйор, дав цей феоде їх батькові таким же чином, як батько повинен був служити йому за його феоде. І якщо випадково сини його не залишаться в живих, і будуть онуки від одного з його синів, але не від дочки, то вони повинні успадкувати феоде, як

зробив би їх батько, якби був живий. І успадкування феоdів не йде від онуків далі, але повертається до сеньйорів і до їхніх спадкоємців. Але якщо васал після своєї смерті залишить сина чи онука, який буде німим, чи сліпим, або хворим, або ненадійним і тому не зможе служити за феоd, то цей син або внук не буде заслуговувати того, щоб володіти ним, і не повинен наслідувати його жодним чином. Те ж саме постановляємо, якщо хто-небудь з них буде ченцем, або іншим служителем культу, або таким священнослужителем, хто не зможе нести службу за феоd, з причини сану, який він має. І коли ми говоримо, що син чи онук васала може успадковувати феоd, то ми маємо на увазі, що вілла, або замок, або інший спадок дано, як зазначено, в якості феоду. Але королівство, або область, або графство, або інший королівський дар, отриманий як феоd, не може бути успадкований ні сином, ні онуком васала, якщо імператор, або король, або інший сеньйор, який дав феоd батькові або дідові, не надасть його його дітям або його онукам. [...]

Закон VIII

З яких причин васал може втратити феоd

Альфонсо X
Мудрий

Васал може втратити феоd за свого життя, якщо не буде нести сеньйору або його дітям службу, яку він обіцяв нести в силу володіння феоdom. Крім того, постановляємо, що васал може втратити феоd, якщо не захистить сеньйора в бою. І ще постановляємо, що втрачає його, якщо звинуватить свого сеньйора, або намагатиметься заподіяти йому шкоду, загрожуватиме його майну, або збезчестить його особистість. І, крім того, постановляємо, що якщо васал знає, що деякі намагаються заподіяти шкоду його сеньйору або що йому можуть завдати великої шкоди яким-небудь чином, і не намагається відвернути це, як тільки може, або попередити сеньйора про це, то за це помилкове мовчання він втрачає свій феоd.

Крім того, постановляємо, що якщо васал здійснює змову, або

навіть порушує клятву, або вступає в спілкування з іншими з наміром заподіяти шкоду або завдати якоїсь шкоди своєму сеньйорові; якщо потрапить у якесь місце сам або з іншими, бажаючи поранити його або вбити, або захопити в полон, або збезчестити; або якщо підніме руку на нього з явним наміром здійснити з ним один з цих вчинків, або якщо намагається домогтися його смерті яким завгодно способом, то повинен втратити фео́д, який має, по кожній з цих причин. Крім того, постановляємо, що якщо сеньйора ув'язнили або в який-небудь замок, або в інше місце, і васал не старається звільнити його звідти, то тому повинен втратити фео́д, який має. І ще постановляємо, що якщо сеньйора або його дружину взяли в облогу в якомусь замку, або в місті, або в іншій фортеці і васал знаходиться в числі обложників, то тому він повинен втратити фео́д.

Закон ІХ

За які провини проти свого сеньйора васал втрачає фео́д і, крім того, як сеньйор втрачає власність на фео́д, якщо здійснить проступок проти васала

Якщо васал вбив брата, чи сина, або онука сеньйора, повинен за це втратити фео́д. І, крім того, постановляємо, що якщо васал ляже з дружиною сеньйора, або з його дочкою, або з невісткою, то повинен втратити фео́д. Те ж саме, якщо намагається якимось чином отримати або привести кого-небудь з них, щоб змусити їх нанести йому таке безчестя. І за всі вищезазначені проступки, і за кожен з тих, про які ми говорили в попередньому законі, васал повинен втратити фео́д; з цих же причин сеньйор втрачає власність на фео́д, якщо здійснить один з подібних проступків проти особистості васала, або його дружини, або його дітей, або його онуків, або його невісток; і власність сеньйора на фео́д переходить після цього до васала на вічні часи за правом спадщини.

Закон Х

Як васал не повинен відчужувати фео́д і як син після смерті батька свого має прийти поклястися у вірності сеньйору або його дітям

Якщо васал продав або заклав фео́д, отриманий від свого сеньйора, або вчинив його відчуження цілком або частково без

згоди сеньйора, то сеньйор може відібрати його, не даючи за нього ніякого відшкодування. Крім того, постановляємо, що якщо син, якого залишив васал, що мав феод від сеньйора, протягом року і одного дня не прийде до сеньйора, який дав феод його батькові, щоб принести присягу і клятву, що буде зберігати йому вірність за цей феод і нести йому службу за нього, так само як його батько був зобов'язаний робити це за життя, то втрачає за це феод; хіба тільки, якщо йому менше чотирнадцяти років, бо в такому випадку він не втрачає його. І постановляємо, що те ж саме повинен робити васал або його син спадкоємцю сеньйора, після того, як сеньйор помре. [...]

Про участь вільних селян у Реконкісті

... Кордон Іспанії за самою своєю природою більш неспокійний, ніж старі землі, і події, які там відбуваються, дуже бурхливі і складні. Пеони¹, що йдуть у похід з командирами піших і кінних загонів, – це люди загартовані, вигодувані на повітрі і звиклі до роботи на землі. Бо якби вони такими не були, вони не змогли б довгий час залишатися неушкодженими, незважаючи на всю їх спритність і відвагу. Тому командири піших і кінних загонів повинні дбати про те, щоб брати з собою пеонів в загони, які вирушають у тил ворога, а також в інші військові експедиції, вони часто використовуються під час війни, про що було вже сказано вище.

Крім того, вони дуже рухливі і спритні, їх тіла добре пристосовані для того, щоб переносити труднощі війни.

Треба дбати про те, щоб вони завжди були добре озброєні – мали хороші списи, дротики, мечі і кинджали. Потрібно також брати з собою людей, що вміють стріляти з арбалета, і тих, які доставляють все необхідне для арбалетників. Бо ці люди дуже важливі на війні.

Начальники кінноти і піхоти повинні піклуватися про них і шанувати їх словом і ділом, розподіляючи серед них винагороду, як належить. Якщо випадково виявиться, що таких пеонів, про які йшлося вище, неможливо мати, то, вирушаючи в похід в землі

¹ Пеони – селяни, учасники ополчення.

ворога, краще мати трохи добрих пеонів, ніж багато поганих [воїнів].

(Хрестоматія пам'яток феодального господарства и права стран Европы).

БИТВА ПРИ ЛАС-НАВАС-ДЕ ТОЛОСА,

16 липня 1212 р.

Битва при Лас-Навас-де-Толоса відбулася 16 липня 1212 р. між об'єднаними силами католицьких королівств Кастилії, Арагона, Наварри і Португалії та силами маврів династії Альмохадів. Закінчилася стратегічним розгромом мусульманських сил. Битва вважається поворотною точкою процесу Реконкісти, за якою послідувало незворотне вигнання мусульман з Піренейського півострова.

ЗАГАЛЬНА ХРОНІКА

Про чисельність військ, які виступали в похід проти арабів.

... Шляхетний король дон Альфонсо наказав своїм переписувачам і чиновникам перерахувати всіх хрестоносців, що прийшли з інших країн¹, щоб знати, скільки серед них рицарів і скільки піхотинців.

Єпископ Родріго повідомляє, що серед тих, хто прийшов через кордони Іспанії, було рицарів більше 10000 і піхотинців близько 100000. І як оповідає історія, з Кастилії та сусідніх з нею областей Іспанії – Арагону, Леону, Галіції, Португалії та Астурії – було теж 10000 кабальєрос і 100000 піхотинців.

Про участь міських комун в битві.

З міст королівства Кастилія прийшло до благородного короля дона Альфонса багато добрих людей. З великих міст і укріплених замків прибули численні загони, добре забезпечені кінями, зброєю і всім необхідним для того, щоб брати участь у поході: продовольством, обладунками для коней, кольчугами і всім іншим, що призначається для захисту тіла в бою і допомагає добре боротися. І всього цього у них було стільки, що неможливо

¹ Хрестоносцями в хроніці названі загони духовних і світських сеньйорів, які прибули з різних країн Європи для участі в битві проти арабів. Хроніка згадує загони, що прийшли з Франції та Італії, і також загони австрійського герцога, який прибув на поле битви, коли бій вже було закінчено.

порахувати, так що серед них не було жодного, хто в чому-небудь мав потребу. Вони навіть добровільно віддавали спорядження зі своїх запасів іншим і ділилися з усіма тим, що у них було.

Незважаючи на те що в своїх містах і містечках вони живуть під заступництвом сеньйора, проте коли він іде у похід, вони мають звичай братися за зброю і знають благородне мистецтво верхової їзди. З давніх часів вони носять ім'я вершника, яке дається зазвичай тому, хто зробив багато славних подвигів у боротьбі проти маврів, а іноді й проти тих християн, які воюють один з одним. Всі вони взялися за зброю так само, як колись у минулому це робили їхні батьки.

Про посвячення в рицарі вільних людей перед битвою.

...Шляхетний король дон Альфонс спочатку зібрав ідальго і простих людей, своїх співвітчизників, і весь свій королівський двір і сказав їм: «Друзі мої, серед усіх присутніх ви мої співвітчизники і васали ... Дивіться, друзі мої, якщо є серед вас такі, хто потребує коней і не має їх, або такі, у кого немає зброї або грошей, або вони потребують чого-небудь іншого, прийдіть до мене і попросіть, і я все виконаю для кожного».

І як він сказав, так все і виконав, і дав їм коней, зброю, грошей, і навіть дав рицарське звання тим, хто його не мав, але був його гідний ...

Про відхід хрестоносців після взяття фортеці Калатрава напередодні битви.

З усієї здобичі, [захопленої в Калатрава], король дон Альфонс не взяв собі нічого і все віддав хрестоносцям і королю Арагона. А між тим ворог людського роду, той, хто є ворогом усіх нас, – диявол, який ніколи не перестає заздрити добрим справам людей, вселився в тих, хто складав військо христове, помутив їх розум і повернув їх серця до заздрості.

І змусив він їх відступити від наміченої мети і зрадити обіцянці, яку вони дали. Тому майже всі хрестоносці заявили, що вони складають з себе хрест, який прийняли, давши обіцянку битися в цій битві, і заявили, що відмовляються від битви і повернуться у свої землі. Але король дон Альфонс, ще більш зміцнившись у своєму рішенні, нічого їм не дав і розділив провіант між тими, хто залишився і не відмовився від наміру

виконати до кінця розпочату справу. Але ці самі хрестоносці, тобто ті, що прийшли з-за гір, зрадили благому наміру і добрій справі і як прийшли, так і повернулися кожен сам по собі, і всі пішли.

Залишився архієпископ Нарбони зі своїми людьми і деякими рицарями з провінції Вьєни. І як каже архієпископ Родріго¹2, залишилося всього 130 рицарів і кілька піхотинців. Серед них залишився Теобальд де Бласон зі своїм загоном, людина благородна і вільна, уродженець Іспанії, кастилець за походженням, і з ним деякі рицарі з Пуату.

Залишився і король Арагона зі своїм військом ...

АННАЛИ ТОЛЕДО І

Коли була втрачена Сальватьерра, король дон Альфонсо відправив архієпископа дона Родріго до Франції, і Німеччини, і до римського папи, і дав римський папа² таке прощення гріхів по всьому світу, щоб були прощені всі їхні гріхи; і це прощення було через те, що король Марроко сказав, що буде битися з усяким, хто поклоняється хресту, де б то не було; і вийшли маври з крайніх портів, і прийшли в Толедо в день П'ятидесятниці, і повернули все Толедо, і вбили багатьох іудеїв у них, і озброїлися толедські рицарі, і захистили іудеїв; а потім через 8 днів увійшов у Толедо король дон Альфонсо, і король Арагону, і прийшли на допомогу великі люди з усієї Іспанії, і з усіх крайніх портів, вирізали весь сад короля і всього Алькардета, і заподіяли багато шкоди Толедо, і тривало це довго; потім вийшли королі з військом, і взяли мечем Малагон, і довго билися за Калатраву, поки її не віддали, і взяли Аларкосе, і Бенавенте, і Пьєдрабуено, і Каракуель, і пройшли порт

Альфонсо VIII

¹ Родріго – архієпископ Толедо, автор хроніки Альфонса XIII.

² Інокентій III.

Мурадаль, і взяли Феррат. І прийшов король Марроко з усім своїм військом, і взяв Лосу, і не дозволили йому пройти, і прорвалися вони через Сьєрру, і пройшли, і стали табором біля Лас-Навас-де-Толоса, і розташував король свої полки навколо християн за 4 дні, і влаштував він їм великі змагання; на світанку в понеділок зупинився дон Дієго Лопес з усіма своїми рицарями, і всі королі з п'яти королівств приспіли до перших сутичок. І король Наварри¹ був на правому фланзі, а король Кастилії утримував тил з усіма іншими людьми з усього світу. І встановив король маврів свої полки, і зіткнувся з полком Дієго, і королів, і рушили маври до першого полку, і кинувся король Наварри на них, але не зміг їх ні витримати, ні зрушити. Потім кинувся з усіма, хто був у тилу, і порадував Бога, що були маври розбиті, і померли всі, крім тих, хто втік від кінноти, і втекли ті, що з Баеси, і з інших багатьох містечок в Убеду. І пішли християнські королі, щоб захопити Убеду, і взяли багато полонених і полонянок, більше 60 тисяч. Потім король заселив Більч, і Баньйос, і Толосу, і Феррат. І у всьому цьому діянні не наближались люди з земель по іншій бік гір, ті, що повернулися з Калатрави, а постаралися захопити Толедо за допомогою зради. Але люди Толедо закрили їм проходи, ображаючи їх, і називаючи їх невірними, і зрадниками, і відлученими від церкви. А після того, як королі благополучно досягли мети щодо християнства, вони повернулися з того війська. І це було в 16 день липня. Ера MCCL [1212].

¹ Санчо VII Сильний (помер в 1234 р.) – король Наварри (1194 – 1234 рр.), син короля Санчо VI і Санчі Кастильської. Позаду військ альмохадів розташовувався табір, у центрі якого перебував намет їх вождя Мухаммада аль-Насіра (християни називали його Мірамамолін). Намет охороняла його особиста гвардія, що складалася з тисячі африканських рабів, які були скуті між собою ланцюгом (за однією з легенд вона була золотою) і оточували намет свого пана, утворюючи ніби живу стіну, яка захищала від можливого нападу. В один з вирішальних моментів битви, королю Наварри зі своїми рицарями вдалося наблизитися до намету вождя альмохадів, але вони ніяк не могли подолати щільну стіну скutih ланцюгами охоронців. Тоді Санчо розрубав ці ланцюги і на своєму коні прорвався до намету, ведучи наварців за собою. Бачачи цей успіх, їм на допомогу поспішили й інші. У наметі сидів Мухаммад аль-Насір, що читав Коран, а на голові його був великий білий тюрбан з величезним зеленим смарагдом в центрі. Мірамамолін скочив на свого коня і в жаху втік. У війську маврів почалася загальна паніка і незабаром військо, що залишилося, кинулося навітки. Після цієї битви Санчо отримав герб у вигляді червоного щита з перехресними золотими ланцюгами і зеленим смарагдом в центрі.

(Испанские средневековые хроники. – К.: Blok.NOT, 2011. – 101 с.)

**ЛИСТ КОРОЛЯ КАСТИЛІЇ АЛЬФОНСО VIII ПАПІ
РИМСЬКОМУ ІНОКЕНТІЮ III ПРО РЕЗУЛЬТАТИ
ПЕРЕМОГИ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ ХРИСТИЯНСЬКОЇ
ІСПАНІЇ НАД ВІЙСЬКАМИ АЛЬМОХАДІВ ПРИ ЛАС-
НАВАС-ДЕ ТОЛОСА 16 липня 1212 р.**

Лист був написаний незабаром після битви при Лас-Навас-де-Толоса.

**ЛИСТ КОРОЛЯ ПОНТИФІКУ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ЦІЄЇ
СЛАВНОЇ БАТАЛІЇ**

Святійшому Отцеві Інокентію, Папі Милістю Божою, Альфонсо, король Кастилії і Толедо, тією ж (Милістю), шле привіт, цілуючи Ваші руки і ноги. Ми знаємо, що Ваша Святість не забула про те, що ми мали намір битися з віроломством сарацинів, і ми шанобливо і віддано доносили Вам через наших гінців, просячи Вашої допомоги у всіх справах щодо батька і пана, що допомогло нам визнати те, що ми отримали в доброзичливій і жалісливій манері від нашого люблячого Отця.

З цієї причини ми не забарилися відправити наших герольдів (яких ми визнали найбільш придатними для виконання цього доручення) з посланнями нашими в різні частини Франції, додавши, що ми відшкодуємо, в розумних межах, вартість прожитку всіх лицарів, які приєднаються до походу, і всіх сержантів до належних меж. Звідси вийшло те, що, коли люди почули про відпущення гріхів, яке Ви пожалували тим, хто приєднається до нас, прибуло безліч рицарів з країн за Піренеями, включаючи архієпископів Нарбони і Бордо і єпископа Нанта. Тих, що з'явилися було до 2000 рицарів з їх зброєносцями і до 10000 їх кінних сержантів з 50000 пішими сержантами, всіх яких ми повинні були забезпечити провізією. Також прибули наші прославлені друзі і родичі королі Арагона і Наварри на допомогу католицькому справі, з усіма їх силами. Ми зуміли забезпечити всіх їх, як ми обіцяли через наших герольдів, затримавшись на деякий час в Толедо, коли ми чекали деяких наших людей, які мали брати участь у поході, і слід сказати, що ціна (цього) для нас і для нашого королівства виявилася вкрай

важкою через велику кількість людей. Нам довелося забезпечити їх не тільки тим, що ми обіцяли, але також грошима і одягом, бо майже кожен, будь то рицар або сержант, потребував них. Однак, Господь, який примножує плоди правосуддя, в достатку забезпечив нас у злагоді зі щедрістю Його милості і неупереджено й щедро дав нам все, про що можна було мріяти.

Коли обидва війська зібралися, ми вирушили в дорогу, яку Господь обрав для нас, і прийшли до якоїсь фортеці, іменованої Малагон, цілком достатньо захищеною, французи, які на день випереджали нас, відразу пішли на штурм і взяли її з Божою допомогою.

Хоча вона впала, щедро забезпечивши нас всім необхідним, їх [французів] стала занадто турбувати труднопрохідна місцевість, яка була порожньою і досить спекотною, і вони побажали повернути і вирушити додому. Зрештою, під примусом нашим і короля Арагону, вони продовжили шлях до Калатрави, яка лежить лише за два льє від вищезгаданої фортеці, і всі ми – кастильці і арагонці і французи, кожен зі свого боку – почали атакувати її ім'ям Господа. Сарацини всередині її, зрозумівши, що вони не вистоять проти всього війська Господнього, домовилися здати це місце нам, за умови, що їм дозволять піти неушкодженими, хоча і без свого майна. Ми не бажали приймати подібну угоду. Король Арагону і французи влаштували раду з цього приводу і дізналися, що місце сильно укріплене стінами та іншими спорудами, глибокими ровами і високими вежами, так що не могло бути взяте, поки не зроблять підкоп під стінами і не завалять їх; але це дуже зашкодило б братам Сальват'єрре, яким воно раніше належало, і які не змогли б зайняти його (бо стіни були б знесені) у разі потреби. З цієї причини вони настійно просили передати їм місце цілим і неушкодженим, зі зброєю і всіма великими запасами провізії, що були в ньому, і щоб сарацинам дозволили піти з порожніми руками і без зброї. Тому ми, взявши до уваги їх наполегливі бажання в цій справі, погодилися на пропозицію, умови були такі, що половина всього того, що було всередині, відходило королю Арагону, а інша половина – французам, нічого не залишалось нам або нашим людям. Французи – все ще захоплені думкою піти, хоча Господь Бог показав нам милість і прихильність, і хоча ми бажали щедро

забезпечити їх всіх необхідним – спонукувані бажанням розійтись по домівках, всі разом покинули хрест, разом з архієпископом Бордо і єпископом Нанта, хоча тут не йшлося до битви з сарацинами; і вони пішли, виключаючи небагатьох, хто залишився з архієпископом Нарбони і Тібальдом де Бласоном, який був одним з наших васалів, а також його люди і деякі інші рицарі з Пуату. Тих, хто залишився, рицарів і сержантів, ледь налічувалося 150; а з їхніх піхотинців і зовсім нікого не залишилося.

Оскільки король Арагону очікував у Калатраві (прибуття) кількох своїх рицарів і короля Наварри, який ще не приєднався до нас, ми виступили з нашими людьми і прибули до якогось ворожого замку, іменованого Аларкосе. Ми взяли цей замок, незважаючи на те, що його добре захищали, разом з трьома іншими, Каракуелем, Бенавенте і Пьєдрабуеною.

Просуваючись вперед, ми досягли Сальватьерре, де до нас приєднався король Арагону, який привів лише небагатьох благородних рицарів у своєму війську; і король Наварри, якого також супроводжував загін навряд чи в 200 рицарів.

Оскільки султан сарацинів був неподалік, ми вирішили не атакувати Сальватьерре, але йти на сарацинське військо; ми досягли гірського пасма, яке було неможливо перейти, крім як у декількох місцях. Поскілки на нашому боці ми перебували біля основи гір, підоспілі з іншого боку сарацини змогли зайняти вершину пасма, перешкоджаючи нашому переходу. Але наші люди піднімалися хоробро, бо до того часу лише кілька сарацинів досягли цієї ділянки, і наші люди відважно відкинули їх з Божою допомогою; і вони захопили фортецю, іменовану Ферраль, яку сарацинський правитель вибудував з тим, щоб перепинити нам шлях. Коли вона впала, воїнство Господне змогло піднятися на гірські вершини безперешкодно, але важко йому довелося через брак води і безплідну землі. Сарацини, бачачи, що не можуть закрити цей перевал, зайняли другий прохід на похилому схилі, незвичайно вузький і труднопрохідний; і справді, там тисяча людей легко могла захищати його проти найбільшої армії на землі. На іншому кінці його стояло все військо сарацинів, вже розбивши намети.

Оскільки ми не могли ні залишатися там, через брак води, ні наступати, через неприступність перевалу, деякі з наших людей радили нам спуститися з гори і пошукати подалі другий перевал. Але ми, стурбовані втратою для віри і безчестям для нашої персони, відмовилися прийняти подібну пораду, віддавши перевагу швидше померти за віру на важкопрохідній землі перевалу, ніж шукати більш легкий шлях або відступити від справи, яка стосувалася віри, яким би чином це не відбулося.

Коли ми подібним чином зміцнилися в нашому рішенні, наші барони – які завдають перші удари в битві – почули про пропозицію якогось пастуха, якого Господь Своїм Велінням послав нам, що в цьому самому місці є інший, відносно нескладний прохід. На землях біля ворожого табору, хоча безплідних і сухих, вони розбили табір, оскільки сарацини не знали про це на перевалі. Коли сарацинське військо зрозуміло, що трапилося, воно рушило вперед, щоб не дати їм розбити табір. Наші люди, хоч і було їх небагато, хоробро захищалися.

Ми і королі Арагону і Наварри чекали, в повному озброєнні, з нашими людьми на місці, де ми зупинилися в перший раз, на гребені гори, поки вірне воїнство Господнє благополучно не досягло місця, де наші передові дозори позначили місце для табору. Хвала Господу, сталося так, що хоча дорога була важкою і безводною, а також скелястою і лісистою, ми не втратили жодного з наших людей. То була субота, 14 липня. Увечері цього ж дня сарацини, помітивши, що ми благополучно поставили всі наші намети, вишикувалися в бойові порядки і наблизилися до нашого табору, доставляючи собі задоволення в сутичках, а не в турнірах, як переддень битви.

Рано вранці наступного дня, неділі, сарацини вибудували все своє величезне військо. Ми ж, бажаючи дізнатися їх чисельність і їх розташування і позицію, і встановити, як вони діють у всіх випадках, послухалися поради наших досвідчених і загартованих воїнів і вирішили чекати до наступного дня, понеділка. За таких обставин, ми поставили вершників і піших так, щоб ворог жодним чином не зміг атакувати краї нашого строю, і цього, завдяки милості Божої, не сталося.

Наступного дня, в понеділок, ми всі озброїлися і вийшли во ім'я Господа в повному порядку на битву з ними за католицьку віру.

Ворог захопив деякі висоти, дуже круті, піднятися на які було дуже нелегко через ліси, які лежали між нами і ними, і через кілька дуже глибоких ущелин, що перетинаються струмками, все це становило чималу перешкоду для нас і дуже допомагало ворогові. Тоді справді Він, ким, в кому і від кого походять всі чудеса, направив Своє воїнство проти Своїх ворогів; і наші передні ряди, і частина середніх рядів, завдяки Хресту Господньому, просто приголомшили багато лав ворога, які стояли на нижніх висотах. Коли наші люди досягли останньої з їх лав, що складалася з величезного числа воїнів, серед яких був цар Карфагена, почався запеклий бій між вершниками, піхотинцями і лучниками, наші люди були в жахливій небезпеці і насилу трималися. Тоді ми, зрозумівши, що бій стає абсолютно нестерпним для них, кинулися в атаку з кіннотою, несучи перед собою Хрест Господній і наш прапор з образом діви Марії та її Сина, накладеним на наш знак. Поскільки ми вже зважилися померти за віру Христову, як тільки побачили ганьбу, нанесену Хресту Христовому і образу Богородиці, коли сарацини закидали їх камінням і стрілами, ми прорвали їх стрій з їх величезною безліччю воїнів, хоча сарацини хоробро чинили опір і стояли суцільною стіною навколо їхнього володаря.

Господь Наш вразив безліч їх мечем Хреста. Тоді султан з небагатьма зі своїх кинувся навтіки. Решта ворогів якийсь час витримувала наші атаки, але незабаром, зазнавши великих втрат, розвернулися і побігли. Ми переслідували їх до настання темряви, убивши під час втечі більше, ніж у битві.

Так була переможно виграна битва Господня, одним Господом і через одного Господа. Богу честь і слава, який дарував перемогу Його Хреста через Ісуса Христа, Господа нашого.

Сарацинських вершників налічувалося 185000, як згодом ми дізналися зі справжнього опису від деяких слуг султана, яких ми взяли в полон; піших воїнів було без ліку. На їхньому боці впало в битві 100000 воїнів, може бути більше, згідно з оцінками сарацинів, захоплених нами пізніше. З армії Господа – подію цю

не можна не згадати без найгарячішої подяки і навряд чи хто в неї повірить, хіба тільки не подумає про диво – загинуло лише двадцять чи тридцять християн у всьому війську. Який привід для радості і подяки! Але тут є одна причина для жалю: що настільки мало хто з такого величезного воїнства вирушило до Христа як мученики.

Щоб показати, наскільки незліченною була чисельність ворогів, варто вказати на те, що коли наше військо відпочивало після битви два дні у ворожому таборі, для всіх багатьох для приготування їжі та печення хліба та інших справ не було потрібно нічого, крім ворожих стріл і списів, які валялися скрізь, і навіть так ми спалили ледь половину їх. Хоча нашому війську не вистачало їжі та інших припасів, оскільки ми провели настільки багато часу в спустошених і безплідних землях, ми виявили такий достаток їжі і зброї, а також бойових коней і в'ючних тварин, що наші люди, забираючи все, що побажали, кинули ще більше тварин, ніж забрали з собою.

На третій день ми рушили до деяких ворожих фортець, Вільчес, Банос і Толоса, і відразу ж захопили їх.

Нарешті ми прибули до двох міст, Баеси і Убеди, найбільших на цій стороні моря, за винятком Кордови і Севільї. Ми побачили Баесу вже знищеною. Безліч народу тікало з усіх сусідніх поселень в Убеду, тому що вона була виключно сильною як за своїм розташуванням, так і через свої укріплення. Оскільки люди знали, що жодне місто подібних розмірів ніколи не було захоплене штурмом або захоплене імператором або яким-небудь іншим іспанським правителем, вони думали, що там будуть у безпеці. Однак, милістю Божою ми захопили Убеду незабаром і, оскільки у нас не було достатньо людей, щоб заселити її, ми зрівняли її з землею. Там постраждало 60 000 сарацинів: одних ми вбили, інших взяли в полон на службу християнам і монастирям, які необхідно полагодити в прикордонних областях.

Ми повеліли все це написати для Вас, Святійшого Отця, ревно підносячи усілякі подяки, які тільки можемо, за допомогу всього християнства, і скромно прохаючи Вас, кого Господь обрав для верховної гідності серед Його священників, з усілякою похвалою Йому, принести жертву для порятунку народу .

(Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Кузнецов Д.В. – Книга 2. Средние века. – Благовещенск, 2013. – 1258 с.)

НІКОЛАС ЕЙМЕРІК

Про застосування тортур

З «Керівництва для інквізиторів»

Не існує точних правил, що визначають, в яких саме випадках можна застосовувати тортури. Через брак суворого закону, як орієнтир слід дотримуватися наступних семи правил:

1. Тортурам підлягає обвинувачений, непостійний у своїх свідченнях, що затверджує спочатку одне, потім протилежне, відкидаючи при цьому головні пункти звинувачення. У цьому випадку передбачається, що обвинувачений приховує істину, і що під натиском питань він суперечить самому собі. Якби він спочатку заперечував, а потім визнав свою провину і покався, він не вважався б тим, що «вагається», а еретиком, який розкався і був би засуджений.

2. Підозрюваний, обвинувачений хоча б одним свідком, має бути підданий тортурам. Дійсно, громадська чутка плюс одне свідчення разом складають вже половину доказів, що не повинно викликати подиву, бо відомо, що і одне свідoctво є вартим уваги викриттям винного. Можуть сказати «*Testis unus, testis nullus*»? (Єдиний свідок – не є свідок (лат.)) Але це справедливо при винесенні вироку, а не при висуненні припущення. Одного свідчення звинувачення, таким чином, достатньо. Я, однак, згоден, що свідчення одного свідка не будуть мати такої ж сили в цивільному суді.

3. Підозрюваний, проти якого вдалося пред'явити один або кілька серйозних доказів, має бути підданий тортурам. Наявність підозри і доказів є достатньою для того підставою. Для священиків достатньо однієї підозри (проте тортурам можуть бути піддані лише священики, які втратили добре ім'я). У цьому випадку передбачено досить велике число спеціальних умов.

4. Тортурам слід піддати і того, кого хоча б один свідок звинуватить в єресі, і хто буде викритий з люттю і гнівом.

5. Викритого з люттю і гнівом кількома людьми повинно катувати, навіть якщо не буде жодного свідка обвинувачення.

6. Тим більше слід катувати того, хто, будучи викритий подібно попередньому, піддається звинуваченням свідка.

7. Той же, проти кого буде висунуто тільки підозру, або тільки показання одного свідка, або тільки один доказ, не може бути підданий катуванню: кожна з цих умов окремо не є достатньою для застосування катування.

(Крестовые походы. Под сенью креста. – М.: Центрполиграф, 2003.)

БРЕВЕ ПАПИ СИКСТА IV

від 10 жовтня 1482 р.,

адресований королям Фердинанду V і Ізабеллі.

Верховний первосвященик каже, що після підписання бреве від 17 квітня того ж року з пропозицією інквізиторам Арагону, Каталонії, Валенсії і Майорки способу дій по відношенню до осіб, запідозрених в єресі, кардинал Борджіа представив йому, що лунає багато скарг на судочинство цього роду і що королі бажать з цієї причини скасування його. Його Святість хоче, щоб інквізитори строго трималися норм кримінального права, поки не отримають іншого наказу.

«Найулюбленішому во Христі синові нашому Фердинанду, ясновельможному королю Кастилії, Леону і Арагону. Сикст, папа четвертий.

Найулюбленіший во Христі син наш! [Надсилаємо тобі] вітання і апостольське благословіння. Високоповажний брат наш Родріго, єпископ Порто (Опорто), святої римської Церкви віцеканцлер і кардинал Валентинський, доповів нам відносно відомого послання нашого, яке стосується предмету інквізиції єретичної зіпсованості, відправленого нами в п'ятнадцяті календи травня, папства нашого в одинадцятий рік, і яке починається словами: «Господнього стада, довіреного нашій охороні божественною промислительною милістю». Цим [посланням] ми наказували благочинним і інквізиторам, обраним у королівствах Арагон, Валенсія і Майорка і в князівстві Каталонія, вести справи проти винних у цьому злочині за вказаними способом і формою і розбирати їх. [Кардинал доповів нам], що там виникли, не без неприємності для тебе, різні протести і скарги і що тому Твоя Величність сильно бажає, щоб вищезазначене послання було

нами виправлено і змінено. Ми ж так і відповіли віце-канцлеру, хоча видали це послання за порадою кількох високоповажних братів наших, святої римської Церкви кардиналів, звище обраних через нас; однак, бажаючи, наскільки можливо з Божою допомогою, догодити Твоїй Величності і запобігти подібним скаргам, вирішили, як тільки зазначені кардинали, що виїхали внаслідок небезпеки чуми, повернуться в місто, доручити їм переглянути справу і знову уважно розібрати її, щоб, все прийнявши до міркування і зріло обдумавши, якщо буде потрібно в зазначеному посланні що-небудь виправити, змінити або видозмінити, тими ж зборами було виправлено, змінено або видозмінено. А поки, щоб через це послання не уповільнювалась настільки свята і необхідна справа, ми припиняємо дію вищезазначеного послання у всьому його обсязі, оскільки існують протиріччя і невідповідності з кримінальним правом. Проте ми наказуємо вищеназваним інквізиторам, щоб, не зустрічаючи перешкоди в зазначеному посланні, вони продовжували [виконувати] свої обов'язки проти винних у цьому злочині; як у веденні справи, так і в розборі її вони повинні строго триматися рішень святих отців і норми кримінального права щодо цього злочину, доки не послідує від нас інший наказ на цей рахунок, який ми через інше наше послання, приєднане до цього, даємо тим же інквізиторам. Дано в Римі, у Св. Петра під перстнем рибалки, 10 жовтня 1482 р., папства нашого дванадцятого року». Тут штемпель.

**УКАЗ, ОПУБЛІКОВАНИЙ ЗА НАКАЗОМ ТОМАСА
ТОРКВЕМАДИ, ПЕРШОГО ГОЛОВНОГО ІНКВІЗИТОРА,
8 лютого 1492 р.**

Ми, брат Томас Торквемада, [монах] ордена [братів] проповідників, пріор монастиря Святого Хреста в Сеговії, духівник короля і королеви, наших государів, і головний інквізитор у всіх їхніх королівствах і володіннях проти еретичної зіпсованості, призначений та уповноважений святим апостольським престолом. Ми дізналися, що деякі

Томазо Торквемада

християни, чоловіки і жінки, з королівств і володінь Їх Високості переїхали з причини інквізиції в Гранадське королівство, за намовою диявола і деяких зловмисних осіб, перебуваючи в гріхах і помилках ересі і відступництва, в яких вони живуть і які вчинили, і побоюючись утисків і покарань від нас і від інквізиторів, нами уповноважених. з цих причин одні з вищеназваних осіб скоріше поїхали, а інші мають намір виїхати, жити і перебувати в своїх помилках і засліпленні. Ми сповіщені, що зазначені особи або деякі з них прийшли б сповідати свої помилки і осліплення, примиритися з матір'ю святою Церквою, якби могли бути звільнені від покарань та розпочатих або загрожуючих їм процесів; наше бажання завжди було і є – зібрати душі ближніх, які, згрішивши, перебувають у гріху і гинуть і відділяються від нашої святої католицької віри, – погодившись з нашою матір'ю, святою Церквою, яка завжди тримає своє лоно відкритим, готова прийняти тих, хто бажає їй підкоритися і приходять, спокутуючи свої провини з жалем і каяттям, просячи у неї вибачення і виконуючи покуту з наміром виправитися і не повертатися до колишніх помилок, – і застосовувати до таких милосердя, а не строгість, – ми цим [указом] гарантуємо всім особам, які, як сказано, скоїли злочини і проступки ересі і відступництва і з цієї причини переїхали в Гранадське королівство або в інші місцевості, або мають намір туди переїхати, або перетворилися на маврів чи євреїв, чи ренегатів нашої святої віри по диявольською намовою, не боячись ні Бога, ні небезпеки для своїх душ, до великої спокуси для вірних християн і приниженню нашої католицької віри, – що вони можуть прийти і нехай приходять вільно і не побоюючись до нас або до особи чи осіб, яких уповноважуємо, висповідатися в своїх помилках і примиритися з матір'ю святою Церквою, засвідчуючи їм, що, якщо вони прийдуть, ми приймемо їх з таємним примиренням їхніх злочинів і проступків, прихильно й зацікавлено, накладаючи на них такі покути, які будуть рятівні для їхніх душ, застосовуючи до них всю лагідність, яка у нас є і може бути, не ставлячи перешкодою порушені проти них процеси, виголошені вироки або покладені на них покарання. У свідчення цього, оскільки ми не перебуваємо в такому стані здоров'я, яке дозволяло б цей [указ] підтвердити нашим ім'ям, ми

просимо членів ради, які займаються справами, що стосуються святої інквізиції, підтвердити його їхніми підписами та закріпити печаткою святої інквізиції. Ми доручаємо нотарю, секретарю нашому, що нижче підписався, контрасигнувати його, щоб засвідчити. Дано в місті Санта-Фе, 8 лютого, на рік від Різдва Спаса нашого Ісуса Христа 1492-й. Франсіско, доктор, декан толедський. Феліпе, доктор. За наказом Його Привелебності, Хуан де Ревенга, апостоличний нотарій та секретар.

АЛЬГАМБРСЬКИЙ ЕДИКТ

(1) Король Фердинанд і королева Ізабелла милістю Божою король і королева Кастилії, Леона, Арагона, Сицілії, Гранади, Толедо, Валенсії, Галіції, Балеарських островів, Севільї, Сардинії, Кордови, Корсики, Мурсії, Хаена, Алгарви, Алхесіраси, Гібралтару і Канарських островів, граф і графиня Барселони, владики Біскаїї і Моліни, герцог і герцогиня Афін і Неопатрії, граф і графиня Русильйона і Сердана, маркіз і маркіза Орістано і Госіано звертаються до принца Хуана, нашого дорогого і улюбленого сина, і інших королівських дітей, а також до прелатів, графів, маркізів, герцогів, алькальдів, альгвазилів, грандів, командувачів рицарями, замками і фортецями наших королівств і володінь; до всіх міських рад, магістратів, міських голів, констеблів, суддів, рицарів, коррехідорів; і до всіх чесних людей відданого нам шляхетного міста Бургоса і інших міст і сіл Бургоського та інших єпископатів, архієпископатів і діоцезів в наших королівствах і володіннях, а також до жителів кварталів, де проживають євреї в згаданому місті Бургосі і всіх містах і селищах Бургоського єпископату та інших міст і сіл наших королівств і володінь; до всіх євреїв цих місць, до дворян і до жінок, незалежно від віку, і до всіх інших осіб, незалежно від віросповідання, стану, гідності, привілеїв і звання, а також до всіх, до кого відноситься або може відноситися суть даного едикту. Привіт вам і милість

Фердинанд та Ізабелла

(2) Ви добре знаєте або повинні знати, що оскільки нам донесли, що в наших королівствах є нечестиві християни, які прийняли юдейську віру і відкололися від нашої святої католицької віри; і сталося це, головним чином, з причини наявності відносин між євреями і цими християнами, на проведеному нами в минулому тисяча чотириста вісімдесятому році в місті Толедо сеймі ми наказали ізолювати всіх згаданих євреїв у всіх же містах, поселеннях і селах наших королівств і володінь, а також ухвалили указ, що євреям слід виділити єврейські квартали і окремі місця, де вони повинні будуть жити. Ми сподівалися, що внаслідок відділення цих євреїв стан справ покращиться сам по собі. Більше того, ми підготували і винесли укази про те, що в наших королівствах і володіннях повинна бути заснована інквізиція, що, як вам відомо ось уже дванадцять років як зроблено і робиться, і [в результаті] багато винних було виявлено, оскільки як добре відомо і як нам повідомили інквізитори та інші благочестиві люди, церковні та світські, що великий збиток був заподіяний і як і раніше заподіюється, оскільки християни вступали і продовжують вступати в спілкування [з євреями], а у [євреїв] є кошти і шляхи, щоб спокусити християн, вкрасти вірних християн у нашої святої католицької віри і розлучити їх з нею, прив'язати до себе, навернути їх у свою нечестиву віру і переконання, навчаючи ритуалам і заповідям свого закону, влаштовуючи збори, на яких вони читають [книги] і вчать, що люди повинні дотримуватися їх віри, влаштовують обрізання християнам і їх дітям, роздають книги, з яких можна читати їх молитви і встановлювати пости, обов'язкові для дотримання, і разом з ними читати і вчити історію їх заповідань, де вказується і радиться, коли настають їхні свята, як і які з них слід святкувати. Євреї приносять їм і видають зі свого дому м'ясо після ритуального забою і опрісноки, наставляють про те, чого слід уникати в їжі або в інших сферах, щоб дотримуватися їхнього закону, і переконують їх наскільки це можливо дотримуватися законів Мойсея і дотримуватися їх, переконуючи, що немає ніякої іншої віри або істини, крім цієї. І це підтверджено багатьма свідоцтвами і зізнаннями, як самих євреїв, так і тих, хто був спокушений і навчений ними, що

призвело до ще більшого збитку, шкоди і ганьби для нашої святої католицької віри.

(3) Незважаючи на те, що ми і в минулому були обізнані про більшу частину того, що відбувається і знали, що єдиною мірою для запобігання цих збитків і незручностей є заборона на будь-які зв'язки між вищезазначеними євреями і християнами і вигнання євреїв з усіх наших королівств, ми вирішили задовольнитися едиктом, що наказував євреям залишити всі міста, поселення і села Андалусії, де, судячи з усього, вони заподіяли найбільшу шкоду, у впевненості, що таких заходів буде достатньо, щоб в інших містах, поселеннях і селах наших королівств і володінь євреї припинили здійснювати вищезазначені дії. Але оскільки до нашого відома доведено, що ні цей крок, ні офіційне засудження вищезазначених євреїв, винних у перерахованих злочинах і проступках проти нашої святої католицької віри, не виявилися достатніми, щоб припинити і виправити беззаконня і нанесення образ вірі і християнській релігії, тому що кожен день з'ясовується, що згадані євреї ще більше продовжують свої нечестиві та ганьбліві справи скрізь, де вони живуть і збираються, і тому потрібно, щоб вони більше ніде не могли далі ображати нашу святу віру і спокушати тих, кого Всевишній найбільше бажає зберегти, а також тих, хто впав, але виправився і повернувся до святої матері Церкви. І це унаслідок нашої людської слабкості і диявольського підступу та спокушання, які постійно ведуть війну проти нас, буде знову і знову відбуватися, поки не буде знищена головна причина, тобто євреї не будуть вигнані з наших королівств. Бо якщо мерзотні і тяжкі злочини скоюються громадою або товариством, розумним вчинком буде розпустити або знищити таку громаду чи товариство; члени її, як рядові, так і головні, і всі інші повинні бути покарані, а ті, хто порушує чесне і благочестиве життя міст і поселень і, як заразна хвороба, вражають інших, повинні бути вигнані з цих місць не тільки за великі, більш небезпечні і більш заразні злочини, але й за менші провини, що приносять країні збитки.

(4) Тому ми, за порадою і схваленням прелатів, благородних людей наших королівств та інших вчених і мудрих осіб нашої Ради, після роздумів про суть справи ухвалили рішення переказати євреям і єврейкам наших королівств покинути їх і

ніколи не повертатися ні в яке з них. І беручи до уваги все це, за допомогою даного едикту ми наказуємо всім євреям і єврейкам, незалежно від віку, які проживають, перебувають та існують у наших королівствах і володіннях, а також народжених тут і прийшлих, яким би чином вони тут не оселилися і не стали проживати, щоб до кінця місяця липня цього року, всі вони пішли з наших вищезазначених територій і володінь разом зі своїми синами та доньками, слугами і служницями, єврейськими родичами будь-якого ступеня спорідненості та віку, і не сміли ні повертатися в ці краї, ні проживати в них, ні поселятися в якій-небудь частині їх, як тимчасово на шляху будь-куди, так і яким-небудь іншим чином, під загрозою покарання. А якщо євреї не виконають цей едикт, і не будуть його дотримуватися, і будуть виявлені в наших королівствах і володіннях, і будуть яким-небудь чином жити в них, то їх засудять до смерті і конфіскації всієї їх власності в казну, і порушення едикту є достатнім для покарання, що не підлягає подальшому суду, вироку чи засудженню. І ми наказуємо та забороняємо, щоб будь-які жителі вищеназваних королівств, незалежно від статків, стану або гідності, сміли приймати, захищати, давати притулок або тримати у себе публічно чи таємно будь-яких євреїв чи єврейок в будь-який час після зазначеної дати в кінці липня на своїх землях, у своїх будинках або в інших частинах вищеназваних наших королівств або володінь під страхом покарання втратити всю свою власність, васалів, укріплені споруди та інші спадкові володіння, і в тому числі будь-яку фінансову допомогу від нашої скарбниці.

(5) Таким чином вищезазначені євреї та єврейки у вказаний період часу до кінця вищезгаданого місяця липня повинні бути готові кудись піти, а їхня власність, володіння зараз ми беремо під королівський захист і обіцяємо їм, що на всьому протязі цього часу до самого останнього дня згаданого місяця липня, вони можуть подорожувати в безпеці, ввозити, продавати і відчужувати все своє рухоме і нерухоме майно і розпоряджатися ним вільно на свій розсуд, і на всьому протязі цього часу ніхто не заподіє шкоди, або збитків, або якогось зла, чи несправедливості як їм особисто, так і їх майну під загрозою покарання, яке буде накладено на тих, хто робить замах на [даний євреям]

королівський захист. І ми аналогічно даємо вищезазначеним євреям і єврейкам дозвіл і право вивезти морем або сушею з наших королівств і володінь своєї речі і власність, за винятком золота, срібла або чеканної монети, або інших предметів, заборонених до вивозу королівськими законами, виключаючи товари і речі, які не заборонені до вивезення.

(6) І ми наказуємо всім і всім міським радам, магістратам, міським головам, констеблям, суддям, рицарям, коррехідорам і всім добрим і благородним людям, згаданого міста Бургоса та інших міст і сіл нашого королівства і володінь і всім нашим новим васалам, підданам і місцевим жителям, щоб вони дотримувалися і виконували цей едикт і все, що в ньому сказано, і надавали і отримували всіляку допомогу і сприяння для його виконання, а в іншому випадку вони будуть покарані нами з конфіскацією всієї їхньої власності і дому скарбницею. Щоб цей едикт був доведений до всіх і кожного, щоб ніхто не міг прикинутися, що не знав, ми наказуємо, щоб його [текст] розмістили на торгових площах і місцях цього міста і всіх головних міст, поселень і сіл Бургоського єпископату, а також прочитали публічно, як офіційний документ. І щоб ніхто не заподіяв едикту збитку під загрозою королівського покарання і позбавлення дому і всієї власності, якому піддається всякий, хто може таке зробити. Більше того, ми наказуємо тому, хто представляє людям наш едикт, щоб вони викликали супротивників едикту постати перед нами на суді, де б він не відбувся, у відповідний день протягом 15 днів після скоєного злочину. Тому ми наказуємо викликати для публічного читання цього едикту писарів і показати підписаний едикт разом з печаткою всім вам, щоб ми могли переконатися, що цей закон буде виконаний.

(7) Даний у нашому місті Гранаді на 31 день місяця березня, року тисяча чотириста дев'яносто другого від народження Господа нашого Ісуса Христа. Я, король. Я, королева. Я, Хуан де Колома, секретар володарів наших короля і королеви, записав цей едикт за їх наказом. Враховано канцлером Альмакана Кабрера.

(Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://www.sephardicstudies.org/decreed.html>)

**ЛИСТ КОРОЛІВ ФЕРДИНАНДА ТА ІЗАБЕЛЛИ
ДО РОДРІГО ДЕЛЬ МЕРКАДО (12 вересня 1492 р.)**

Король і королева – Родріго де Меркадо, нашому рехідору міста Медіна-дель-Кампо, ми вам посилаємо лист, яким наказуємо, щоб в архієпископії Толедській ви провели розшук про осіб, які, всупереч забороні, вивезли з королівств багатства, золото, срібло, монету та інші заборонені предмети, що належали євреям, вигнаним за наказом нашим з названих королівств, або зберігають їх при собі для вивозу. Ви повинні вчинити позов проти винних за відомою формою і секвеструвати всяке майно означених: євреїв, яке знайдете, згідно зі всім обсягом наказу нашого, який вам посилаємо. І оскільки має велике значення для нашої служби, щоб це негайно було приведено до виконання, ми наказуємо: як тільки ви отримаєте [цей лист], вирушайте на справу, дійте і з повним запалом приводьте до виконання наше розпорядження. Ми довіряємо вам, ви надасте нам велику послугу. І негайно сповістіть нас про те, що ви зробите. З Сарагоси, 12 вересня [14] 92 року. Я король. Я королева. За наказом короля і королеви Фернандо Альварес.

*(Електронний ресурс: [Режим доступу]:
<http://www.sephardicstudies.org/decreed.html>)*

ТЕМА 15 РАННІЙ ІТАЛІЙСЬКИЙ ГУМАНІЗМ

План

1. Соціально-економічні передумови Відродження.
2. Загальна характеристика гуманізму.
3. Ранній гуманізм. Творчість Данте і Франческо Петрарки як початок гуманізму.
4. «Громадянський» гуманізм.
5. Флорентійська «Платонівська академія».
6. Вплив гуманізму на подальший розвиток світогляду, ідеології та культури Відродження.

Джерела

1. Валла Лоренцо. Об истинном и ложном благе. О свободе воли. – М.: Правда, 1989. – 348 с.
2. Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія / Перекл. з італ. Б.І. Лончина. – Львів: Вид-во УКУ, 2007. – 276 с.
3. Итальянский гуманизм XV века о церкви и религии. – М.: Изд-во АН СССР, 1963.
4. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сб. текстов. -Саратов: Изд-во Саратов, гос. ун-та, 1988. – Ч.1,2.
5. Итальянская новелла Возрождения. Сб. текстов. – М.: Худ. лит-ра, 1957. – 580 с.

Література

1. Абрамсон М.Л. От Данте к Альберти. – М.: Наука, 1979. – 174 с.
2. Балух В.О. Лоренцо Валла єретик чи шукач істини ? // Біблія і культура. – 2005. – Вип. 7. – С.380-387.
3. Балух В.О. Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. – Т.2. Високе і пізнє Середньовіччя. – Чернівці: ТОВ «Наші книги», 2010.
4. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – 446 с.
5. Баткин Л.М. О социальных предпосылках итальянского Возрождения // Проблемы итальянской истории. – М.: Наука, 1975.
6. Баткин Л.М. Очерки из истории итальянского Возрождения // Наука и религия. – 1969. – №4. – С. 66-72; №5. – С.56-59; №6. – С.66-71; 1970. – № 2. – С.86-91; №5. – С.79-85.

7. Баткін Л.М. Про італійське Відродження // Всесвіт. – 1975. – №7. – С.182-199.
8. Бичко І.В., Тихолаз А.Г. Флорентійська академія і розквіт гуманістичної філософії Відродження (До 500-річчя з дня народження М. Фічіно) // Філософська думка. – 1983. – №5. – С.92-99.
9. Брагіна Л.М. Итальянский гуманизм. Этические учения XIV-XV веков. – М.: Высш. школа, 1979. – 254 с.
10. История Италии: В 2-х т. – М.: Наука, 1970. – Т.1.
11. Цибенко О.М. До питання про соціальні корені італійського Відродження і класової природи гуманізму // Вісник Львів, ун-ту. – 1971. – Серія історії. – Вип.7. – С.157-165.
12. Цибенко О.М. Значення античного спадку у формуванні культури та ідеології італійського Відродження // Вісник Львів, ун-ту. – 1973. – Серія історії. – Вип.9. – С.143-154.

Методичні рекомендації

Пізнє середньовіччя ознаменувалося зародженням в Північній Італії унікального соціально-духовного явища – гуманізму. Незабаром гуманізм поширився на всі країни Західної Європи, у результаті чого завершуються середні віки і розпочинається епоха Ренесансу. Культура Відродження істотно змінила духовні основи європейської цивілізації. Тема даного практичного заняття присвячена зародженню і розвитку гуманізму в Італії. Вивчення проблем з даної теми можливе з допомогою аналізу текстів італійських гуманістів – філософів, письменників, істориків, зокрема Франческо Петрарки: «Моя таємниця» (1342 – 1343 рр.), «Про засоби проти щасливої та нещасливої долі» (1354 – 1360 рр.), «Про нещасття моє власне та багатьох інших» (1367 р.); Колюччо Салютаті: Листи до Андреа Джусті да Вольтера і Пелегріно Дзамбекарі (1375 р.); Леонардо Бруні: «Про наукові та літературні вправи», «Передмова до «Політики» Аристотеля»; Джаноццо Манетті: «Про гідність і добродієність людини» (1451 – 1452 рр.); Лоренцо Валлі: «Про насолоду» (1431 р.), «Заява про хибність і надуманість дару Константина» (1440 р.); Поджо Браччоліні: «Лист до Гуаріно із Верони», «Лист Нікколо Нікколі», «Про жадобу», «Проти

лицемірств»; Марсіліо Фічіно: «Коментар на «Бенкет» Платона» (1474 – 1475 рр.) та ін.

Передусім студенти мають розкрити соціально-економічні передумови Ренесансу в Італії, тобто зародження елементів нового суспільного ладу і зміни соціальної структури. Слід встановити в середовищі якої соціальної групи набувають поширення нові гуманістичні ідеї. Варто виявити етапи становлення італійського гуманізму і їх особливості.

Необхідно, ~ опрацьовуючи тексти Петрарки, виявити суперечливі моменти його творів, присутність в його позиції як елементів середньовічного світогляду, так і нових гуманістичних ідей.

Гуманізм – це, поряд з іншим, унікальне ставлення до античної спадщини. Студентам слід, аналізуючи тексти Альберті, Бруні, Браччоліні, Валла, Манетті, виявити причини захоплення гуманістами філософією та етикою давньогрецьких авторів. Це дасть можливість встановити сутність моральної філософії, яку сформуваали італійські інтелектуали.

Вивчення студентами текстів Фічіно і Мірандоли, представників Платонівської академії потрібне для осмислення нових ідей, які з'являються в культурі раннього Ренесансу.

На завершення студенти повинні визначити роль раннього італійського гуманізму на розвиток Ренесансу в усій Європі.

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА МОЯ ТАЄМНИЦЯ, АБО КНИГА БЕСІД ПРО ЗНЕВАГУ ДО СВІТУ

Августин. ...Чим більшу насолоду і задоволення нечестивий дістає від своїх гріхів, тим більш нещасливим і жалюгідним потрібно його вважати.

Франциск. ...Якщо ж обох [того, хто віддається насолодам і того, хто уникає їх] очікує однакова кончина, то я не розумію, чому не повинен вважатися більш щасливим той, хто сьогодні радіє, хоча згодом [після смерті] буде уболівати, ніж той, хто і тепер не відчуває, і надалі не очікує радості...

Августин. Саме ця чума шкодила тобі, і якщо ти не остережешся, вона дуже швидко занастить тебе... Тому щоразу,

коли дух за природженим потягом поглиблюється у самому собі, він не в змозі утримуватися там: нагромадження різноманітних турбот витісняє його і відкидає назад. Так з причини надзвичайної швидкості гине такий благодійний намір і виникає той внутрішній розбрат... і той неспокій душі, що гнівається сама на себе, коли вона з огидою спостерігає за своїм болотом – і не змиває його, бачить свої криві шляхи – і не покидає їх, боїться загрожуючої небезпеки – і не шукає уникнення її.

Франциск. Горе мені, нещасному! Тепер ти глибоко занурив руку у мою рану. Там гніздиться мій біль, звідти загрожує мені смерть...

Августин. Ти одержимий якоюсь убивчою душевною чумою, яку в новий час називають асаСіа (нудьга), а в давнину називали aegxitudo – сум'яття духу.

Франческо Петрарка

Франциск. Сама назва цієї хвороби кидає мене у дрож.

Августин. Безсумнівно, тому, що вона давно і важко мучить тебе.

Франциск. Каюсь, що так. До того ж майже у всьому, що мене мучить, є домішок якоїсь насолоди, хоча і оманливої, але в цій скорботі все так суворо, і тужно, і страшно, і шлях до відчаю відкритий щохвилино, і кожний дріб'язок штовхає до загибелі нещасну душу. При тому усі інші мої пристрасті виявляються хоча частими, але короткими і швидкоплинними спалахами, ця ж чума часами охоплює мене так затято, що без відпочинку мордує мене цілі дні і ночі, тоді для мене

немає світла, немає життя; той час подібний до непроглядної ночі і жорстокої смерті. І що можна назвати вершком нещастя, - я так упиваюся своєю душевною боротьбою і мукою, з якоюсь утрудненою насолодою, що лише неохоче відриваюся від них...

Августин... Скажи мені, - оскільки ми першою назвали любов, - чи не вважаєш ти її гіршим видом божевілля?

Франциск. Говорячи абсолютно щиро, я думаю, що любов, зважаючи на властивості свого предмета, може бути і гіршою із душевних пристрастей, і благородним діянням...

Франциск. Про одне не можу промовчати, чи припишеш ти це вдячності чи безглуздості; чим ти мене бачиш, як би мало це не було, тим я став завдяки їй [Лаурі], і якщо я досяг якої-небудь популярності або слави, - я не досяг би їх, коли вона б цими благородними почуттями не проростила мізерне насіння добродіянь, яке природа посіяла у моїх грудях?... І чому б ні? Адже відомо, що любов перетворює натуру коханого на зразок любимого, а не знайшовся ще жодний ганьбител, навіть із найбільш злісних, який псячим зубом торкнувся би її доброго імені... Тому анітрохи не дивно, що ця гучна слава викликала в мене бажання великої слави і полегшила мені ту важку працю, яку я повинен був виконати для досягнення цієї мети... Нехтуючи спокуси можливих насолод, я рано поклав на себе ярмо праці і турбот, і тепер ти наказуєш мені забути або менше кохати ту, яка відсторонила мене від спілкування з натовпом, яка, керуючи мною на всіх шляхах, підбурювала мій заціпенілий геній і пробудила мій напівсонний дух.

ЛИСТ ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКИ ДО ТОММАСО ДА МЕССІНА

Наскільки будемо ми корисні нащадкам, ми дізнаємося краще за все, якщо згадаємо про ту величезну користь, яку принесли нам відкриття наших предків. «Для чого ж працювати більше, - заперечиш ти у відповідь на це, якщо ж за тисячу років до нас істинно божественні уми записали блискучим стилем, у незліченних томах про всі речі, корисні людям». Залиш цей клопіт, прошу тебе. Нехай ніколи подібні міркування не схиляють тебе до бездіяльності. Ці побоювання можуть усунути багато з давніх письменників, і я борюся з ними заради нащадків. Хай мине ще десять тисяч років, століття йтимуть за століттями, але завжди буде достатньо справ, які прославляють добродіяння, ніколи не буде зайвим спонукання на славу Бога і в ім'я ненависті до життєвої насолоди, і прозірливим умам ніколи не буде закритий шлях до нових відкриттів. Піднімаємося і ми духом: ми працюємо

недаремно, і не без користі будуть працювати ті, які народяться через багато століть, наприкінці уже постарілого світу. Боятися слід через багато століть, наприкінці уже постарілого світу. Боятися слід швидше того, що існування роду людського припиниться перш, ніж допитливе людське прагнення проникне у заховані таємниці істини...

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

ПРО ЗАСОБИ ПРОТИ ЩАСЛИВОЇ І НЕЩАСЛИВОЇ ДОЛІ

Про незнатне походження

Якщо... ти обираєш шлях добродіяння, протоптаний небагатьма подорожуючими, то тим сміливішим ти станеш чим із більшої невідомості піднімешся. Уся слава буде поставати із твоїх справ, хто завадить?... Ніщо не украдуть родичі, діди і прадіди, радники і вчителі. За все, що зробиш доброго, один ти пожнеш славу, одного тебе будуть хвалити, одного назвуть творцем і засновником роду, чого б не сталося, якби ти був народженні! благородним. Невже не бачиш, який тобі трапився випадок надзвичайно прославитися: завдяки собі самому стані благородним, дати, а не прийняти, благородство. Своїм нащадкам, щоб вони народжувалися благородними, ти даєш те, що твої родичі не дали тобі.

...Якщо добродіяння робить істинно благородним, то я не розумію, що заважає бажаючому стати благородним, і чому ж краще, щоб облагородили інші, ніж він сам себе.

...Кров завжди одного кольору. Але якщо одна світліша за іншу, це створює не благородство, а тілесне здоров'я. Істинно благородна людина не народжується з великою душею, але сама себе робить такою прекрасними своїми справами.

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

ПРО НЕУЦТВО СВОЄ ВЛАСНЕ І БАГАТЬОХ ІНШИХ

тварин, птахів і риб, знає, скільки у лева волосся у гриві, скільки пір'я у хвості яструба, скількома витками спрут обмотує того, що зазнав корабельної аварії;... як фенікс згорає у запашному вогні і, спалений, знову відроджується; ... як мисливець причаровує з допомогою дзеркала тигра... Ці речі переважно або неправдиві,

що з'ясовуються з багатьох подібних їм випадків, коли вони відбуваються у нашому світі, або достатньо невідомі авторам, які їх повідомляють, але тому, що вони їх не бачили, у них охочіше вірять і легше вигадують їх. І навіть якщо б ці факти були істинними, вони б нічим не сприяли щасливому життю; бо яка користь, запитую я, знати природу звірів і птахів і не знати природи людей, не знати і не прагнути дізнатися, для чого ми існуємо, звідки йдемо і куди прямуємо...

...Ті, очевидно, є істинними моральними філософськими і корисними учителями у добродіянні, перше й останнє прагнення яких полягає в тому, щоб зробити свого слухача і читача, і які не тільки вчать, що таке добродієність або вада [мається на увазі Аристотель і його послідовники] ... але й укоріняють у душу прагнення і любов до добрих справ, ненависть до поганих і втечу від них...

...Деякі не наслідуються нічого писати самі і пристрасно, бажаючи писати, стають тлумачами чужих творів [уподібнюючись тим, хто не здатний стати архітектором і починає займатися побілкою стін]; за це вони намагаються заслужити хвалу, якої бояться не добитися самі по собі, або з допомогою інших, якщо не будуть хвалити запогядливо, непомірковано і завжди перебільшено своїх авторів, перш за все, і їхні книги, тобто предмет, яким

...Скільки смішного пустослів'я у тих, хто філософствує, скільки протиріч у протилежностях! Скільки затятості і зухвальства! Яка кількість шкіл і яка різниця між ними! Які справжні битви! Скільки двозначності в речах, яка плутанина у словах! Які глибокі недоступні таємниці істини! Скільки підступів у софістів, які загороджують з усім старанням, нібито якимось терником, шлях до істини. Щоб не можна було розпізнати, який шлях веде туди пряміше за все!

КОЛЮЧО САЛЮТАТІ

ЛИСТ ДО АНДРЕА ДЖУСТІ ДА ВОЛЬТЕРА

...Хоча усамітнене [чернече] життя вважається більш спасенним, воно зовсім не є таким; чесну діяльність у світі не можна вважати святою, проте вона є більш святою, ніж бездіяльність в усамітненні...

[*Радячи другу не відмовлятися від запропонованих йому почесних посад, Салютаті продовжує.*]

Вислів Платона, більше того, [вся] його філософія говорить, що мудрим належить займатися державними справами, щоб дурні і порочні не захопили у свої руки кермо влади, залишене добрими громадянами, зі шкодою і небезпекою для справи [Вислів узятий

Колюччо Салютаті

з твору Платона «Держава») Я переконаний, що на посадах, які ти зайняв, ти був не лише натхненником, ало її творцем багатьох чвар. Суджу про це по собі, якому, за милістю Бога, випало на долю управляти такою великою державою. І я часто був у змозі чинити опір поганим людям і сприяти найчеснішим намірам найкращих громадян... Одне лиш я можу з гордістю стверджувати: що твердо і незмінно підтримував добро і намагався зневажати зло...

Цицерон вихваляв і звеличував сільське господарство, і не без підстав: це почесне заняття, але воно стосується лише приватних осіб. Наскільки ж вищі заняття, що приносять користь багатьом... Я би бажав, щоб ти жив чесно, не спричиняючи шкоди іншим, на благо багатьом, не лише для себе, але й для батьківщини, рідних і друзів [*думка почерпнута із твору Цицерона «Про обов'язки»*].

КОЛЮЧЧО САЛЮТАТІ ЛИСТ ДО ПЕЛЕГРІНО ДЗАМБЕКАРІ

...Не думай, мій Пелегріно, що шлях до досконалості - уникати натовпу, відмовлятися від усього приемного, ув'язнювати себе у монастир або стати відлюдником... Безсумнівно, що, відійшовши від світу, ти можеш звалитися з неба на землю, а я, залишаючись у світі, мушу піднятися серцем до неба. І ти, якщо дбаєш про свою сім'ю, дітей, близьких і друзів, про свою державу, що

включає все це, служиш і віддаєш себе їм, не можеш не піднятися серцем до небес і не бути божественним Богу.

**ЛЕОНАРДО БРУНІ
ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРЕКЛАДУ «ПОЛІТИКИ»
АРИСТОТЕЛЯ**

Серед приписів морального вчення, з допомогою яких облаштовується і наставляється людське життя, провідне місце займають ті, які повідомляють про держави, управління ними і їх забезпечення. Бо це вчення прагне до того, щоб здобути людям щастя; якщо ж прекрасно домогтися щастя для однієї людини, наскільки славніше буде прагнення до блаженства для усієї держави. Бо чим ширше простягається благо, тим прекраснішим слід його вважати, і оскільки людина слабка тварина і засвоює достатність й досконалість, яких вона не має сама собі, з громадянського суспільства, то, справді, жодне вчення не може більше відповідати людині, ніж розуміння того, що таке суспільство і держава, і знання того, завдяки чому зберігається і від чого гине громадянське суспільство...

Така, отже, тема цієї роботи. Причина ж перекладу була та ж, що спонукала мене 18 років тому перекласти «Етику» [Бруні перекладав «Політику» у 1438 р., а «Нікомахову етику» у 1417 р.]. Бо коли я побачив, що книги Аристотеля, написані грецькою мовою блискучим стилем, через провину поганого перекладача доведені до смішної безглузді і що, крім цього, у самих речах, і при цьому вищою мірою важливих, багато помилкового, я взяв на себе обов'язок перекласти їх заново, щоб бути у цій справі корисним нашим людям. Насправді, що більш корисніше, більш достойне похвали я міг би принести своєю роботою, ніж дати можливість перш за все моїм громадянам і згодом іншим, які користуються латинською мовою, не знаючи грецької, побачити Аристотеля не через темні алегорії і безглузді нісенітниці та неправильні переклади, а віч-на-віч і прочитати його латинською так, як він писав грецькою. Люди ж, добре освічені, яких спочатку відштовхували від читання безглуздість і грубість старого перекладу, так посилено зайнялися згодом книгами [заново перекладеними], що у знанні тих речей досягли великої

ясності. Сподіваюся, що таке саме станеться з книгами, про які тепер йде мова, а саме з «Політикою», тим більше, що громадянська тема вимагає постійно й інших слів для її передачі, ніж ті, що використовуються у схоластичних диспутах, і більшого красномовства, а старий перекладач не зміг не лише передати того її іншого, але навіть здогадатися про це.

ЛЕОНАРДО БРУНІ

ПРО НАУКОВІ І ЛІТЕРАТУРНІ ЗАНЯТТЯ

Я не вважаю, що жінка повинна задовольнятися [лише] релігійними книгами, і поведу її до світських знань. Хай вона познайомиться з тим, що говорили видатні філософи [античні] про добродіє життя, про стриманість, про поміркованість, про

Леонардо Бруні

складність, справедливість, хоробрість, щедрість...

До знань, названих мною вище, потрібно перш і за все додати історію, предмет, яким жодним чином не повинні ігнорувати учні. З історії ми дізнаємося як про походження і розвиток свого народу, так і про військові та мирні дії вільних народів і великих правителів. Знання минулого дає розсудливі поради. Результат подібних подій у минулому спонукає нас залежно від обставин до дії або до відмови від неї... Я пораджу жінці не нехтувати і читанням ораторів. Хто зазвичай більш палко

звеличує добродієність і більш суворо відкриває вади? В ораторів ми навчимося хвалити благодіяння і проклинати злодіяння, підбадьорювати, переконувати, хвилювати, лякати. Хоча усе це роблять і філософи, проте (не знаю, яким чином) саме влада оратора викликає гнів, милосердя, збудження і пригніченість душі... Я вважаю, що, крім цього, жінка повинна читати і розуміти поетів... На мою думку, хто не пізнав поезії, той певною мірою недосконалий у знанні мови. Поетами багато вельми вдало і мудро

сказано про життя і мораль, у них знаходять основи і причини природних явищ, зародки і нібито початки усіх наук; вони мають великий авторитет завдяки своїм мудрим міркуванням і старовині [мова йде про Гомера, Гесіода й інших поетів античності], виняткову славу завдяки красоті і благородству, достойному вільних людей...

Загалом же та вищість, про яку я говорю, полягає у знанні багатьох і різноманітних речей. Отже, слід багато побачити і прочитати, присвятити час вивченню філософів, поетів, ораторів, істориків і всіх інших письменників. Лише у результаті цього на нас позначається дещо повне і достатнє для того, щоб бути у будь-якому питанні красномовним, змістовним і витонченим, а не пустим і неосвіченим. До цього потрібно додати ґрунтовне і глибоке знання мови. Ці дві галузі знань допомагають одна одній і надають взаємні послуги. Адже і мова без знання фактів безплідна і пуста, і фактичні знання, якими б не були вони значними, якщо позбавлені літературного блиску, виявляються недоступними і темними...

ПОДЖО БРАЧЧОЛНІ ЛИСТ ДО ГУАРІНО ІЗ ВЕРОНИ

...Як відомо тобі, багато було латинських авторів, відомих мистецтвом удосконалювати і прикрашати мову; серед них знаменитим і пречудовим був Марій Фабій Квінтіліан [римський теоретик ораторського мистецтва], який так ясно і повне і з такою докладністю розказує про обдарування, необхідні для того, щоб створити досконалого оратора, що йому самому, як мені здається, цілком достатньо всього для досягнення вершин цієї науки, аоо видатного красномовства. І якщо б до нас дійшов лише він, а також батько красномовства Цицерон, ми досягли б досконалого уміння у мистецтві красномовства. Але Квінтіліан у нас, латинян, був так скалічений і пошматований, думаю з вини часу, що втратив людський вигляд і форму... І справді, клянусь, що якщо б я не прийшов йому на допомогу, то він був би тепер уже напевно близький до смерті...

Там [у Сент-Галленському монастирі], серед великої маси книг, перераховувати які було б надто довго, ми і знайшли «Квінтіліана», цілого ще і непошкодженого, але покритого

пліснявою і пилюкою. Ці книги, справді, утримувалися у бібліотеці не як того вимагала їх цінність, а ніби усумній і таємній в'язниці, а саме в глибині однієї башти, в яку не кидали навіть засуджених до смерті.

Ми знайшли, крім того, три перших книги і половину четвертої «Аргонавтики» Гая Валерія Флакка і коментарі на вісім промов Цицерона...

ПОДЖО БРАЧЧОЛІНІ ЛИСТ НІККОЛО НІККОЛІ

(італійський гуманіст, який зібрав велику бібліотеку античних творів; 1365 – 1437 рр.)

FR. POGGIO

Поджо Браччоліні

вона може бути завершена, навіть якщо ми почнемо у молоді роки. Що стосується мене, то є бажання...

Я, дорогий Нікколо, дещо стомився від цих важких пошуків нових книг. Повинен, нарешті, настати час пробудитися від сну і докласти зусилля до того, щоб ті приписи, які ми маємо [в книгах] і про які щоденно читаємо, принесли мені якусь користь у житті. Адже збирати весь час шматки дерева, каміння, уламки може здатися доволі безумним, якщо із цього нічого не побудуєш. Будівля ж, яку ми повинні звести для того, щоб добре жити, така висока, така важка у побудові і вимагає так багато праці, що ледве

ПОДЖО БРАЧЧОЛІНІ ПРО ЖАДОБУ

Визнаю, що це прагнення до грошей закладено у природі всіх [людей]. Тому всі, незалежно від віку, становища, звання, гідності, одержимі пристрасстю до золота, тобто жадібністю...

Я не хочу, щоб ти перечив мені, посилаючись на тих грубих лицемірів, які марно тиняються і під приводом релігії вишуковують собі без праці і зусиль прожиток, проповідуючи іншим бідність і

зневагу до земних благ... Уяви собі, якого безладу набуло б усе, якщо б кожний намагався забезпечити себе лише необхідним... Міста б втратили усю свою розкіш, усю свою привабливість, не будувалися б храми і колони, зникли б мистецтва; прийшло б у повний безлад наше існування і держава... Для держави гроші необхідні, як життєвий нерв, і якщо в ній є багато людей, які намагаються набути гроші, їх можна розглядати як основу і фундамент держави. Насправді, якщо держава потребує допомоги, до кого вона звертається: до бідняків і найманих людей, а також тих, хто зневажає багатство, або ж до багатих, тобто жадібних (бо важко розбагатіти без жадібності)? латинського автора Лукреція .

ПОДЖО БРАЧЧОЛІНІ ПРОТИ ЛИЦЕМІРІВ

Багато [із ченців], які публічно відмовляються від грошей, завдяки таємних махінаціям поверталися додому з туго набитим капшуком...

...Мета їхня [лицемірів, тобто ченців] абсолютно відома це підлість, шахрайство, брехня, підступність. Ті, які виставляють напоказ будь-яку особливу святість життя; ті, які всюди з'являються з невмиганим обличчям, у поношеній одежі, з босими ногами; ті, які публічно заявляють про зневагу до грошей; ті, в яких завжди на вустах ім'я Ісуса Христа; ті, які хочуть, щоб повсюди їх вважали і називали добродійними людьми, і які, однак, насправді, не виконують того, чого можна було б від них очікувати, судячи зі їхнього вигляду і їхніх промов; ті, які заманюють і спокушають жінок; ті, які тиняються за межами своїх монастирів, полюючи за славою; ті, які вихваляються своїми постами: ті, які обдурюють інших для власної користі...

...Не існує гіршого зла, не знайдеш більшої біди, ніж ці люди. Завдяки добрій репутації вони мають доступ до всього; користуючись цим, вони зраджують людей і міста, вони сіють ненависть між союзниками і друзями, вони публічно відмовляються від тих обіцянок, які дали віч-на-віч...

...Найбільш огидний їхній злочин полягає, мабуть, у тому, що вони підривають віру у добродійність: поведінка їхня така, що своїми мерзотними вчинками вони заплямовують честь людей

порядних і гідних. Так невже не є злочинним це паскудне лицемірство, завдяки якому доброчесність вважається вадом, порядні люди – негідниками, друзі – недругами?

...Тому ми і повинні... розпізнати в роді людському це облудне плем'я лицемірів, цю болячку суспільства, ненависну Богу і ворожу людям.

ЛЕОН БАТТІСТА АЛЬБЕРТІ ПРО СІМ'Ю

Немає нічого, звідки би так легко народжувалися безчестя і безславність, крім бездіяльності. Утроба бездіяльних була завжди гніздом і притулком вад! Немає нічого більш шкідливого і згубного для справ суспільних і приватних, як лінивці і бездіяльні громадяни.

...Людина народжена не для того, щоб, спочиваючи, марніти [у

Леон Альберті

бездіяльності], а щоб знаходитися в діяльності. Я, справді, не знаю, який дурень заперечував би, що розум, інтелект, здатність мислити, пам'ять, пристрасть душі, гнів, розсудливість, обачливість і інші божественні сили і чесноти, з допомогою яких людина перемагає силу, волю і лють будь-якої іншої тварини, дані нам для того, щоб старанно працювати.

...Людина народжена, щоб бути бажаною Богу, щоб пізнати істину, першопричину речей, звідки походить таке різноманіття і така несхожість, краса і сила-силенна живих істот, їх форм, розмірів, покривів і кольорів...

ЛЕОН БАТТІСТА АЛЬБЕРТІ ПРО ЗОДЧЕСТВО

Кн. VI. гл. I. ...Залишилися і давні зразки речей, що збереглися у храмах і театрах, з яких так само, як від кращих наставників, багато чому можна навчитися. І не без сліз бачив я, як вони день за днем руйнуються.

...Не було ніде жодного хоч скількись прославленого твору стародавніх, в якому я не став би тут же дошукуватися, чи не можна чомусь навчитися. Я ніколи не пропускав нагоди досліджувати, розглядати, вимірювати, замальовувати, щоб усе, що хтось привніс розумом або мистецтвом, охопити і осягнути...

ДЖАНЦОНО МАНЕТТІ ПРО ГІДНІСТЬ І ВИЩІСТЬ ЛЮДИНИ

Кн. II.1 ...Отже, із самого початку Бог, мабуть, визнав це таке достойне і видачне своє творіння [людини] настільки цінним, що зробив людину най-прекраснішою, наймудрішою, найсильнішою і, нарешті, наймогутнішою...

...Мабуть, світ і його краси, первісно створені Богом і призначені для користування людей і прийняті згодом самими людьми із вдячністю, були зроблені [людьми] набагато прекраснішими і чудовішими і притому оздоблені з набагато більшим смаком...

Таким чином, ми можемо сказати, що діяти і пізнавати і складає справді власний обов'язок людини... І оскільки цей талант пізнавати і діяти виокремлений, як відомо, всемогутнім Богом людині, то людина, безсумнівно, вважається кращої якості і властивостей, оскільки виконання її обов'язку об'єднує її з ангелами і з самим Богом; інакше, тобто без діяльності і пізнання, людина, на наш погляд, зовсім не змогла б жити у світі, створеному заради неї. Жодна інша тварина, за винятком людини, не може бути за своєю природою причетною до дії і пізнання... Людина, ніби якийсь смертний бог, народжена, за словами Аристотеля, для двох речей, для пізнання і діяння, як кінь для бігу, бик для оранки, собака для вистежування...

Кн. IV. ...У нашому звичайному і повсякденному житті ми володіємо більшими видами насолод, ніж страждань. Бо немає жодного діяння людини, якщо ретельно і уважно вивчити її природу і це гідне подиву, з якого б людина не здобула у вищій мірі насолоду; бо від кожного із зовнішніх відчуттів зору, слуху, нюху, смаку, дотику вона отримує завжди такі великі і сильні насолоди, що, мабуть, деякі є інколи зайвими і непотрібними...

КОЗИМО РАЙМОНДІ
ПРОМОВА НА ЗАХИСТ ЕПІКУРА ПРОТИ СТОЇКІВ,
АКАДЕМІКІВ І ПЕРИПАТЕТИКІВ

...Отже, Епікура ганяють за те, що він розбещено, як вважають, міркував про вище благо, вбачав його у насолоді і вважав, що все інше слід звести до неї. Мені ж, який більш ретельно вивчає Епікура, з кожним днем усе більше і більше подобається його думка, народжена і висловлена ніби не людиною, а Аполлоном або кимось вищої природи. Він встановив вище благо у насолоді, тому що більше за всіх осягнув суть природи і зрозумів, що ми так народжені і створені природою, що більш за все нам годиться мати усі члени свого тіла здоровими і цілими, зберігати їх у тому ж стані і не послаблювати душевними або тілесними незгодами. О наймудріша людино, Епікуре! Справді, що може бути додано до цієї думки? Чи є у людини будь-яка інша радість! Бо чия душа пригнічена, той не може не бути нещасним...

...Але якщо ми складаємося з тіла і душі, чому стоїки гребують тим у людському щасті, що властиве людині і стосується неї? І чому дбають про душу і нехтують тілом житлом душі? Адже перша-ліпша річ складена із декількох частин, і якщо у неї, коли досліджують її досконалість, щось відсутнє, цю річ не можна вважати, на мій погляд, досконалою і цілком завершеною. Тому-то, якщо людину ми називаємо цим іменем, через те, гадаю, що вона має душу і тіло, то вона, подібно тілу, яке у випадку хвороби будь-якої його частини не повинно вважатися здоровим, не може вважатися щасливим, якщо ослаблена якась його частина. Що стосується того, що вони [стоїки] вважають щастя лише у душі, тому що вона є в людини нібито головою і панує над тілом, вважається дуже безглуздим з цієї причини не думати про тіло, оскільки душа часто наслідує природу і будову тіла і без нього звичайно не може нічого зробити...

... Епікур же встановив істину...

З чого ж краще почати доведення цього, як не з природи, господині і облаштувальниці світу? Її міркування у будь-якій справі завжди слід вважати найдосконалішим! Таким чином, природа, створивши людину, так удосконалила її у всіх відносинах, нібито застосувавши високу майстерність, що вона

здається створеною винятково для того, щоб бути спроможною віддаватися будь-якій насолоді і радості. Вона дала їй багато почуттів, таких різноманітних, належним чином розподілених і необхідних, що, хоча й існують багато видів насолоди, немає жодної, в якій вона б не брала участі...

... Споглядач, хоча він і понад усіма, проте, якщо страждає тілесно і від зовнішніх несприятливих обставин, не може бути найщасливішим.

Правильно, отже, Епікур установив вище благо у насолоді, оскільки ми так народжені і влаштовані, що здаємося нібито створеними для неї. Крім того, і в наших душах є якесь природне бажання йти за насолодою і досягнути її, і оскільки вона в нас є, ми хочемо бути не сумними, а радісними...

...Нарешті, навіщо прагнути до чесноти [*Раймонді має на увазі вчення Аристотеля про самоцінність чеснот, яких достатньо для досягнення щастя*], яка є правителькою і творцем насолоди і спонукає, і стримує нас для того, щоб ми дотримувалися належних насолод і в належний час, а так само дотримуватися і всіх інших меж, в яких розміщена сама добродішність. Навіщо прагнути її, якщо не заради того, щоб, уникаючи одних насолод домагаючись тих, яких слід, жити найщасливіше? Якщо ж вона [доброчесність] ніякій насолоді не сприяє, для чого до неї прямувати і з якої причини ми високо оцінюємо добродішність? Якщо ж сприяє, то чому ж, через що і [доброчесність] бажають, коли ми не вважаємо її найбільш бажаним і вищим благом?..

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА ПРО НАСОЛОДУ

Кн. I. гл. X. Таким чином, спочатку я міг би правдиво і чесно, не ображаючи слуху людей, відповісти на те, що ти сказав про природу: те, що створила природа, може бути лише святим і гідним похвали, так, наприклад, великим змістом, красою і користю створено це небо, яке розгортається над нами, прикрашене вдень і вночі світилами. Чи варто згадувати про море, землю, повітря, гори рівнини, ріки, озера, джерела, хмари і дощі? Чи варто згадувати про домашніх і диких тварин птахів, риб, дерева, ниви? Нічого не знайдеш ти створеного, як уже

згадувалося, без вищого розуміння, краси і користі! Свідченням цього може бути сама будова нашого тіла...

Гл. XII. Природа, як я сказав, не пробуджувала багатьох вад у людях і не дозволяла їм лютувати проти нас, як думають неосвічені і дурністоїки... Ти скажеш: «Я не високо ставлю ці насолоди... Я волюю завоювати добродієність – річ святу і вічну,

Лоренцо Валла

через яку досягається блаженство. І ніщо так не віддалене від сластолюбного життя, як це блаженство, оскільки життя людей які люблять насолоди, наближається до життя звірів»... Природа поставила перед тобою насолоди і надала душу, схильну до них. Ти ж не вдячний їй і не знаю, з якої хвороби шаленства (а саме так слід називати цю хворобу ти волів вести життя самотньо і сумно і, щоб ще більше підсилити несправедливість, ти виступив проти природи, під керівництвом якої, якщо б ти мав трохи

розуму, міг би жити щасливо, ніби з ласкавою матір'ю.

Гл. XXI. ...Таким чином, краса головний дар тіла, і Овідій, як ви знаєте, називає її даром Бога, тобто природи. Тому, якщо цей дар природі-даний людям, хто буде таким несправедливим суддею, щоби вважати, що природа не вшанувала нас таким подарунком, а обдурила? Клянусь, я не розумію, як це може статися. Бо якщо здоров'я, сила і спритність тіла не повинні відкидатися, чому повинна заперечуватися краса, прагнення любові до якої, як ми знаємо, глибоко укорінилася у наших почуттях?

Кн. II. Гл. XV. ...На крайній випадок, головна умова [великого блага] полягає в тому, щоб бути позбавленим нещастя, небезпек, труднощів, прагнучи до того, щоб бути любимим усіма, що є джерелом усіх насолод. Що це таке, усі розуміють, і [свідчення того] - численні книги про дружбу. І навпаки, відомо, що жити серед ненависті подібно смерті. Керуючись цим правилом, ми пізнаємо добрих і злих людей, тобто тих, хто вміє або не вміє жити з насолодою.

Гл. XVI. ...Не може бути такого, щоб люди, за винятком глибоко нещасних і звиклих до злодіянь, не раділи благу іншої людини і, більше того, самі не були причиною її радості, наприклад, врятувавши її від нестатку, пожежі, корабельної аварії, полону. На основі щоденної практики потрібно навчитися радіти благам інших людей і всіма силами постаратися, щоб вони пас полюбили. Це стане лише тоді, коли ми їх полюбимо і будемо прагнути надати їм великі послуги; якщо ми знехтуємо цим, то ніколи не зможемо жити з радістю.

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА

ЗАЯВА ПРО ХИБНІСТЬ І НАДУМАНІСТЬ ДАРУ КОНСТАНТИНА

Багато, дуже багато опублікував я книг майже з усіх галузей знань. У цих книгах я насмілювався висловлювати свою незгоду з думками деяких видатних письменників, чий авторитет був незаперечним упродовж дуже тривалого часу. І я налаштував цим проти себе обурення у немалої кількості людей, які ненавидять мене за це і називають нахабою і святотатцем. Подумати лише, що будуть робити ці люди тепер! Як будуть вони шаленіти! І якщо вони будуть мати можливість, з якою жадібністю вони схоплять мене і як поспішно потягнуть мене на страту. Бо я виступаю не лише проти померлих, але й проти живих, я виступаю не проти якоїсь однієї людини, а проти багатьох; я виступаю не лише проти приватних осіб, а й проти осіб, наділених владою. І якою владою! Я осмілилося виступати проти верховного первосвященника, який озброєний не одним лише світським мечем, як королі і князі, але й мечем церковним...

...Я стверджую не лише те, що Константин не дарував стількох володінь і римський первосвященик не міг набути на них права давності, а стверджую також, що якщо б те і інше мало місце, однак, усяке право на володіння було б утрачене у результаті злочинів, здійснюваних власниками [папами], бо ми бачимо, що розорення і біди всієї Італії і багатьох провінцій виходили з одного джерела... Чи можемо ми визнати законною саму основу папської влади, якщо ми бачимо, що папська влада є причиною

таких страшних злочинів, таких громіздких і різнобічних бідувань?

Тому я голосно вигукую, бо я покладаюся на Бога і не боюся людей: у наш час на папському престолі не було жодного або чесного, або розумного правителя... Папа і сам здійснює напади на мирні народи і розпалює ворожнечу між державами і правителями. Папа не припускає чужих багатств і поглинає свої власні...

Але папа хоче повернути собі інші частини «дару», і гроші, головним чином награвовані у порядних людей, він тратить ще більш мерзотним чином: він годує і поїть незліченні полчища кінних і піших військ, які отруюють існування усіх...

...Верховні первосвященники останніх часів, які потопають у розкоші і насолодах, прагнуть, напевно, лише того, щоб бути настільки ж нечесними і безглуздими, наскільки давні папи були мудрими і святими, щоб славу про прекрасні діяння давніх пап затьмарити своїми ганебними справами...

МАРСІЛІО ФІЧІНО КОМЕНТАР НА «БЕНКЕТ» ПЛАТОНА

Марсіліо Фічіно

Розд. VI. Божественна сила, усепереважаюча, народивши ангелів і душі, тут же милосердно вливає в них, як у своїх синів, сіяння своє, в якому міститься плодоносна сила усього створюваного. В ангелах і душах, як найбільш близьких до божественної сили, вона накреслила значно більш ретельно, ніж у світі матерії, устрій і порядок усього світу. З цієї причини та картина світу, яку ми бачимо в ангелах і душах, виблискує чіткіше. У них форма кожної небесної сфери, сонця, місяця й інших світил, стихій, каменів,

дерев, кожної із тварин. Картини такого роду називаються у платоніків в ангелах прообразами й ідеями, у душах лотосами і поняттями, у матеріальному світі формами і образами; ясні у матеріальному світі, вони більш ясні в душі і найясніші в розумі

ангела. Таким чином, один сонм Божий сіяє утрьох за порядком розміщених дзеркала: в ангелі, в душі, у тілі світу... як я часто повторював, блиск і краса обличчя Божого в ангелі, душі або матеріальному світі повинні бути названі загальною красою, а загальне прагнення до цієї краси повинно бути назване любов'ю. Ми не сумніваємося, що ця краса повсюди безтілесна, бо ні для кого немає сумніву, що в ангелі і душі немає нічого тілесного, і в тілах вона також безтілесна...

ДЖОВАННІ ПІКО ДЕЛЛА МІРАНДОЛА ПРОМОВА ПРО ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ

...[встановив, нарешті, кращий творець, щоб для того, кому не зміг дати [після створення світу] нічого власного, стало спільним усе те, що було властиве окремим творінням. Тоді прийняв Бог людину, як творіння невизначеного образу і, поставивши її у центр світу, сказав: «Не дамо ми тобі, о Адамо, ні визначеного місця, ні власного образу, ні особливого обов'язку, щоб і місце, і обличчя, і обов'язок ти мав за власним бажанням, згідно з твоєю волею і твоїм рішенням. Образ інших творінь визначений у межах встановлених нами законів. Ти ж, не обмежений жодними рамками, визначи свій образ за своїм рішенням, у владу якого я тебе віддам. Я ставлю тебе у центр світу, щоб звідти тобі було зручніше оглядати все, що є у світі. Я не зробив тебе ні небесним, ні земним, ні смертним, ні безсмертним, щоб ти сам, вільний і славний майстер, сформував себе в образі, якому ти віддаси перевагу. Ти можеш переродитися у нижчі, нерозумні істоти, але можеш переродитися за велінням своєї душі і у вищі, божественні». О, вища щедрість Бога-Отця! О, вище і чарівне щастя людини, якій дано володіти тим, чим побажає! І бути тим, ким захоче!..

Мірандола

Новонародженій людині Отець дав насіння і зародки різнобічного життя, і відповідно до того, як кожний їх обробляє, вони виростуть і дадуть у ньому свої плоди. І якщо зародки

рослини, то людина буде рослиною, якщо чуттєві, то стане твариною, якщо інтелектуальні, то стане ангелом і сином Бога...

Якщо ти побачиш будь-кого, хто повзе по землі на животі, ти бачиш не людину, а чагарник, і якщо побачиш... когось, осліпленого пустим маревом фантазії, охопленого спокусами раба почуттів, то це ти бачиш не людину, а тварину. І якщо ти бачиш філософа, який усе пізнає правильним розумом, то поважай його, бо небесна він істота, не земна...

Згубне і безглузде переконання, що займатися філософією годиться небагатьом, чи то взагалі не слід займатися нею, вразило усі голови. Ніхто не досліджує причини речей, природних змін, будову планети, задуми Бога, небесні і земні містерії (тасмниці), якщо не можеш здобути якоїсь вдячності або отримувати якусь вигоду для себе... І справді, оскільки життя [філософів] проходить у пошуках грошей і слави, то вони навіть для самих себе не роздумують над істиною. Я не посоромлюся похвалити себе за те, що ніколи не займався філософією інакше, як із любові до філософії, і ні в яких дослідженнях, ні в роздумах своїх ніколи не розраховував на жодну нагороду або оплату, крім як на формування моєї душі і на розуміння істини, якої я пристрасно прагну. Це прагнення було завжди настільки палким, що, відкинувши клопоти про всі особисті і громадські справи, я віддався спокою роздумів, і ні заздрість недоброзичливців, ні ганьба ворогів науки не змогли і не зможуть відвернути мене від цього. Саме філософія навчила мене залежати швидше від власної думки, ніж від чужих суджень, і завжди думати не про те, щоб не почути зла, але про те, щоб не сказати або не зробити його самому.

(Хрестоматія по всеобщей истории. Новая история в отрывках из источников. Часть I. Эпоха гуманизма и Реформации / Сост. П.Н. Ардашев. – Киев: Типография 2-й Артели, Владимирская, 43, 1914.)

ТЕСТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Високе Середньовіччя

1. Самоврядні міські общини, які дали клятву спільної боротьби проти сеньйора:

- А. Цехи.
- Б. Корпорації.
- В. Ергистерії.
- Г. Комуни.

2. Головні чинники виникнення середньовічних міст:

- А. Зовнішня загроза і структурування класу феодалів.
- Б. Поділ праці, виділення ремесла з сільського господарства, розвиток торгівлі.
- В. Закріпачення селянства, посилення позаекономічного примусу.
- Г. Ослаблення королівської влади, передача політичних і правових повноважень сеньйорам.

3. Регіон Європи, де середньовічна урбанізація розпочалась найраніше:

- А. Південна Франція.
- Б. Прирейнська Німеччина.
- В. Східна Англія.
- Г. Північна Італія.

4. Споруда, яка символізувала свободу міста від сеньйора:

- А. Собор.
- Б. Рагуша.
- В. Арсенал.
- Г. Ринок.

5. Комунальний рух це:

- А. Рух міщан за свободу від сеньйора.
- Б. Боротьба міського плебсу проти патрициату.
- В. Виступи підмайстрів проти «замикання цехів».
- Г. Конфлікт міщан з церковною владою міста.

6. Корпорація ремісників в середньовічному місті називається:

- А. Гільдія.

- Б. Комуна.
- В. Компаньйонаж.
- Г. Цех.

7. «Замикання цехів» означало:

- А. Зменшення чисельності підмайстрів.
- Б. Підвищення вступної плати до цеху, що унеможливило вступ до цеху нових членів..
- В. Зосередження на виробництві продукції одного виду.
- Г. Створення умов для збереження технологічної таємниці.

8. Аристократична верхівка міста, яка зосереджувала у своїх руках політичну і економічну владу:

- А. Плебс.
- Б. Рицарі.
- В. Патриціат.
- Г. Маргінали.

9. Яка інституція була союзником міст у їх боротьбі з сеньйорами:

- А. Королівська влада.
- Б. Папство.
- В. Великі феодали.
- Г. Селянство.

10. Об'єднання купців середньовічного міста називалось:

- А. Цех.
- Б. Гільдія.
- В. Ринок.
- Г. Патриціат.

11. Як називався виріб, який мав виготовити ремісник, що вступав до цеху у присутності старійшин цеху:

- А. Зразок.
- Б. Стандарт.
- В. Шедевр.
- Г. Шаблон.

12. Який монастир став ініціатором реформи релігійно-церковного життя в X – XI стст.

- А. Ключійський.
- Б. Сен-Жерменський.
- В. Сен-Дені.
- Г. Монте-Кассіно.

13. Що стало предметом боротьби між папою Григорієм VII і імператором Генріхом IV:

- А. Право збирати десятину.
- Б. Право суду над священниками.
- В. Право інвеститури.
- Г. Право рицарської посвяти.

14. Що пообіцяв папа Урбан II учасникам Першого хрестового походу:

- А. Відпущення гріхів.
- Б. Надання нових земель на Сході.
- В. Скасування феодальних повинностей.
- Г. Звільнення від церковної десятини.

15. Перший хрестовий похід відбувся упродовж:

- А. 1095 – 1097 рр.
- Б. 1090 – 1092 рр.
- В. 1096 – 1099 рр.
- Г. 1091 – 1100 рр.

16. Головна причина Другого хрестового походу:

- А. Захоплення турками-сельджуками Едеси.
- Б. Завоювання мусульманами Єрусалиму.
- В. Облога турками-сельджуками Антіохії.
- Г. Наступ мусульман на Візантію.

17. Третій Хрестовий похід 1189 – 1192 рр. очолили монархи Європи:

- А. Іоанн Безземельний, Ісаак Ангел, Альфонс VIII.
- Б. Леопольд, Боемунд, Роберт.
- В. Річард I, Філіп II, Фрідріх I.

Г. Алексій Ангел, Енріко Дандоло, Леопольд.

18. Коли Саладін відвоював у хрестоносців Єрусалим:

- А. 1187 р.
- Б. 1188 р.
- В. 1189 р.
- Г. 1190 р.

19. Головним результатом Четвертого хрестового походу стало:

- А. Відвоювання Єрусалиму.
- Б. Завоювання Дамаску.
- В. Облога фортеці Дамієтти.
- Г. Захоплення Константинополя.

20. Хто очолив Шостий хрестовий похід, у результаті якого хрестоносці отримали від мусульман Єрусалим ?

- А. Король Франції Людовік VIII.
- Б. Імператор Священної Римської імперії Фрідріх II.
- В. Король Англії Генріх III.
- Г. Король Угорщини Андраш III.

21. Який монарх очолив Сьомий і Восьмий хрестові походи ?

- А. Король Франції Людовік IX Святий.
- Б. Імператор Священної Римської імперії Фрідріх III.
- В. Король Англії Едуард I.
- Г. Король Кастилії Альфонсо IX.

22. Якою подією завершуються хрестові походи ?

- А. Взяттям мусульманами Антіохії.
- Б. Взяттям мусульманами Тріполі.
- В. Взяттям мусульманами Константинополя.
- Г. Взяттям мусульманами Акри.

23. Альбігойські війни велися проти:

- А. Феодалної анархії.
- Б. Норманів.
- В. Єретиків.

Г. Турків.

24. У 1054 р. відбувся розкол між:

- А. Західнохристиянською і східнохристиянською церквами.
- Б. Римським папою і німецьким імператором.
- В. Папством і європейським монархами.
- Г. Християнством і ісламом.

25. Церковний трибунал проти єретиків називався:

- А. Інквізиція.
- Б. Інвеститура.
- В. Імунітет.
- Г. Інтердикт.

26. Наймогутнішим папою римським, що за свого правління відлучив від церкви трьох європейських монархів і організував Четвертий хрестовий похід був:

- А. Григорій VII.
- Б. Інокентій III.
- В. Боніфаций VIII.
- Г. Климент V.

27. Перший університет в Західній Європі було засновано в:

- А. Парижі.
- Б. Неаполі.
- В. Оксфорді.
- Г. Болоньї.

28. Середньовічна філософія, яка поєднувала аристотелізм з теологією:

- А. Богослов'я.
- Б. Схоластика.
- В. Реалізм.
- Г. Номіналізм.

29. Куртуазна культура це:

- А. Культура селянства.
- Б. Культура городян.

- В. Культура духовенства.
- Г. Культура рицарства.

30. Який із цих соборів не є готичним ?

- А. Собор в Клюні.
- Б. Собор в Шартрі.
- В. Собор в Кельні.
- Г. Нотр-Дам-де Парі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 Пізнє Середньовіччя

1. Занепад папства в XIV ст. був викликаний:

- А. Політичними амбіціями папи Боніфація VIII.
- Б. Зростанням сили національних держав Західної Європи, зокрема, Франції.
- В. Поширенням ересей.
- Г. Столітньою війною.

2. «Авіньйонський полон пап» тривав:

- А. з 1270 по 1306 рр.
- Б. з 1415 по 1455 рр.
- В. з 1439 по 1449 рр.
- Г. з 1309 по 1377 рр.

3. «Велика схизма» це:

- А. Релігійно-політична криза, що вразила католицьку церкву упродовж 1378 – 1417 рр.
- Б. Церковний розкол 1054 р.
- В. Виникнення альбігойської ересі.
- Г. Базельський церковний собор.

4. Соборний рух це:

- А. Рух за відкриття собору католицької церкви в Констанці 1414 р.
- Б. Рух за відкриття собору католицької церкви в Базелі 1431 р.
- В. Рух за обмеження влади папи і пріоритет влади соборів над папами.
- Г. Рух за відновлення єдності з православною церквою.

5. «Райський акт» 1257 р. у м. Болонья це:

- А. Документ, який регламентував стосунки між церквою і державою.
- Б. Ухвала щодо розширення самоврядування.
- В. Декрет, згідно з яким встановлювалися нові повинності для селян.
- Г. Постанова про звільнення сервів на території Болонської комуни.

6. Вождь італійських єретиків («апостоликів»), який виступав проти будь-якої власності, проповідував бідність, спільність майна, засуджував католицьку церкву і передбачав прихід Царства Божого після ліквідації церковників і багатіїв:

- А. Петро Вальда.
- Б. Дольчіно.
- В. Сегареллі.
- Г. Джон Віклеф.

7. Повстання чомпі у Флоренції відбулось:

- А. 1306 р.
- Б. 1355 р.
- В. 1293 р.
- Г. 1378 р.

8. Вищий орган державної влади у Венеції.

- А. Велика рада.
- Б. Мала рада.
- В. Дож.
- Г. Сенат.

9. Головною причиною того, що араби завоювали Піренейський півострів всього за три роки 711 – 714 рр. було:

- А. Сила нового віровчення ісламу.
- Б. Могутність арабського війська.
- В. Допомога кочового населення Північної Африки (берберів).
- Г. Невдоволення мешканців Піренейського півострова пануванням вест-готів.

10. Військово-колонізаційний рух іспано-християнських держав на південь Піренейського півострова з 718 р. до 1492 р:

- А. Фуерос.
- Б. Реконкіста.
- В. Ренегадос.
- Г. Інкастеламенто.

11. Сільська община в середньовічній Іспанії, яка мала право обирати собі сеньйора «від моря до моря»:

- А. Места.
- Б. Бегетрія.
- В. Енкомьєнда.
- Г. Ексебрадурос.

12. Згідно зі шлюбним договором 1469 р. між Фердинандом та Ізабеллою, де мала перебувати резиденція правителів об'єднаного королівства Кастилії й Арагону ?:

- А. В Кастилії.
- Б. В Каталонії.
- В. В Арагоні.
- Г. В Гранаді.

13. Головними причинами експансії вікінгів на території західноєвропейських королівств були:

- А. Демографічний вибух, становлення військової демократії, посилення королівської влади.
- Б. Зміна кліматичних умов, тиск з боку азіатських кочових племен, слабкість королівської влади в країнах Західної Європи.
- В. Прагнення відкриття нових земель, поширення християнства, соціальна диференціація.
- Г. Захист володінь у Скандинавії від претензій європейських монархів, удосконалення холодної зброї і військової майстерності.

14. Період експансії вікінгів на країни Західної Європи тривав:

- А. З 711 по 793 рр.

- Б. 3 793 по 1066 рр.
- В. 3 476 по 1050 рр.
- Г. 3 1000 по 1350 рр.

15. Норвезький ярл, що відкрив Північну Америку:

- А. Ерік Рудий.
- Б. Гаральд Гардрад.
- В. Лайф Щасливий.
- Г. Канут Великий.

16. Вільні селяни в країнах Скандинавії, які сплачували лиш королівські податки:

- А. Фрельси.
- Б. Серви.
- В. Біренбейнери.
- Г. Бонди.

17. Азійський кочовий етнос, якому після «Великого переселення народів» вдалося створити в Західній Європі власне королівство:

- А. Гуни.
- Б. Авари.
- В. Угри.
- Г. Алани.

18. Засновник ранньофеодальної угорської держави:

- А. Іштван I (Святий).
- Б. Андраш II.
- В. Бела IV.
- Г. Карл Роберт.

19. Дата і місце поразки угорського війська від монголо-татар Батия:

- А. 1222 р. біля м. Буда.
- Б. 1301 р. біля м. Прага.
- В. 14 березня 1242 р. біля м. Белград.
- Г. 11 квітня 1241 р. біля с. Мохі на р. Сато.

20. Воєначальник угорського війська, який зупинив просування турків в Європу в 1456 р.:

- А. Янош Хуньяді.
- Б. Карл Роберт.
- В. Матяш.
- Г. Лайош.

21. Перший імператор Латинської імперії:

- А. Боніфаций Монферратський.
- Б. Балдуїн Фландрський.
- В. Жоффрау Віллардуен.
- Г. Феодор Ласкар.

22. Державне утворення, на основі якого відбулося відновлення Візантійської імперії Михаїлом VIII Палеологом у 1261 р.:

- А. Нікейська імперія.
- Б. Трапезундська імперія.
- В. Епірський деспотат.
- Г. Іконійський султанат.

23. Як у пізній Візантії називалися імунітетні права великих землевласників, які вони отримували від імператора ?:

- А. Пронії.
- Б. Бенефіції.
- В. Еккусії.
- Г. Елевтерії.

24. Флорентійська унія 1439 р. не виконала своєї місії через:

- А. Невиконання римським папством своїх зобов'язань.
- Б. Спротив візантійського духовенства і чернецтва.
- В. Політичні інтриги імператора Священної Римської імперії.
- Г. Втручання турків-османів.

25. Останній імператор Візантії, за якого сталося падіння Константинополя у 1453 р.

- А. Іоанн Кантакузин.
- Б. Феодор I.

В. Мануїл I.
Г. Константин XI.

26. Європейські монархи, що розпочали Столітню війну:

А. Філіп VI і Едуард III.
Б. Філіп IV і Едуард I.
В. Карл VI і Генріх V.
Г. Карл VII і Генріх VI.

27. Французький король, що зазнав поразки під Пуату і потрапив у полон до англійців:

А. Карл V.
Б. Людовік XI.
В. Філіп VI.
Г. Іоан II.

28. Найважливіша перемога французьких військ під проводом Жанни Д'Арк.

А. Зняття облоги Орлеана англійцями.
Б. Битва за Париж.
В. Взяття Руана.
Г. Битва під Комп'єном.

29. Наслідки битви при Пуату 1356 р. стали причиною повстання:

А. Під проводом Уота Тайлера.
Б. Жакерії.
В. Кабошьєнів.
Г. Чомпі.

30. Головними причинами повстання Уота Тайлера були:

А. Військові невдачі у Франції і введення подушного податку.
Б. Невдале правління Річарда II і «чорна смерть».
В. Комутація ренти і «чорна смерть».
Г. Згін селян з землі і поширення оренди.

ВІДПОВІДІ**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Високе Середньовіччя**

1Г; 2Б; 3Г; 4Б; 5А; 6Г; 7Б; 8В; 9А; 10Б; 11В; 12А; 13В; 14А; 15В;
16А; 17В; 18А; 19Г; 20Б; 21А; 22Г; 23В; 24А; 25А; 26Б; 27Г; 28Б;
29Г; 30А.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 Пізнє Середньовіччя

1Б; 2Г; 3А; 4В; 5Г; 6В; 7Г; 8А; 9Г; 10Б; 11Б; 12А; 13А; 14Б; 15В;
16Г; 17В; 18А; 19Г; 20А; 21Б; 22А; 23В; 24Б; 25Г; 26А; 27Г; 28А;
29А; 30А.

ГЛОСАРІЙ ЗАХІДНА ЄВРОПА

А

- аверроїсти** – послідовники арабського мислителя Ібн-Рушда у Паризькому університеті
- автократор** – титул імператора в Нікейській імперії і Фессалоніках; за Палеологів надавався також співправителям
- аделантадо** – очільники прикордонних областей в Іспанії
- акр** – одиниця площі в системі англійських мір (4046,86 м²)
- акрити** – загони прикордонних військових поселенців у Візантії
- альбергі** – аристократичні об'єднання сеньйорів у Генуї
- альбігойці** – єретичний рух від назви центру катарів – м. Альби
- алькальд** – середньовічний іспанський чиновник, який виконував судово-поліцейські функції в провінції
- Алькантара** – іспанський військово-рицарський орден
- альмохади** – гірські мусульманські народи Марокко
- альфос** – міський округ у середньовічних іспанських державах
- амальгамування** – спосіб отримання металів з руд або концентратів за допомогою ртуті
- ангарія** – панщина у Південній Італії
- анната** – щорічний податок папі
- апанажі** – території, які отримували члени королівської сім'ї з володінь королівського домену
- апеллідо** – обов'язок з'являтися на захист вільні за вимогою іспанського сеньйора
- аранзада** – міра площі (0,477 га)
- арманьяки** – великі феодали півдня Франції, прихильники герцога Орлеанського і графа д'Арманьяка
- арсеніти** – прихильники патріарха Арсенія у Візантії
- архонти** – грецькі феодали
- асієнда** – рада фінансів в Іспанському королівстві
- аспер** – венеціанська монета
- ассизи** – 1) засідання васалів у Франції і Англії, що скликалися сеньйорами; з XII ст. – юридичні і законодавчі акти, часто загальнодержавного значення; 2) особливі форми судів і судових позовів
- атабег** – правитель у мусульманських країнах

ауто да фе – «акт віри», урочисте оголошення вироку інквізиції
аффікт – форма оренди землі в Італії за фіксовану грошову ренту

Б

байло – дипломатичний представник Венеції
бакалаври – найдрібніші англійські рицарі
балья – королівський чиновник, глава судово-адміністративного округу (бальяжа) у північній частині середньовічної Франції
бальяжі – об'єднання округів, очолювані балья
бегетрії – вільні селянські общини в Леоні і Кастилії
бедеріне – «допомоги», повинності англійських вілланів у жнива
біглери – об'єднання світської і духовної знаті в Норвегії
біркенбейнери – демократичні елементи норвезького суспільства
бордарії – залежні англійські селяни з наділом 7 – 15 акрів
бриганди – мародерські військові загони, що діяли у Франції під час Столітньої війни
булларії – спеціальні збірники булл
бумазея – бавовняна тканина з начосом на зворотній стороні, на зразок байки
бургомістр (мер) – глава міста
бургундці – герцоги Бургундії, родичі і опікуни короля Карла VI
бюргери (пополани, буржуа) – жителі західноєвропейських середньовічних міст

В

ваганти – мандрівні клірики, студенти і школярі
вагри – західнослов'янські племена
валахи (волохи) – східнороманська етнічна спільнота, предки румунів і молдован
вальденси – єретичний рух на півдні Франції проти католицької церкви
васф – опис, жанр андалузської поезії
вексель – борговий документ, грошове зобов'язання, вид цінних паперів
віллани – феодално-залежні держателі в Англії
вілья – поселення на території Піренейського півострова
віргата – земельний наділ в Англії розміром 30 акрів
восдати (або князати) – перші політичні об'єднання волохів і слов'ян у X – XIII ст.

Г

- габель** – соляний податок у Франції
галери – державні кораблі у Венеції
ганза – торговельний і політичний союз північнонімецьких міст
гвельфи – представники роду саксонських герцогів Вельфів в Італії
гексамілгон – довгий оборонний вал на Істмійському перешийку
генеральний капітул – щорічні збори усіх абатів цистерціанських монастирів
геніції – особливі ремісничі майстерні
геріот – повинність англійських вілланів при вступі у спадок
герметик – записувач офіційних актів у Молдавії
гести – угорські історичні хроніки
гібелліни – прихильники династії Гогенштауфенів в Італії
гільдії – об'єднання, корпорації купців
голіардіки – студентські сатиричні пісні у Франції
гонфалоньєр справедливості – очільник уряду у Флоренції
госпітальєри (або іоанніти) – члени рицарсько-чернечого ордену, створеного в Палестині на початку XII ст. для піклування про хворих і поранених хрестоносців
госпіти – 1) поселенці на нових землях у Франції; 2) угорські селяни, яких прийняли землеробами на пільгових умовах
гранди – вище дворянство в Італії й Іспанії
грош – перша молдавська монета
гумліати – селянсько-плебейська єресь в Італії
гусити – послідовники вчення Яна Гуса, прихильники Реформації в Чехії

Д

- данегоф** – народні збори в Данії
девісас – особливі внески девісерос в іспанських державах
девгсерос, або натуралес – нащадки колишніх сеньйорів бегетрій, які не стали їхніми прямими спадкоємцями
декрет – постанови папи різного роду для всієї церкви
декреталія – постанова папи з окремих питань, але значущих для всієї церкви
децима – прогресивний податок на нерухоме майно

джентрі – середнє і дрібнє дворянство в Англії, яке активно займалося господарською діяльністю

джихад – священна війна за віру, що передбачала застосування будь-яких засобів для утвердження ісламу, проти іновірців

дискретто – віддалений міський округ в Італії

дофін – титул спадкоємця престолу у Франції (до 1830 р.)

дукат – старовинна срібна, а згодом золота венеціанська монета (3,4 г)

Е

еди – митні збори у Франції

ексебрадурас – плата за перелюбство своєї дружини в Італії

екстенти – описи помість в Англії

екфраси – описи візантійських міст

енкомгі – похвальні слова імператорам і іншим політичним та церковним діячам

Ж

жаки – зневажлива назва французьких селян дворянами

жонглери – середньовічні скоморохи

жуде – рада старійшин у валахів

жупани, або витязі – слов'янська родова знать

З

земгали – балтські племена Прибалтики

зерцала – записи феодального звичаєвого права у Німеччині

І

ізвод – слов'янське письмо, властиве слов'яно-молдавським літописам

іздольщина – форма оренди землі з оплатою від 1/4 до 1/2 врожаю в Італії

індульгенція – форма повного виправдання і відпущення гріхів за життя

інквізиція – судово-розшуковий орган католицької церкви для боротьби з єресями

інскрипції – постанови середньовічних правителів

інтердикт – заборона папи на звершення таїнств, проведення богослужінь і інших церковних обрядів на певній території

інтинерарій – опис маршрутів доріг

інфансони – іспанські вотчинники

інфанта – спадкоємниця престолу в Іспанії

інфурсьйон – натуральний оброк за користування землею в середньовічних іспанських державах

іперпір – візантійська золота монета з часів Олексія I Комніна

ісихазм – релігійно-містичний рух у Візантії

ісчитори – королівські чиновники для збору рельєфу і встановлення опіки після смерті держателя

ішани (жупани) – очільники комітатів

Й

йомени – багаті англійські селяни, які використовували в своїх господарствах найману працю

К

кабальєрос – середньовічний іспанський рицар, дрібний або середній землевласник

кабари – тюрські племена

кадастри – середньовічні переписи населення, яке сплачувало податки

Калатрава – іспанський військово-рицарський орден

кампаньї – військові загони французьких феодалів під час Столітньої війни

канонікати – общини служителів соборних і парафіяльних церков

кантон – міський округ Швейцарського союзу

капітани – командири загонів найманих рицарів в англійській армії

капітуляції – грамоти підтвердження прав знаті і церкви данськими королями при вступі на престол

катари («чисті») – єретичний рух на півдні Франції, що вважав матеріальний світ творінням диявола

квадрильєрос – спеціальні посадові особи, які ділили землю при створенні нових міст або відвоюванні територій мусульманських міст

кнєз – племінний вождь у населення Карпато-Дунайського регіону

коменда – форма ведення торгівлі, при якій один із партнерів інвестував у капітал, а інший – своєю працю у торговельні операції

- комендадор** – очільник мирян – членів іспанських духовно-рицарських орденів
- комендеро** – іспанський сеньйор, який надавав покровительство землевласникам
- комітати** – королівські округи в Угорщині
- компаньйонажі** – союз підмайстрів у Франції для боротьби з майстрами за свої права
- Компостела** – іспанський військово-рицарський орден
- комутація** – заміна панщини і продуктового оброку грошовою рентою
- конвенти** – великі монастирські общини
- конвентуали** – частина францисканців, які виступали за розвиток конвентів
- конверси («бородаті брати»)** – навернені у цистерціанських монастирях
- конвокація** – вища церковна рада
- кондотьєр** – керівник найманих загонів
- конетабль** – вищий сановник у Кастилії
- конклав** – зібрання кардиналів для обрання папи
- коннетабль** – головнокомандувач королівської армії у Франції
- консельсос** – вільні селянські общини у Португалії
- консехос** – міські общини на Піренейському півострові
- конституції** – загальні постанови пап догматичного характеру
- консул** – посадова особа в Генуї для управління колоніями
- контадо** – міські округи в Італії
- копігольдери** – англійські селяни-держателі за «копіями» з протоколів маноріального суду Англії
- коррехідори** – королівські чиновники у кастильських містах
- коттарії (коттери)** – малоземельні англійські селяни з наділом 1–3 акри
- креденца** – рада довірених осіб в Італії
- куни** – кочівники-половці в Угорщині
- курфюрсти** – князі-виборщики в Німеччині
- курші** – балтські племена Прибалтики
- кустумаргі** – описи натуральних повинностей селян в Англії
- кутюми** – записи феодального звичасвого права середньовічної Франції

Л

- ландтаг** – станове представництво в німецьких князівствах
лантагалі – балтські племена Прибалтики
легат – титул дипломатичних представників пап
легісти – французькі службовці, знавці законів
летрадос – королівські судові чиновники в Іспанії
ліви – угро-фінські племена Східної Прибалтики
лівр – французька грошова одиниця, міра маси (489,5 г)
лівреї – почет англійських магнатів
лізгольдери – орендарі земельних наділів за гроші в Англії
ліра – італійська грошова одиниця
локатор – староста села на колонізованих німцями слов'янських землях
лолларди – бідні священики, учасники антикатолицького плебейсько-селянського руху в Англії
люктуоса – податок з майна померлого у середньовічних іспанських державах

М

- магістерії** – садибні майстерні
майорат – право успадкування нерухомості лише старшим із спадкоємців
майордом – іспанський чиновник, який відав міськими фінансами
майотени – люди з молотами, учасники повстання 1382 р. у Парижі
мамлюки – «білі раби», кочівники в Єгипті
мандати, або патенти – тимчасові або приватні розпорядження німецьких королів і імператорів
манор – помістя феодала в Англії, що переходило в спадок лише старшому синові
мансебос – наймані сільськогосподарські робітники в середньовічних іспанських державах
мануфактура – підприємство, засноване на поділі праці і ручній ремісничій техніці
маньєрія – плата сеньйору за передачу держання у спадок в Іспанії
мараведі – леоно-кастильська золота монета (3,9 г)
маргінали – декласовані елементи у середньовічному місті

- марена** – багатолітня трава і чагарник, з яких виготовляли червоний барвник для тканин
- мартиньєга** – поземельний податок за користування чужою землею в середньовічних іспанських землях
- медзадрія** – форма оренди землі в Італії за половину врожаю
- мейєр** – управляючий господарством вотчинника, згодом – орендар селянського типу
- мейстерзанг** – поезія представників ремісничо-цехового середовища у Німеччині
- мериндади** – адміністративно-територіальні округи на Піренейському півострові
- меринос** – очільники округів в Іспанії
- мериноси** – іспанська порода овець з однорідною тонкою вовною білого кольору
- меркет** – повинність англійських вілланів при заміжжі дочки
- меснадерос** – найближче васальне оточення короля в Іспанії
- места** – об'єднання великих вівчарів в Іспанії
- метриза** – отримання звання майстра
- мечоносці** – духовно-рицарський орден, що виник на території Прибалтики
- мінезанга** – німецька рицарська лірична поезія
- мінезингери** – німецькі поети-співці XII – XV ст.
- міністеріали** – нижчі рицарі
- мінути** – короткі записи нотаріальних актів
- міраклі** – театральні п'єси побутового і комічного характеру французькою мовою
- містерії** – вистави на євангелістські теми
- містики** – релігійний рух, що стверджував можливість злиття з Богом людської душі, яка містила «іскорку» божественної природи
- мопеда форера** – грошовий збір у королівську скарбницю на Піренейському півострові
- монтазіо** – плата за користування лісом сеньйорам у середньовічних іспанських країнах
- мориски** – навернені у християнство маври
- мудехари** – мусульманське населення, яке залишалося на Піренейях, відвойованих в арабів

Н

- нави**, або **кокки** – великотоннажні венеціанські парусні кораблі
- надор**, або **палатин** – придворний ішпан, перша посадова особа в Угорщині
- непотизм** – роздача папами прибуткових посад, вищих церковних звань і земель своїм родичам
- нервюри** – ребра стрілчастих арок
- новели** – імператорські закони у Візантії
- номіналізм** – напрям середньовічної схоластики, що заперечував реальне існування загальних понять (універсалій)
- нотарії** – офіційні дипломовані юристи, які складали документи за строго визначеними зразками
- нунцій** – постійний представник папи в іноземних державах

О

- облатки**, або **гости** – маленькі прісні пастилки, вживані індивідуально під час євхаристії у католиків
- одальне** – переважне право родичів на купівлю землі, що продавалася землевласником-селянином
- оногури** – тюркське плем'я, від якого в європейських мовах називалися угорці
- ордалії** – середньовічні випробування водою, окропом та розпеченим залізом
- орден** – католицькі централізовані чернечі об'єднання, діючі згідно зі статутом, затвердженим папами
- ордонанси** – королівські закони в Англії і Франції

П

- «пастушки»** – учасники селянських повстань у північно-східній Франції
- палаццо подеста** – спеціально побудований будинок для подеста
- паратки** – міланські ремісничі цехи
- партач** – нецеховий ремісник
- парцелли** – дрібні монокультурні ділянки в Італії
- патарени** – «ткачі», єретичний рух, який виник на півдні Франції і поширився в Європі
- патриціат** – привілейована верства середньовічного міста в Західній Європі

пенітенціаліг – покаянні книги для внутрішнього користування священиками

пенс – старовинна англійська срібна монета

пеони – земельні власники селянського типу в Іспанії

пер – звання представників вищої аристократії в Англії і Франції

петробрузіани – позацерковна група послідовників Петра з Брюї у Південній Франції

пиркалаби – очільники адміністративних округів у Валахії і Молдавії

плебс – нижча, безправна верства міського населення

подере – полікультурні господарства в Італії

подеста – голова судово-поліцейської і виконавчої влади в італійських містах

пополани – торгово-ремісничі верстви міст Північної і Середньої Італії

портолани – навігаційні карти

посада – надання постою сеньйору або його посадовим особам в Іспанії

постільник (або **страторник**) – який пропускав до господаря послів і відвідувачів у Молдавії і Валахії

практики – поземельні описи у Візантії

прево – спочатку управляючий королівським помістям, згодом – голова округу у Франції

престамо – прекарне держання в середньовічних іспанських країнах

прецептори – заступники великих магістрів у рицарсько-чернечих орденах

привілеї – безстрокові імператорські і королівські накази в Німеччині

примас – очільник церкви в Угорщині, титул естергомського архієпископа

пріор – 1) настоятель невеликого католицького монастиря; 2) заступник великого магістра духовно-рицарського ордену; 3) старійшина цехів в італійських містах

пріорат – виборний пополанський уряд у Флоренції

провіденціоналізм – богословське тлумачення історичного процесу як Божого замислу, провидіння

провізія – узаконена папством симонія
протос – голова ради афонських монастирів

Р

ратуша – будинок міської ради
регістри – видані імперською канцелярією документи в Німеччині
резиденти – венеціанські послы в іноземні держави
рейтари – вид важкої кавалерії
ректор – призначений папою керівник провінції у Папській області
рельєф – внесок при успадкуванні землі в Англії
ременси – каталонські кріпосні
ремісія – скорочення парламентських субсидій в Англії
ренталії – описи грошових повинностей і панщини селян в Англії
ріксдаг – станове представництво у Швеції
рікос-омбрес – найвища іспанська знать
ріксрода – рада світських феодалів і єпископів у Швеції
рустики – вільні і напіввільні селяни Сицилійського королівства

С

сальтус – оброк у Південній Італії
секеї (секлери) – омадярені тюркські племена
сенешали – спеціальні королівські чиновники для управління приєднаними південними територіями у Франції
сервієнти – загони угорських воїнів, які знаходилися в безпосередньому підпорядкуванні короля, згодом – основа угорського дворянства
синьйор – правитель середньовічного міста-держави в Італії
синьйорія – форма правління у містах Північної і Середньої Італії
ситокритон – безкоштовне постачання візантійськими селянами визначеної кількості зерна державі
слзани – давнє населення Сілезії
смерди – вільні общинники у слов'ян
соларьєгос – феодално залежні селяни середньовічних іспанських держав

соматени – розбійники і бандити в Іспанії

спіритуали – прибічники суворого дотримання заповітів Франциска Ассизького

субсидії – вотовані палатою общин в Англії прямі податки в розмірі 1/10 рухового майна з міста і 1/15 – з села, крім церковних володінь

сумми – резюме окремих глав у збірниках законів

суплікація – право відхилення іспанськими правителями папських кандидатів і роздачі церковних бенефіціїв своїм власним кандидатам

суфізм – містична течія в ісламі, різновид містичної віри в Іспанії

Т

таборити – радикальне крило гуситів, від назви міста Табор у Чехії

тамплієри (або **храмовники**) – рицарсько-чернечий орден, створений на початку XII ст. у Палестині для захисту паломників

теленос – податок з землі, будинку й упряжки худоби у Візантії

терціарії – члени, пов'язані з орденом францисканців не обітницею, а життєвими правилами

трактатор – подорожуючий купець

трубадури – провансальські поети і піснярі XII – XIII ст.

трувери – північнофранцузькі поети

тукіни – учасники селянського повстання в Савойї

тюшени – ті, що переховувалися в лісі, учасники селянського повстання у Франції

У

уесас – шлюбний внесок сеньйору в середньовічних іспанських державах

унція – одиниця маси (28,35 г)

урбарії – описи помість у Німеччині

Ф

файди – криваві зіткнення знатних родів і кланів за землю і прибутки

фаліліарії – вільні воїни-землероби, які від короля вимушені були йти на службу до баронів і прелатів

ф'єф-рента – васальна служба, при якій сеньйор не віддавав васалу землю, а ділився частиною отриманої ренти

фірма – щорічна фіксована грошова сума феодалам за право англійським міщанам самостійно збирати і розподіляти феодальні платежі

флагеланти – єретичний рух тих, хто вдавався до самобичування

флорин – флорентійська золота монета

фоколлеро – податок на вогнище у Калабрії

фондако – купецькі квартали в італійських містах

фонсадвра – податок за звільнення від участі у військових походах

форагш – хартії вольностей португальських міст

форинт – угорська грошова одиниця

фратичеллі – єретично-містичний рух братчиків, учасники селянсько-плебейського руху в Італії

фрельси – шведські феодали, звільнені від публічних поборів і повинностей

фрігольдери – вільні держателі в Англії

фуаж – податок з кожного двору, який мав піч, у Франції

фуерос – записи феодального звичасвого права, хартії вольностей міст в Іспанії

фунт – основна одиниця маси в системі англійських мір (0,453 кг), грошова одиниця

Х

харач – щорічна данина туркам-османам

хартія – папір, грамота, документ публічно-правового і політичного характеру, що надавався містам чи станам у Середні віки

хіліасти, або міліарії – послідовники встановлення на землі тисячолітнього царства справедливості

хотар – територіальні общини зі спільним володінням землі у Карпато-Дунайському регіоні

Ц

ценз – сума платежу за викуп з кріпосної залежності у Франції

цензитарій – особисто вільний селянин у Франції

пензива – селянська земля, з якої сплачувалися повинності

цех – об'єднання середньовічних ремісників Західної Європи за професіями

цинут – адміністративно-територіальна одиниця Молдавського князівства

Ч

чашник (або **пахарник**) – чиновник, який дбав про покої господарського дому в Молдавії (або Валахії)

чашники – помірковані гусити

чомпі – наймані працівники мануфактур у Флоренції

Ш

шванки – віршовані жарти в німецькій літературі

шедевр – зразковий виріб, як доказ професійної майстерності, для отримання звання майстра

шериф – очільник англійського графства, представник центральної влади на місцях

шеффени (ешевени) – члени судової колегії в середньовічних містах

шилінг – англійська монета, що дорівнює 12 пенсам

шпрев'яни – західнослов'янські племена

штедінги – берегові жителі, вільні фризські селяни, які тривалий час боролися проти спроб підкорення їх німецькими феодалами

Ю

югада – міра площі (27 га)

юстиціарій – 1) головний суддя в Англії; 2) вищий чиновник у Сицилійському королівстві

Я

яничари – гвардія турецької армії

ярл – правитель королівства і начальник ополчення в скандинавських країнах

яси – алани, поселені в Угорщині

Навчальне видання

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ПРАКТИКУМ

ЧАСТИНА II

Підписано до друку 09.12.2014 р. Формат 60x84/16.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 50,10

Наклад 100 екз. Замов. № 289

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»

(Видавець та виготівник «Сочінський»)

20300, м. Умань, вул. Тишика, 18/19

тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77

e-mail: vizavi08@mail.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 2521 від 08.06.2006 р.

ГОРДІЄНКО В.В., ГОРДІЄНКО Г.М., КРИВОШЕЯ І.І., САЛАТА О.О.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ПРАКТИКУМ

ЧАСТИНА II

Навчальний посібник

Практикум призначається для забезпечення навчального процесу з дисципліни «Історія середніх віків» у вищих навчальних закладах. Практикум розроблено згідно з навчальною програмою для студентів історичних факультетів, яка передбачає вивчення розвитку історичного процесу упродовж середніх віків. Частина II «Практикуму» присвячена високому і пізньому Середньовіччю.

Для викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів зі спеціальності «Історія».

ВПЦ «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво: серія ДК №2521 від 08.06.2006 р.
тел.: (04744)4-64-88, 4-67-77
e-mail: vizavi08@mail.ru